

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

İ.İ.B.F. Dergisi

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

İ.İ.B.F. Dergisi

YIL : 2010 CİLT:1 SAYI:2

Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi
Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences
Yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir.
Yıl/Year: 2010 Cilt/Volume: 1 Sayı/Number: 2
ISSN: 1309 – 954X

Sahibi/Published by
Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
Prof. Dr. Mahmut KARTAL (Dekan)

Editör:
Yrd. Doç. Dr. M. Sinan BAŞAR

Editör Yardımcısı:
Yrd. Doç. Dr. Ensar YILMAZ
Öğr. Gör. Soykan TOĞAN

Yayın Kurulu:
Yrd. Doç. Dr. M. Sinan BAŞAR
Yrd. Doç. Dr. Mahmut BOZAN
Doç. Dr. Alper AYTEKİN
Yrd. Doç. Dr. M. Said CEYHAN
Yrd. Doç. Dr. Şaban ESEN
Yrd. Doç. Dr. Ensar YILMAZ
Öğr. Gör. Soykan TOĞAN

Yazışma Adresi/Communication Address
Yrd. Doç. Dr. M. Sinan BAŞAR
Bartın Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Fakülte Dergisi Editörlüğü, 78 Kampus/BARTIN
Telefon: 0 378 223 53 81 (Editör)
0 378 223 53 46 (Editörlük)
Faks: 0 378 223 50 39
E-posta: iibfdergi@bartin.edu.tr

Yasal Sorumluluk/Legal Responsibility
Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına ve çevirmenlerine aittir.
The authors and translators are responsible for the content of their papers.

Baskı-Dizgi-Cilt
Sürat Matbaacılık Kırtasiye Tic. ve San. Ltd. Şti.
Eski Hastane Cad. Bülent Ecevit Bulvarı No:56 / Bartın
Tel-Faks: 0378 227 55 00

Hakem Kurulu/ Referee Board

Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ESEN, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UZUN, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı DURAN, Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAL, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. M. Sinan TEMURLENK, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin HALİS, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Sami ŞENER, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sibkat KAÇTIOĞLU, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü YILDIZ, İst. Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan KORKMAZ, Karaelmas Üniversitesi
Doç. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Köksal ALVER, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Selim BAŞAR, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin SEZER, Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ensar YILMAZ, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ, Turgut Özal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail HİRA, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Kemal ŞAN, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Orhan BOZKURT, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şaban ESEN, Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Şaban ESEN

Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku ve Rekabet Hukukundan Beklentiler
1-14

Abdullah TAKIM

Finansal Liberalleşme ve Ekonomik Büyüme
Arasındaki İlişki Üzerine Teorik Bir İnceleme
15-30

Ensar YILMAZ

1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları
31-45

Melih BAŞKOL

Lojistik ve Lojistik Yönetimi
47-63

Gül GÜNEY

Anayasal İktisat ve Dünyadaki Uygulamaları
65-81

Leyla ÇÜRÜK

Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması
83-99

Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi Yayın İlkeleri
101-105

Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku ve Rekabet Hukukundan Beklentiler

Yrd. Doç. Dr. Şaban Esen
Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.
İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon A.B.D.
sesen@bartin.edu.tr

Özet: Bu çalışmada, rekabet politikasının bir uzantısı niteliğinde olan Rekabet Hukukunun, piyasaların düzenlenmesi sürecinde gerekli olup olmadığıyla ilgili yaklaşımlar incelenecektir. Her ne kadar Rekabet Hukukunun çok gerekli olmadıkça serbest piyasa sürecine müdahale etmemesi gerektiği yönündeki yaklaşımlar olmakla birlikte, genel kabul gören yaklaşım piyasaların rekabetçi işlevini sürdürebilmesi için Rekabet Hukukunun gerekli olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku, Serbest Piyasa, Rekabet Hukukundan Beklenen Faydalar

Competition Policy, Competition Law And Expectations from Competition Law

Abstract: In this study, approaches will be examined which are focused on whether the competition law is effective or not in regulation of markets as an extension of competition policy. Although there are some approaches which claim that the competition law should not intervene in the processes of free market unless it is highly needed, widely accepted approach has a tendency to accept the necessity of competition law for markets in order to maintain their competitive function in a proper manner.

Keywords: Competition, Competition Policy, Competition Law, Free Market, Benefits of Competition Law

Giriş

Ekonomik hayatın düzenlenmesiyle ilgili çalışmaların ilki 1890 yılında Sherman Act ile ABD’de hayata geçirilmiştir. Ancak bundan önce de bu konuda çalışmalar olduğu bilinmektedir. İktisat Biliminin Babası olarak kabul edilen Adam Smith’e göre, devletlerin piyasaların düzenlenmesi noktasında çalışmalar yapmasına gerek yoktur. Piyasalar da tıpkı doğal hayat döngüsü gibi kendi kendini düzenleyici önlemleri alacaktır. Piyasayı düzenlemek için yapılacak müdahaleler sistemin dengesini bozmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Adam Smith’in 18. yy’da ileri sürdüğü “görünmez el” kuramının piyasaların düzenlenmesi noktasında sağlıklı işlemediği ilerleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ilk yasal düzenleme ABD’de yapılmış, liberal ekonomik yapıyı benimseyen diğer ülkeler de zaman içinde, rekabet yasaları ve kurumlarını oluşturmuşlardır.

Ülkemizde de gerek Avrupa Birliği müktesebatına uymak, gerekse iktisadi hayatı düzenlemek ve gerekse anayasanın emredici hükmünü yerine (md.167) getirmek amacıyla, 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun 1994 yılında kabul edilmiş ancak Rekabet Kurumu’nun oluşumu ve göreve başlaması ise 1997 yılı sonlarına doğru gerçekleşebilmiştir.

Bu çalışmada Rekabet Hukuku’nun dayandığı politik altyapı ve bu alandaki yaklaşımlar ile rekabet politikasının uygulama ayaklarından biri olan rekabet hukukundan beklenen yararlar/faydalar incelenmeye çalışılacaktır.

1.Rekabet Politikası ve Rekabet Politikasının Kapsamı

Piyasa ekonomisinde fonksiyonel işlerliğin merkezi unsuru olarak etkin bir rekabet sürecinin varlığı ön koşul olarak görülmektedir. Ancak rekabet sürecinin çeşitli nedenlerle bozulması, engellenmesi ve sınırlandırılması söz konusu ekonomide kaynak dağılımının, gelir dağılımının ve bunlara bağlı olarak politik güç dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. İşte böyle bir durumda ekonomideki rekabet sürecini yeniden oluşturmak için ekonomik politikadan sorumlu hükümetlerin yasal ve ekonomik olmak üzere bir takım önlemler almaları gerekmektedir. Bu alınan önlemler bütünü ülkenin rekabet politikasını oluşturmaktadır.

Sözlük anlamıyla politika, “bugünkü ve gelecekteki kararlara bir yön verebilmek için bir çok alternatif arasından seçilen belirli bir yol veya davranış tarzı” veya “genel amaçlar veya kabul edilebilir yöntemleri kapsayan uzun süreli genel bir plan” şeklinde tanımlanmaktadır (Dinçer, 1998:20). Kamu yönetimi anlamında ise, politika; “halka ait bir işi gözeterek,

belirli yol ve usule göre yürütme anlamında kullanılmaktadır” (Doğan, 1982:700).

Ulusal rekabet politikası ise; hükümetler tarafından oluşturulan ve uygulanan, firmaların kendi aralarında yaptıkları rekabeti sınırlayan veya hakim gücün kötüye kullanımını amaçlayan anlaşmalarla ilgili kurallar ve disiplinler olarak tanımlanmaktadır. Rekabet politikasının temel amacı; açık ve rekabetçi bir yapı sağlanması yoluyla mevcut kaynakların dengeli ve etkin bir şekilde dağıtımını ve kullanımını sağlamak ve bu şekilde ulusal refahı en üst düzeye çıkarmaktır (Demir,1998:1).

Rekabet politikalarının genel hatlarıyla amacı; rekabetçi bir piyasa yapısına ulaşmak, bunu da sağlamak için rekabetin olduğu piyasaları korumak; rekabetin olmadığı piyasalarda da rekabet koşullarını yaratmaktır. Rekabetçi piyasalar, belirli koşullar altında kaynakların etkin biçimde dağıtımını sağlar. Etkin kaynak dağılımı, bir başka deyişle kıt/sınırlı olan kaynakların maksimum etkinlikte kullanılması ise, toplumsal refahı maksimize edecektir (Ege, 2000:67; Atiyas, 2000:42-43; Esen, 2003:44).

Ancak rekabetçi piyasaların oluşumu kendiliğinden olmamaktadır. Örneğin; daha gelişmenin başlangıç aşamalarında olan ekonomilerde piyasaların etkin çalışması bir tarafa bazı piyasalar henüz tam anlamıyla oluşmamaktadır. Ekonomik gelişmenin daha ileri bir devresinde olsa bile çeşitli nedenlerden ötürü piyasalar kendi iç dinamikleriyle baş başa bırakıldıklarında etkin bir biçimde çalışmamaktadır.

Bu durumda, hükümetlerin rekabetçi olmayan dolayısıyla da etkin çalışmayan piyasalara müdahale ettikleri görülmektedir. Bu müdahaleler, kural koymaktan devletleştirmeye kadar uzanabilmektedir. Bazen de rekabetçi bir piyasa yapısını sağlamanın ötesinde, başka iktisadi nedenlerle ya da iktisat politikası dışı nedenlerle de bu tür müdahalelerin yapıldığını görmekteyiz. Bu nedenlerin en sık öne çıkanlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Ulusal güvenlik, halkın tasarruflarını korumak, yeni sanayileri korumak, belirli hizmetlerin herkese ulaşmasını sağlamak gibi.

Bu tür müdahalelerin hepsi kamu çıkarını gözetmeyi, toplumsal refahı artırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla geçmişte bazı ekonomilerde müdahalenin en uç noktaya gittiğini ve bazı sanayi kolları ile hizmet sektörlerinin devletleştirildiği görülmektedir. Bunun en tipik örneği 1945-1950 yıllarında İngiltere’de İşçi Partisi hükümetinin yaptığı devletleştirmelerdir. Söz konusu dönemde elektrik, gaz, kömür, demir ve çelik sanayilerinin yanı sıra sivil havacılık, yurt içi taşımacılık sektörleri devletleştirilmiştir.

Bugün ise, İngiltere'de yine yönetimde bulunan İşçi Partisi, aynı gerekçe ile yani toplumsal refahı artırmak amacıyla özelleştirmeler yapılmaktadır. Bugün dünyanın önemli bir bölümünde toplumsal refahı artırmanın yolunun geçmiştekinin tam tersi bir istikametten geçtiğine inanılmaktadır (Ege, 2000:68).

Aktan ve Vural (2004:103) rekabet politikasını, globalleşme ve teknolojik gelişmeler sonucunda artan global rekabet ortamında kamunun piyasa ekonomisine müdahalede bulunmasını temin için bir gerekçe veya piyasa aksaklıklarının düzeltilmesinde bir araç olarak görmektedir. Dolayısıyla rekabet politikası sadece rekabeti bozan piyasa kaynaklı zarar verici eylemleri engelleyen bir rekabet ortamının sürdürülmesini sağlayan bir araç değil, aynı zamanda ekonomiyi gelişen koşullara yeniden uyarlama ve firma ve ulusal ekonominin rekabet güçlerini teşvik etmeyi sağlama yollarından birisidir. Rekabet politikası, Rekabet Hukuku'nun uygulanmasını ve rekabetin desteklenmesini içerir.

Rekabet politikası, genellikle antitröst politikası ile eşanlamlı kullanılmakla birlikte, dünyadaki antitröst rejimindeki farklılıklar nedeniyle bu yaklaşım yeterince net değildir. Ayrıca antitröst yasalarında yer almamakla birlikte rekabet alanı içinde düşünülebilecek firma, hükümet ve özel davranış dizisi bulunmaktadır.

Rekabet politikasının rolüyle ilgili olarak Medalla (2002:8), gerçek hayatta tam rekabet modelinin bir çok endüstride gerçekleşmesinin olanaksızlığı nedeniyle, rekabet politikasının amacının tam rekabeti gerçekleştirme yerine etkin rekabet gerçekleştirmek olması gerektiğini belirtir. Buna göre, rekabet politikasının iki amacı olmalıdır: (1) Herhangi bir işletmenin istismar edebileceği büyüklük ve koşullarda bir piyasa gücüne sahip olmamasını sağlamak ve (2) Rekabet sürecinin etkin bir şekilde işlemlerini ve rekabetin, kendisinden beklenen olumlu fonksiyonları yerine getirilebilmesini sağlayacak, piyasa başarısızlıklarını asgariye indirebilme yeteneğine sahip rekabet kurallarını oluşturup uygulamak. Rekabet politikası, potansiyel/yeni firmaların piyasaya girişi önündeki doğal olmayan engelleri ortadan kaldırmak suretiyle piyasaları daha fazla yarışabilir bir hale getiren bir enstrümandır. Firmaların rakipleri karşısında haksız rekabet oluşturarak mevcut koşullardan ve sahip oldukları olanaklardan daha fazla yararlanmalarına yol açan ticari kısıtlama ve engeller söz konusu ise, bu engelleri ortadan kaldırmak ve firmaların hakim durumlarını istismar etmelerini önlemek yoluyla onları disipline etmek de rekabet politikalarının bir diğer rolüdür. Nihayet rekabet politikası, piyasada yer alan bazı yapısal sorunlar nedeniyle bazı firmaların sahip oldukları gücü istismar etmeleri söz konusu ise, rekabeti bozan firma davranışlarını cezalandıracak ve piyasaya yön verecek rekabet kurallarını oluşturmak suretiyle rekabetten elde edilecek azami yararın açığa çıkmasına imkan sağlar.

Rekabet politikası, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere genellikle Rekabet Hukuku'yla ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Oysa Rekabet Hukuku rekabet politikasının sadece hukuki yönünü oluşturmaktadır. Rekabet politikasını geniş anlamda düşündüğümüzde, rekabet ortamının korunması ve geliştirilmesine yönelik tedbirleri (Rekabet Hukuku, kamu iktisadi teşebbüsleri ve özelleştirme, ticarete teknik engeller anlaşmaları, makro ekonomik istikrar ve yabancı sermaye gibi), haksız rekabetin önlenmesine yönelik tedbirleri (tüketicinin korunması yasası, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması yasası, anti-damping anti-sübvansiyon anlaşmalar, haksız rekabet yaratıcı teşviklerle ilgili düzenlemeler, gümrük mevzuatı, çevre mevzuatı, kalite ve standardizasyon ve vergi politikaları) ve uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yönelik tedbirleri (eğitim ve insan sermayesi, teknoloji politikası, rekabet gücünü artırıcı teşvikler) kapsadığını söylemek mümkündür (Sarıca, 1998:231).

2.Rekabet Hukuku'nun Gerekliliği

Rekabet Politikalarına (hukukuna) gerek olup olmadığıyla ilgili iki yaklaşım ağırlık kazanmıştır. Birincisi, rekabet politikalarının gerekli olduğu, çünkü piyasaların kendiliğinden rekabeti tesis edemeyeceği varsayımına dayanmaktadır (Samuelson ve Nordhaus, 1992:340). Bu görüşü savunanların temel tezleri şunlardır:

- a. Rekabet ortamının kendiliğinden yaratılamayacağı ve rekabetin kendi kendisini yıkıcı bir etkisi olduğu iddiasıdır. Dolayısıyla devlet müdahalesi gereklidir.
- b. Büyük firmaların egemen olduğu monopolistik ve oligopolistik piyasalarda yüksek performansın elde edilmesi, monopolcü gücün kötüye kullanımı sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla büyük firmaların daha etkin olduğu iddiası yerleşiktir ve müdahale edilmelidir. Birleşmeler ve anlaşmalar münhasıran monopolcü gücün oluşturulmasına yöneliktir.
- c. Tam rekabetçi olmayan piyasalarda monopolcü ve oligopolcü piyasalarda kaynak tahsisinin etkin bir şekilde oluşması mümkün değildir. Ayrıca bu piyasaların egemen olduğu ülkelerde de gelir dağılımında ciddi bozulmalar olacaktır.

Yukarıdaki teze göre rekabet, kendiliğinden oluşmayan mekanizmalara bağlanmakta, bir anlamda yapıcı rasyonalist ve işlevsel yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Yapısalcı rasyonalistler doğal dinamikten yoksun yani rasyonel bir takım temel değer yargılarından ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. İşlevsel yaklaşımda ise, ekonomideki

yapıların ortaya çıkması belli fonksiyonlara bağlanmıştır. Dolayısıyla bu fonksiyonların varlığı yapıyı oluşturacaktır.

Rekabet politikalarının gerekli olmadığını savunanların temel tezleri ise, şunlardır (Bork, 1978):

- a. Belli koşullar yerine getirildiğinde rekabet ortamı kendiliğinden oluşur.
- b. Büyük firmaların egemen olduğu piyasalardaki yüksek performans, monopolcü gücün kötüye kullanılması değil, etkin bir firma yapısı oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.
- c. Tam rekabet modeli, esasen uygulanabilirliği olan bir model değildir. Monopolcü piyasalarda dahi belli koşullar altında etkin kaynak tahsisinin sağlanması mümkündür. Ayrıca eksik rekabet piyasalarının olduğu piyasalar da tüketicinin lehine sonuçlar verebilir.

İkinci görüşte rekabet spontane (kendiliğinden oluşan) bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu aynı zamanda genetik görüş olarak da ifade edilmektedir (Türkkan, 1996).

Yukarıda yer verdiğimiz iki farklı görüşe Endüstriyel Örgütlenme (Industrial Organization) açısından baktığımızda, birinci görüşün Harvard İktisat Okulu, ikinci görüşün de Chicago İktisat Okulu yaklaşımlarına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki iktisat okulu, sadece piyasaların işleyişiyle değil, birleşme ve devralma veya hakim durumun gibi rekabet hukuku kapsamındaki konularda farklı yaklaşımları savunmaktadırlar.

Her ne kadar Chicago Okulu, piyasaların kendi kendini regüle edebileceğini, dolayısıyla devletin çok mecbur kalmadıkça piyasaları düzenleme konusunda müdahale etmemesi tezini öne sürmekte ise de bunun pratikte mümkün olmadığı görülmüştür. Bugün demokratik ülkelerin nerdeyse tümünde rekabet yasaları mevcuttur ve rekabet yasalarını uygulayan bağımsız mahkemeler veya kurumlar mevcuttur.

3. Rekabet Hukukundan Beklenen Faydalar

Rekabet Hukuku'ndan beklenen faydalar, iktisadi anlamda rekabetten beklenen faydalardan farklı değildir (Sanlı, 2000:8). Ekonomik hayatın düzenlenmesinde rekabetin önemli bir yeri vardır. Rekabeti ihlal eden davranışları yasaklayıcı düzenlemelere tarihin her devrinde rastlanmıştır. Rekabetin ekonomik bir olay olması nedeniyle, Rekabet Hukuku öncelikle rekabetin ekonomik sonuçlarını düzenli bir şekilde elde etmeye yöneliktir. Ancak Rekabet Hukuku ile elde edilmek istenen yarar rekabetin ekonomik

sonuçlarıyla sınırlı değildir (Agrew, 1985:25). Piyasalarda serbest rekabetin gerçekleştirilmesinden öncelikli olarak ekonomik faydalar umulmakta ve dolayısıyla, Rekabet Hukuku'nun öncelikli amacını ekonomik yaşamın serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre şekillendirilmesi teşkil etmektedir. Doğal olarak bu ekonomik amaca ulaşılırken, bunun sosyal ve siyasal alandaki sonuçları kendiliğinden gerçekleşir. Bununla birlikte, hukuki açıdan rekabetin düzenlenmesi ve devletin iktisadi hayata rekabet yasaları eliyle müdahale etmesinin ardında sadece ekonomik nedenlerin bulunmadığını da belirtmek gerekir¹. Rekabet Hukuku ekonomik politikanın bir parçası olarak kabul edilince, bu kuralların öngörülmesinde iktisadi kaygılar kadar sosyal ve siyasal kaygıların bulunduğu da kabul edilmelidir. Genel olarak rekabet hukukundan beklenen faydaları üç grupta toplamak mümkündür (Aslan, 1998:3). Bunlar; ekonomik, sosyal ve siyasal faydalardır.

3.1. Rekabet Hukuku'ndan Beklenen Ekonomik Faydalar

İktisadi özgürlüklerin yasalar eliyle düzenlenmesiyle hedeflenen, öncelikli olarak serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması ve bu sayede ekonomik verimliliğin sağlanmasıdır (Ersin, 1994:24; D.P.T., 1994:8). Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması, başlı başına bir ekonomik amacı yansıtır. Rekabet kuralları ile amaçlanan sosyo-politik faydalar ise, ancak rekabetin iktisadi fonksiyonunun gerçekleşmesi ile ortaya çıkabilecek dolaylı sonuçlardır. Genel olarak Rekabet Hukuku'ndan beklenen ekonomik faydalar üç grupta toplanmaktadır . Bunlar; Üretimde verimlilik, kaynak dağılımında verimlilik ve yenilikte verimliliktir.

Üretimde verimlilik; ekonomik faaliyette bulunan teşebbüsler, varlıklarını korumak ve pazar paylarını artırabilmek için kar etmek durumundadırlar. Serbest rekabetin hakim olduğu piyasalarda faaliyet gösteren teşebbüslerin daha fazla kar edebilmesinin yolu ise, üretim maliyetlerinin düşürülmesinden geçer. Buna bağlı olarak teşebbüsler maliyetleri düşürmek amacıyla daha ucuza mal bulmak ve mevcut kaynakları daha etkin kullanmak zorunda kalırlar. Bunun doğal sonucu ise, üretimde verimliliğin sağlanmasıdır. Maliyeti gerektiği ölçüde düşüremeyen teşebbüsler ise, rakiplerin baskıları sonucu pazarlarını kaybederler (Sanlı, 2000:8).

Rekabet piyasasında, fiyatın toplam arz ve talebe göre belirlenmesi ve bu piyasada faaliyet gösteren firmaların piyasada oluşan fiyatı etkileme

¹ Örnek vermek gerekirse, Avrupa Birliği Hukuku'nun temel metnini teşkil eden Roma Antlaşması'nda öngörülen rekabet kurallarının altında yatan en önemli nedenlerden biri, "tek pazar" hedefinin gerçekleşmesidir. Rekabet Hukuku kuralları, bu pazarın oluşturulması bakımından önemli bir araç olarak görülmekte ve bu durum Komisyon ve Adalet Divanı'nın verdiği kararlarda açık şekilde ifade edilmektedir (Aslan, 1998:12; Tekinalp ve Tekinalp, 1997:328).

gücünden yoksun olması sebebi ile teşebbüslerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri ya da daha fazla kazanç elde edebilmeleri, daha düşük ortalama maliyete sahip olmalarına bağlıdır (Scherer, 1980:13). Ekonomik verimliliğin elde edilmesinde, rekabet tekel piyasalarına göre üstünlük arz eder. Teşebbüslerin daha az kaynak tüketimine yönelmeleri, rekabetin sonucudur.

Rekabetin bulunduğu bir pazarda teşebbüsleri daha rasyonel üretim yapmaya iten temel neden, rakipler karşısında üstün olabilmek için maliyet avantajı sağlama gereğidir. Rekabetin ve rekabet baskısının bulunmadığı tekel piyasalarında ise, kar ve pazar payı diğer teşebbüslerin ekonomik faaliyetlerinden etkilenmediğinden, tekel olan teşebbüs maliyetlerini düşürmek için çaba sarf etmeyecek ve üretimde verimliliği önemsemeyecektir (Akıncı, 2001: 99).

Aktüel veya potansiyel rakibi olmayan bir teşebbüsün daha rasyonel çalışmak için böyle bir baskıyı (rekabet baskısı) duymayacağı açıktır. Dolayısıyla tekel piyasalarında kaynakların verimli kullanılması tekel firma için zorunlu ve hatta rasyonel bir davranış biçimi değildir.

Kaynak dağılımında verimlilik; belirli bir malın ne kadar üretileceği, toplumsal değerlerin ne şekilde tahsis edileceği ile ilgilidir (Akıncı, 2001:13). Toplumdaki ekonomik kaynaklar sınırlıdır. Örneğin; toplumda bütün kaynaklar kullanıldığı zaman her bir maldan ancak belirli bir miktar üretilir. Herhangi bir malın üretimi artırıldığı zaman başka bir malın üretiminin düşürülmesi gerekir. Çünkü hammadde, işgücü, sermaye gibi toplumsal kaynaklar sonsuz miktarda değildirler (Stigler, 1966:14-15). Rekabet, kaynak dağılımında verimliliğin temininde en etkili yöntemdir ve kaynakların, tüketicilerin her bir malı elde etmek arzusu ve o mala verdiği ekonomik değere göre dağılımını sağlayarak, genel mutluluk ve refahın artmasını gerçekleştirir (Wish, 1993:12-13; Bork, 1978:7). Kaynak dağılımında verimlilik, bütün piyasalarda fiyatı marjinal gidere eşit olmasıyla gerçekleşir. Her bir firmanın üretim miktarı, piyasanın tümünü etkilemeyecek kadar küçüktür ve her bir firma üretim miktarını piyasa fiyatıyla son ürettiği malın marjinal gidere eşit olacak şekilde belirler (Mansfield, 1979:202-203). Bu, rekabet piyasasında faaliyet gösteren firmaların marjinal gelirlerinin fiyata eşit olmasının sonucudur. Oysa tekelci firma bakımından durum farklıdır. Tekelci firmanın bir fazla mal satması halinde elde edeceği marjinal gelir, satış fiyatına eşit değildir. Çünkü fazladan arz edilen her bir mal, fiyatın düşmesine yol açar. Tekelci firma; üretim miktarını talebe göre değil, marjinal giderini marjinal gelirene eşit olacak şekilde belirler ki, bu da üretim miktarının azalmasına ve toplumsal kaynakların tahsisinde tüketicilerin etkilerinin ortadan kalkmasına yol açar (Reynold, 1982: 137; Scherer, 1980:14).

Rekabet piyasalarında toplumsal talebin iktisadi teşebbüsler tarafından dikkate alınması zorunluluğu, toplumsal kaynakların tahsisinde tüketicilerin etkin hale gelmesini ve ekonomik verimliliği sağlar (Goyder, 1988:9). Ayrıca kaynakların tüketicilerin malı elde etmek arzusu ve mala verdikleri ekonomik değere göre dağılması toplumsal tatminin gerçekleştirilmesinde büyük öneme sahiptir.

Yenilikte verimlilik; iktisadi faaliyette bulunan teşebbüslerin maliyetlerini düşürmelerinde etkili olan bir diğer yol ise, malın üretiminde kullanılan yöntemlerde maliyetlerin düşmesini sağlayacak teknolojiler kullanılmasıdır. Daha fazla kar elde etmek amacıyla olan teşebbüsler, teknolojilerini yenileyip rekabet güçlerini artırabilmek için araştırma ve geliştirme (ar-ge) faaliyetlerine girişecekler, bu da teknolojik ilerlemeyi geliştirecektir (Goyder, 1988:9; Aslan, 1998:3). Teknolojik ilerleme sadece yeni bir üretim tekniği biçiminde değil, aynı zamanda yeni bir ürün, örgütlenme veya hizmet şeklinde de gerçekleşebilir. Bu açıdan rekabetin teknolojik ilerlemeye ve dolayısıyla toplumsal refaha katkısı büyüktür.

3.2. Rekabet Hukukundan Beklenen Sosyal Faydalar

Ekonomi, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren ve sosyal alandan soyutlanması mümkün olmayan bir alandır. Dolayısıyla rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinin kurulması amacına yönelik olarak öngörülen rekabet kurallarının, ekonomik amaçlarına ulaşması ile birlikte sosyal hayata doğrudan veya dolaylı olarak etki yapması kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu çerçevede Rekabet Hukuku'nun sosyal yararlarını; tüketicilerin korunması ve küçük ve orta ölçekli teşebbüslerin korunması olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür (Aslan, 1998:5).

Tüketicinin korunması; rekabetçi piyasa, iktisadi etkinliği gerçekleştirerek, düşük maliyet, yüksek üretim ve düşük fiyat sayesinde refah etkisi yaratacak, aşırı karlılığı engelleyerek, tüketicilerin korunmasını sağlayacaktır (DPT, 2000:3).

Rekabet Hukuku mevzuatları, doğrudan doğruya tüketicilerin menfaatlerini gözetmek için öngörülmediyse de serbest rekabetin ekonomik sonuçlarından faydalanacak asıl kesim tüketicilerdir. Fiyatların düşmesi, ürün çeşitliliği, teknolojik gelişme, mal ve hizmetlerin dağıtım ve pazarlamasında meydana gelen ilerlemeler gibi rekabetin dolaylı etkilerinin tümü, tüketicilerin menfaatine gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra rekabet, teşebbüsleri, tüketicilerin beklentileri doğrultusunda davranmaya zorlamakta ve bu sayede toplumsal tatmin sağlanabilmektedirler. Ayrıca, rekabetin genel refahı artırıcı fonksiyonu sebebiyle, herhangi bir malın doğrudan veya dolaylı olarak tüketicisi konumunda olmayan kişiler de rekabetin olumlu etkilerinden yararlanabilmektedir. Dolayısıyla rekabetin sosyal faydası, salt

ilgili ürün mal veya hizmetin tüketicileri üzerinde gerçekleşmemekte, daha kısıtlı olmakla birlikte toplumun tamamı, rekabetin olumlu etkilerinden pay alma imkanına sahip olmaktadır.

Yukarıda kısaca ifade edilen rekabetin toplumsal faydalarından ötürü, Rekabet Hukuku'nun temelinde yatan düşüncelerden biri de tüketicilerin korunmasıdır². Nitekim Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'da yer alan hükümlerde de bunun izlerini görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, 4. madde de rekabeti sınırlayıcı ve dolayısıyla hukuka aykırı olması gereken bir anlaşma, 5. maddede belirtilen diğer koşullarla birlikte tüketiciler açısından yarar sağlıyorsa, bu anlaşma 4. madde yasağından kurtulabilecektir (md.5/b).

Yine benzer olarak, kanunda öngörülen yasaklayıcı hükümlerden dört ve altıncı maddelerin ihlali neticesinde fiyatlarda bir artış meydana gelmişse, tüketicilerin bu artış nedeniyle uğradıkları zararlarını telafi edebilmesi imkanı getirilmiştir (md.57-59). Haksız fiil esaslarına dayalı bu imkan sayesinde, tüketiciler sadece zararın karşılanmasını değil, rekabeti ihlal eden teşebbüs veya teşebbüslerin kusurunun ağırlığına göre, oluşan zarar veya elde edilen menfaatin üç katına kadar tazminat talep edebilmekte (md.58) ve şüphesiz bu durum tüketiciler (davacılar) için elverişli bir koruma vasıtası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin korunması; Rekabet Hukuku'nun asli amacı, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (*KOBİ'lerin*) korunması olmadığı gibi Rekabet Hukuku mevzuatlarında KOBİ'lerin korunmasına ilişkin açık hükümlere yer verilmez. Bununla birlikte Rekabet Hukuku'nun amacı göz önünde tutulduğunda, KOBİ'lerin bu amacın gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek gerekir. Zira Rekabet Hukuku'nun amaçladığı "*çalışabilir rekabet piyasası*" olarak adlandırılan ideal model, ancak piyasadaki rekabet koşullarına etkide bulunamayacak güçteki çok sayıda teşebbüs varlığı halinde bir anlam ifade edeceğine göre, bu tip piyasaların doğal aktörleri, küçük ve orta ölçekli teşebbüsler olacaktır.

Gerçekten de Rekabet Hukuku'nun iktisadi yoğunlaşmayı ve kartelleşmeyi önleyici fonksiyonu, büyük teşebbüslerin ortaya çıkışını önlediği gibi mevcut olanların piyasa davranışlarını da kontrol altına almaktadır. Rekabet kurallarının güvence altına aldığı girişim özgürlüğü ve fırsat eşitliği, küçük ve orta ölçekli teşebbüslerin korunması ve gelişmesini sağlar. Bu sayede piyasalar küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ağırlıklı ve etkin konumda oldukları sağlıklı yapıya sahip olabilirler (Aslan, 2001:6).

² Nitekim 1982 Anayasa'sının tüketicilerin korunmasıyla ilgili 172. maddesinin gerekçesinde bu husus dolaylı olarak ifade edilmektedir. Gerekçeye göre, "Tüketicinin korunması ancak serbest piyasa ekonomisinde mümkün olabileceğinden, bu piyasanın gereklerine uygun olarak serbest rekabet şartlarının sağlanması ve tekel ve kartellerin önlenmesi gerekmektedir".

Yukarıda belirtilen görüşler doğrultusunda, Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'da öngörülen 6 ve 7.madde hükümlerinin, "*KOBİ'lerin*" korunması ve geliştirilmesinde etkin birer vasıta olarak kullanılabilceğini söylemek yanlış olmaz. Özellikle 6. maddenin amacı göz önünde tutulduğunda, söz konusu hükmün uygulama alanı bulacağı hallerin önemli bir kısmı, pratikte KOBİ'lerin korunması amacına hizmet edecektir. Bunun yanı sıra, 7. maddeye dayanılarak çıkarılan "*Rekabet Kurulu'ndan İzin Alınması Gereken Birleşme ve Devralmalar Hakkındaki Tebliğde*" öngörülen yüksek ciro ve piyasa payı eşikleri, pratik olarak KOBİ'lerin korunması ve onların büyük teşebbüsler karşısında rekabet avantajı elde etmesine olanak sağlamaktadır.

3.3. Rekabet Hukukundan Beklenen Siyasal Faydalar

Kanun koyucular rekabet yasaları ile doğrudan siyasal bir fayda amaçlamazlar. Fakat rekabet kuralları ve bu kuralların sağladığı iktisadi özgürlükler, siyasal hayatın ve özellikle demokrasilerin önemli güvenceleri sayılabilir (Willimsky, 1997:54; Aslan, 2001:7; Fikentschek, 1980:728-729). Rekabetçi yapının kurulamadığı veya korunamadığı piyasalarda önemli oranda yoğunlaşma meydana gelir. Bu yoğunlaşmalar neticesinde meydana gelen ekonomik güç, piyasada faaliyet gösteren bir ya da bir kaç teşebbüs tarafından kontrol edilir ve bu durum iktisadi çok sesliliğin ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açar³.

Bir teşebbüs herhangi bir yoldan piyasaya egemen konuma geldiği zaman, bu konumunu iyi niyetli amaçlar için kullanabileceği gibi kötü amaçlar için de kullanabilir. Serbest rekabetin korunmadığı düzenlerde, hakim durumda olan bir teşebbüsün ekonomik hayattaki davranışları tamamen kendi takdirine bırakılmıştır. Hakim teşebbüs, ekonomik gücünü kolaylıkla siyasi nüfuz elde etmek amacıyla kullanabilir ve bu siyasi nüfuz vasıtasıyla iktisadi düzenin işleyişini kendi lehine kullanabilir. Hatta bundan da önemlisi, siyasi karar alma sürecini kendi menfaatleri doğrultusunda etkileyebilir ve bu durum siyasal yaşamın geleceğini tehlikeye sokar.

Rekabet kuralları, teorik olarak bu tip olumsuz sonuçların ortaya çıkmasını, iki farklı aşamada önleyebilme imkanına sahiptir. Her şeyden önce rekabet kuralları, ekonomik yoğunlaşma olgusuna sıcak bakmazlar ve gerek birleşme şeklindeki yapısal yoğunlaşmaları, gerekse kartel ve tröst benzeri işbirliği modellerini, rekabet kurallarına aykırı oldukları sürece yasaklarlar. Bundan başka, rekabet kurallarına aykırılık teşkil etmeyen, kendi iç dinamikleri vasıtasıyla piyasada hakim duruma gelmiş olan bir teşebbüsün

³ Özellikle Amerikan Rekabet Hukuku'nun ortaya çıkışındaki temel neden, kişi özgürlükleri ve haklarının korunmasına bağlı olarak özel sektördeki ekonomik gücün dağılması ve bu yolla demokrasinin güvence altına alınmasıdır. Bu felsefe kapsamında tekeller ve karteller politik gücü elde edebilecek, dolayısıyla demokrasi için tehlike oluşturabileceklerdir.

de hakim durumunu kötüye kullanmasını önlemek amacıyla iktisadi faaliyetleri kontrol altında tutulur ve teşebbüslerin rekabet kurallarına uygun davranması sağlanır.

Sonuç

Rekabet politikaları genel olarak bir ülkenin toptan rekabet stratejisini ifade eder. Rekabet hukuku uygulamaları, rekabet politikası unsurlarından sadece bir tanesidir. Artık günümüzde rekabet hukukunun gerekli olup olmadığı tartışılmamaktadır. Demokratik ülkelerin tamamında rekabet yasaları uygulanmaktadır. Rekabet yasalarının uygulanması serbest piyasa işleyişine bir müdahale şeklinde algılanmamalıdır. Bilakis, devletin rekabet uygulamaları ile, rakipler arasında adil bir oyun oynanabilmesi için tarafsız bir hakem rolünden başka bir fonksiyonu yoktur. Rekabet hukuku uygulamalarıyla ekonomik, sosyal ve siyasal faydalar ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

AGREW, J.H.(1985), Competition Law, London.

AKINCI, Ateş (2001), Rekabetin Yatay Kısıtlanması, Rekabet Kurumu Lisans Üstü Tez Serisi No: 5, Ankara.

AKTAN, Coşkun Can ve İstiklal Y. Vural (2004), Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet , TİSK Rekabet Dizisi, No:1, Ankara.

ASLAN, İ. Yılmaz (2001), Rekabet Hukuku, Ekin Kitabevi, Bursa.

ASLAN, İ.Yılmaz (1998), Avrupa Topluluğu Rekabet Hukuku Mevzuatı, Yayın No:016 Rekabet Kurumu Yayınları, Ankara.

ATİYAS, İzak (2000), Rekabet Politikasının İktisadi Temelleri Üzerine Düşünceler, Rekabet Dergisi, Cilt.1, Sayı 1, Mart, s. 25-47.

BORK, Robert H. (1978), The Antitrust Paradox, A Policy at War with Itself, New York.

DEMİR, Ömür (1998), Dünya Ticaret Örgütünün Yeni Çalışma Konusu: Ticaret ve Rekabet Politikaları Arındaki İlişki, [www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan 98/dnyat.htm](http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan%2098/dnyat.htm)

DİNÇER, Ömer (1998), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.

DOĞAN, D. Mehmet (1982), Büyük Türkçe Sözlük, Birlik Yayınları, Ankara.

DPT (2000), Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı, Rekabet Hukuku ve Politikaları, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.

DPT (1994), Rekabet Hukuku ve Politikası Alanında AT Mevzuatına Uyum Değerlendirme Raporu, Ankara

EGE, Yavuz (2000), Dünyadaki Uygulamalar Işığında Rekabet Politikası ve Özelleştirme, Hazine Dergisi, Sayı.13, Ocak.

ERSİN, Mehmet Akif (1994), Rekabet teorisi ve Rekabetin Korunması Hakkında Kanun Tasarısı, Demokrasi Gündemi, s.24-26

ESEN, Şaban (2003), Türk Rekabet Politikası ve Rekabet Politikasından Beklentiler, Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası Dergisi, Cilt:17, Sayı.4, s.36-45.

FIKENTSCHEK, Wolfgang (1980), İktisadi Kontrolün Üç Fonksiyonu, Çev: Tuğrul Ansay ve Mustafa Ünal,

GOYDER, D.C.(1988), EC Competition Law, Oxford.

MANSFIELD (1979), Microeconomics, Theory and Applications, New York.

MEDALLA, Evlinda M. (2002), Philippine Competition Policy in Perspective, Philippine Institute for Development Studies, Discussion Paper Series No:2002-25, December.

REYNOLDS, L.G. (1982), Microeconomics, Illinois, USA.

SAMUELSON Paul A. ve William D. Nordhaus (1992), Economics, 14th Edition, McGraw-Hill International Editions, Economic Series.

SANLI, Kerem Cem (2000), Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanunda Öngörülen Yasaklayıcı Hükümler ve Bu Hükümlere Aykırı Sözleşme ve Teşebbüs Birliği Kararlarının Geçersizliği, Rekabet Kurumu Lisans Üstü Tez Serisi No:3, Ankara.

SARICA, Sevilay (1998), Rekabet Teorilerinin Politika Etkileri ve Rekabet Hukuku, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SCHERER, (1970), Industrial Market Structure and Economic Performance, Chicago, Rand McNally.

STIGLER, G. (1966), The Theory of Price, New York

TEKİNALP, Ünal ve Gülören Tekinalp (1997), Avrupa Birliği Hukuku, İstanbul

TÜRKKAN , Erdal (1996), Ekonomi ve Demokrasi, Turhan Kitabevi, Ankara

WILLIMSKY, Margaret Sonya, (1997), The Concept of Competition, CML Review, Vol. 1, s.54

WISH, Richard (1993), Competition Law, 3rd Edition, Butterwoths & Co. Publishers, London.

Finansal Liberalleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Teorik Bir İnceleme

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Takım

Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.
İktisat Bölümü, İktisat Politikası A.B.D.
atakim@bartin.edu.tr

Özet: *Finansal liberalleşme ile birlikte mali piyasalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, sermaye gibi bir üretim faktörünün ülkeler arası dolaşımını hızlandırmıştır. Gelişmiş ülke yatırımcılarının daha yüksek kar beklentisi; gelişmekte olan ülkelerin de ekonomik büyümelerini yabancı kaynaklarla finanse etme arzusu sermaye hareketlerinin bir ülkeden diğerine yönelmesini sağlamıştır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal liberalleşme deneyimleri, neoklasik teorinin iddia ettiği gibi, ilgili ülkelerde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemediği; bir kısım ülkelerde negatif yönde etkilediği gözlenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Finansal Liberalleşme, Ekonomik Büyüme, Gelişmekte Olan Ülke, Makroekonomik Etki.*

A Theoretical Study on the Relation Between Financial Liberalization and Economic Growth

Abstract: *With financial liberalization, removal of restrictions on financial markets has accelerated the international capital movements as a factor of production. Mutual benefits expected by both sides of this relationship one as investors from developed countries with motives for more profit and the other as developing countries with motives for intention to finance their economic growth by the aid of foreign financial resources, enabled such movements from one country to another. By examination of the literature on this subject, it has been reached to a conclusion which is contrary to the claims of neo-classical economic theory that, financial liberalization doesn't affect economic growth in a positive manner, even for some countries, it has a negative effect on economic growth.*

Keywords: *Financial liberalization, economic growth, trade freedom, developing countries.*

1. Giriş

Finansal liberalleşme; genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal kaynaklarını kendi ülkelerine çekebilmek için bankacılık sistemi ve finansal sistem üzerindeki denetim ve kısıtlamaların kaldırdığı ya da önemli ölçüde azalttığı, deregülasyon⁴ uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir (Durusoy, 2000). Mali piyasalarda yaşanan liberalizasyon ve deregülasyon piyasalarda etkinliğin artmasına, yurtiçi piyasaların dış piyasalarla entegre olmasına, sermaye maliyetlerinin azalmasına ve fon çeşitlendirmesine imkân sağlamakla birlikte, fiyat dalgalanmaları, risklerin yükselmesi, para politikası etkinliklerinin azalması ve ödemeler dengesi sorunları gibi bir takım riskleri de birlikte getirmektedir (Alp, 2002:60-61).

Finansal Liberalleşme iki aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada kamu otoritelerinin denetim ve baskısı altında olan mali piyasalar ülke içinde serbestleştirilmektedir. Böylece faiz oranlarının serbestçe belirlenmesi ile tasarruflar artacak ve kaynak tahsisinde etkinlik sağlanacaktır. Finansal serbestleşmenin ikinci aşaması ise serbestleşmenin uluslar arası alana taşınmasıdır. Bu tür serbestleşme uygulamada, ödemeler bilançosu sermaye hesabının libere edilmesinin yanı sıra ülkedeki yerleşiklerin dövizli işlem yapabilmelerine imkân vermektedir (Aslan, 1997:11). Bunlardan birincisi, iç finansal liberalleşme, ikincisi ise dış finansal liberalleşme olarak bilinir.

Finansal Liberalleşme, uzun vadeli fonların alınıp satıldığı sermaye piyasası ile kısa vadeli fonların işlem gördüğü para piyasalarında gerçekleşmektedir. Sermaye piyasalarında uygulanan liberalizasyon işlemleri, sermaye hareketlerine getirilen sınırlandırmaların ortadan kaldırılması, tasarrufların etkin dağılımına engel olan finansal baskı politikaları ile yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine yönelik olarak uygulanan politikalarlardır. Para piyasalarında ise bankacılık kesimine yönelik kamu denetim ve baskılarının azaltılması ile rekabeti ortadan kaldıracak uygulamalara son verilmesi amaçlanmaktadır (Galindo vd., 2002:1).

2. Finansal Liberalleşme Süreci

Küreselleşmenin ticaretin küreselleşmesi, finansal küreselleşme, kültürel küreselleşme ve üretimin küreselleşmesi olmak üzere dört ayağı

⁴ Finans literatüründe sıkça kullanılan bir kavram olup, regülasyon (düzenleme) kurallarının gevşemesi, daha az sınırlamalar içermesi, bazı durumlarda ilgili makroekonomik göstergenin düzenlemeden arındırılması anlamına gelir, John Williamson-Molly Mahar, *Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren Güven Delice, Liberte Yayınları, İstanbul, 2002, s.6

bulunmaktadır. Küresel düzeyde fonların bir ülkeden başka bir ülkeye yönelmesini sağlayan küreselleşme alanı ise finansal küreselleşmedir. Finansal küreselleşme, ulusal finans piyasalarında sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, piyasaların konvertibiliteye sahip olmaları, döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması, uluslararası sermaye akımlarının artması ve yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Durusoy, 2000). Mali küreselleşme bir yerde sermaye gibi bir üretim faktörü üzerindeki serbest piyasa koşullarına uluslararası düzeyde işlerlik kazandırmaktır (Seyidoğlu,2003:143).

Teorik temelleri Stanford Okulunun tanınmış iktisatçılarından Mc Kinnon ve Shaw'ın çalışmalarına dayanan ve daha sonra Kapur, Galbis ve Mathieson gibi ekonomistlerce geliştirilen finansal liberalizasyon teorisi Neoklasik finans teorisinin gelişmekte olan ülkelere uyarlanmış versiyonudur (Williamson ve diğ., 2002:8). Neoklasik teori, yurtiçi tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda yabancı tasarrufların yurtiçi yatırımlar için önemli bir kaynak oluşturacağını kabul etmektedir. Yurtdışı tasarruflar da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yoluyla ekonomiye kazandırılmaktadır. Yabancı tasarrufları çekmek isteyen ülkeler faiz oranlarını yükseltecek, arbitraj işlemleri sonucu bu süreç her iki ülkede faiz farkı sıfır oluncaya kadar devam edecektir (Kepenek ve diğ., 2005:217-218).

Finansal liberalleşmeyi savunanlara göre, faiz oranlarının serbest bırakılması tasarrufları artırmaktadır. Dolayısıyla fon arz edenler fonlarını finansal varlık şeklinde tutmaya başlarlar. Finansal aktif stokunun artması likidite ihtiyacının azalmasına yol açar ve yatırımlar için gerekli fonların tedarikine yardımcı olur. Faiz oranlarının yükselmesi yatırımcıların yatırım yapma arzularını bir miktar olumsuzla çevirse de ödünç verilebilir fon miktarındaki artış, yatırımları ve oradan da ekonomik büyümeyi artırır(Güloğlu ve diğ., 2002). Finansal liberalleşme ile birlikte gerek yatırımcı, gerekse fon kullanıcılar sadece yerel piyasalardan değil, uluslararası piyasalardan da fon arz ve talep etmektedirler. Dolayısıyla finansal liberalleşme ile birlikte mali piyasalardaki işlemler sınır ötesi bir nitelik kazanmaktadır.

Finansal liberalleşmenin avantajları ile birlikte, bir kısım dezavantajları da vardır. Liberalleşme sürecine katılan gelişmekte olan ülke piyasaları, başlangıçtaki iyi niyetli beklentilerinin aksine bir kısım sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. İlgili ülkelerde görülen serbestleşme mali piyasaların entegrasyonuna pozitif katkı yaparken, bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme enstrümanlarından yoksun kalmışlardır. Bu paradoksal ilişki, ülkelerin kendi bünyelerine uygun büyüme ve kalkınma hedeflerini sekteye uğratmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sık sık mali krizlerin yaşanması finansal liberalizasyona bağlanmakta ve bunun

sonucu olarak da büyük ölçüde işsizlik, yoksulluk ve sefaletin nedeni olarak gösterilmektedir (Seyidoğlu, 2001:1).

1970'li yılların başlarında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle başlayan liberalizasyon hareketleri mali piyasaların uluslararasılaşmasını ve işlem hacminin yüksek seviyelere ulaşmasını sağlamış, katılımcıların ve fon tutarlarının artmasıyla sermaye maliyetlerini azaltmakla birlikte, birçok riski de beraberinde getirmiştir. (Alp, 2002:211)

1980'li yıllar küreselleşme süreci bölgesel pazarların birbirleri ile olan bağlarını güçlendirmek ve uluslar arası sisteme uyum sağlamak için önemli adım attıklarına tanık olmuştur. Bütün sanayileşmiş ülkeler kendi finansal piyasalarını liberalleştirirken, gelişmekte olan ülkelere bu ülkeleri takip etmiştir(TCMB, 2002: 10).

Finansal piyasalarda yaşanan küreselleşme olgusu bir taraftan yurt dışı sermaye akımlarının mal akımlarını finanse etme işlevini ortadan kaldırıp, arbitraj fırsatları peşinde koşmaya başlarken, diğer yandan bu sermayenin önemli bir kısmı gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir (Berksoy ve diğ., 1998: 13).

1980'li yıllardan sonra dünya ekonomisinin hızlı bir değişim sürecine girmesiyle, bu sürecin önemli unsurlarından birisi olan sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamaların kaldırılması ile birlikte sağlanan fonların bileşimi de değişmiştir. Bu dönemde birçok gelişmekte olan ülke finansal sistemlerini değiştirmeye başlamışlardır. Dönemin belirgin özelliği serbestleşmenin bir tercih sorunu olmaktan çıkıp, çoğu gelişmekte olan ülke için bir zorunluluk haline gelmesidir. 1980'lerden önce bir devletin başka devlete verdiği resmi krediler yerine özel sermaye akımları ikame edilmiştir. Öteden beri kalkınmalarının finansmanı için çözüm arayan gelişmekte olan ülkeler anılan tarihten sonra mali sistemlerini serbestleştirmeye başlamışlardır(Gençay, 2005: 85). Bu dönemden sonra orta gelirli ülkelere yönelik resmi nitelikli dış kaynak akımları azalma eğilimi gösterirken gelişmekte olan ülkelere sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamaları azaltarak veya tümüyle ortadan kaldırarak özel nitelikli dış kaynak artışını özendirecek politikalar uygulamaya başlamışlardır. Bu düzenlemeler uluslar arası yatırımcılar için portföy çeşitlendirmesine giden yoldaki engellerin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Birçok gelişmekte olan ülke, yurtdışı sermaye akımlarını ülkelerine çekebilmek için finansal piyasalarını serbestleştirmişlerdir. Yükselen piyasalar (emerging markets)⁵ terimi de bu gelişmelerin sonucu olarak ortaya atılmış bir kavramdır (Celasun, 2002:6).

⁵Dünyanın farklı bölgelerinde yer alan gelişmekte olan ekonomiler şunlardır: Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore, Tayland, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya,

Avustralya 1987, Yeni Zelanda 1985 yılına kadar faizler ve krediler üzerindeki kontrolleri kaldırmışlardır. Latin Amerika ülkelerinde ise finansal liberalleşme, diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı bir biçimde gerçekleşmesine rağmen, reform sürecinin zaman içinde kesintiye uğradığı görülmüştür. Örneğin Şili ve Arjantin'de liberalizasyonun geçmişi 1970'li yıllara kadar gitmesine rağmen, her iki ülkenin 1980'li yıllarda yaşadıkları mali krizler nedeniyle sermaye hareketlerine sınırlama getirmişlerdir. Ancak bu iki ülke, sonraları daha yavaş olmak üzere finansal liberalleşme yolunda önemli düzenlemeler yaparak yoğun sermaye girişi ile karşılaşmışlardır. 1991 yılında finansal sektör reform programını yürürlüğe koyan Mısır ile birlikte, Latin Amerika ülkelerinden Meksika ve Peru da, liberalizasyonun hızlı bir biçimde işlediği ülkeler arasında yer almaktadır. İsrail ile birlikte Endonezya, Malezya ve Tayland'ın liberalleşme sürecine katılmaları ise daha tedrici bir biçimde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de 1980 yılı fiziki mal akımlarının serbestleştirilmesinin ardından 1988 yılı, dış finansal liberalleşmeye geçişi ifade eder. Liberalleşmenin tamamlanma süreci olarak gösterilen 1996 yılı ise Dünya Ticaret Örgütü politikaları ve Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde, dış ticaret rejiminde yapılan köklü değişiklikler serbestleşmenin son aşaması olarak değerlendirilmektedir.

3. Finansal Liberalleşmenin Ekonomik Etkileri

McKinnon ve Shaw, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan finansal baskı politikalarının, faiz oranları ve döviz kurları gibi finansal fiyatları bozduğunu; finansal olmayan varlıklarla karşılaştırıldığında finansal sistemin reel büyüklüğünü ve ekonominin büyüme hızını düşürdüğünü söylemektedir(Emek, 2000: 67). Dolayısıyla teoriye göre, finansal baskının ortadan kaldırılması ve finansal derinleşmenin sağlanmasıyla etkin kaynak dağılımı sağlanmakta ve ekonomik gelişme hızlanmaktadır((Williamson ve diğ., 2002:8).). İktisadi terminolojide belirli limitler dâhilinde serbest bir finansal sistem, baskı altında tutulan bir sistemden daha yararlı olacağı kanaatinin olduğu söylenebilir. Bu çıkarımın etkisi ile ABD dışında gelişmiş ülkelerin çoğu, 1970'li yıllarda uygulanan müdahaleci politikaları bırakarak, bu dönemin sonunda Avrupa Birliği de dâhil diğer serbest piyasa ekonomilerinde müdahaleci politikalarından vazgeçildiği gözlemlenmiştir(Williamson ve diğ., 2002:10).

McKinnon-Shaw'ın finansal baskı altındaki ekonomiler için politika önermesi ise faiz oranlarının artırılması yoluyla tasarruf hacmini artıracığı düşüncesidir. Oysa Taylor, McKinnon-Shaw önerisinin aksine faiz oranlarındaki artışın ekonomide daralmaya neden olacağını iddia etmektedir.

Ekvator, Meksika, Peru, Uruguay, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Türkiye, Cezayir, Mısır, Fas, Güney Afrika ve Tunus'tur.

Taylor'a göre tasarruflar gibi yatırım talebi de faize haddine duyarlıdır. Taylor'un modelinde az gelişmiş ülkelerin çoğunda faiz oranı, gayri resmi piyasalarda oluşan oranlardır. Büyük firmalar haricinde, bu ülkelerde hem sanayi üretimi hem de tarımsal üretim yapan firmalar finansman temini için bankacılık sistemi yerine enformel piyasalardan temin etmektedirler. Bu piyasalarda faiz oranları yüksek olmasına rağmen, küçük işletmelerin kredi ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmekte ve daha etkin çalışabilmektedir (Taylor, 1983:197).

Finansal Liberalleşme, sermaye gibi bir üretim faktörünün serbest piyasa koşullarına göre hareket etmesini sağlar. Bu durum klasik ekonomi teorisinin de öngördüğü bir değerlendirmedir. Piyasa koşullarına göre gerçekleşecek kaynak tahsisi kıt kaynakların optimumuna yönelmesini sağlamaktadır. Uluslararası sermaye, getirisinin düşük olduğu ülkeden yüksek olduğu ülkeye giderek faktör verimliliğinin artmasına buradan da dünya refahının yükselmesini sağlamaktadır(Seyidoğlu,2003:143)..

Finansal serbestleşme, mikro düzeyde yatırımcılar ve yabancı kaynak kullanmak isteyen firmalar açısından da önemli avantaj sağlar. Liberalleşme sayesinde fon arz ve talep edenler iç piyasa sınırlamalarının dışına çıkarak, yurt dışı piyasalara açılmakta, yatırımcılar uygun koşullarda kaynak bulurken, tasarruf sahipleri de tasarruflarını uygun koşullarda değerlendirmektedirler(Seyidoğlu,2003:143).

Eatwell, finansal serbestleşmeden beklenen faydaları şöyle açıklamaktadır: Tasarrufların ulusal sınırları aşarak daha verimli yatırımlara yönelmesi, piyasalarda rekabeti artırarak kredi maliyetlerini düşürmesi, uzun dönemde yüksek büyüme ve yatırım imkânlarını artırması, finansal araçlardaki çeşitlendirme riskinin azalması ve nihayetinde hükümetlerin sağlıklı politikalar izlemesine yardımcı olmaktadır(**hocaya sor).

Celasun'a göre dış finansal serbestleşme kararının arkasında yatan neden, dış kaynak girişini artırarak ekonomiyi canlandırma, kamu harcamalarını finanse etme ve reel ücretleri artırma güdüsüne dayanmaktadır(Celasun, 2002:1).

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesini savunan neoklasik yaklaşım, sermaye hareketleri karşısında gelişmekte olan ülkelerde liberalizasyon kaynaklı sorunların çıkmaması için önce kamu dengesi ve para piyasası dengesinin sağlanmış olması, dış ticaret açığının kapanması gerektiğini belirtir. Bu görüşe göre, makro ekonomik denge oluşturulmadan ve para politikaları üzerinden kalkacak müdahalenin yerini alacak araçlar ihdas edilmeden finansal serbestleşmeye gitmek hatalı görülmektedir. Bu nedenle, dış finansal serbestlikten önce kamu yatırım ve tüketim harcamalarının kısılması, kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, sübvansiyonların

kaldırılması ve dış ticaret dengesinin sağlanmış olması gibi bir dizi düzenlemeyi gerektirmektedir (Durusoy, 2000:2).

Fry (1982), finansal liberalizasyona gidilmeden önce aşağıda sayılan koşulların gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir (Fry, 1982:731-750):

Ticari bankaların denetimi, sağlam bir bankacılık yapısı ve muhasebe standartlarının geliştirilmesi,

Ekonomide fiyat istikrarının gerçekleştirilmesi,

Sürdürülebilir bir kamu borçlanma politikası,

Rekabetçi bankacılık sisteminin varlığı,

Finansal aracılık üzerindeki açık veya zimni ayırmacılık yapmayan vergi sisteminin kurulmasıdır.

Williamson ve Mahar'a göre ise tam bir liberalizasyonun gerçekleşmesi için aşağıda sayacağımız politikaların uygulanması gerekir (Williamson ve diğ., 2002:16):

Kredi kontrollerinin kaldırılması ve faiz oranlarının deregülasyonu,

Dar anlamda bankacılık kesimine, geniş anlamda finansal hizmetleri sunan endüstriye giriş serbestliği,

Uluslar arası sermaye hareketlerinin liberalizasyonu.

Hellman, Kevin ve Stiglitz, krizlerle finansal serbestleşme arasındaki ilişkileri açıklayan çalışmalarında, finansal liberalizasyonun piyasalara girişte engelleri azaltmakta, rekabeti artırmaktadır. Piyasalarını serbestleştiren ülkeye daha fazla yabancı banka gelmekte, mevduata verilen faizlerdeki kısıtlamalar ya azaltılmakta veya ortadan kaldırılmaktadır. Finansal Serbestleştirme bankacılık sektöründe rekabeti artırarak karı düşürmektedir(Hellman ve diğ., 2000: 147-165). Bu durum bankaları türev ürünlere veya tezgah üstü işlemlere (opsiyon, forward, futures, swap işlemleri) yöneltmekte, düzenleyici tedbirler de alınmamaktadır. Bu araçlar piyasa aktörlerine, karşılaştıkları yeni riskleri yönetebilme imkânı vermektedir.

Demirgüç-Kunt ve Detragiache 1980–1995 yılları arasında 53 ülkeyi kapsayan çalışmalarında Hellman vd.. görüşlerine paralel olarak, finansal liberalizasyonun rekabeti artırarak, bankaların piyasa güçlerini azalttığını, bunun da bankaların mali gücünü düşürerek krizlere neden olduğunu

söylemektedirler. Özellikle yasal ve kurumsal düzenlemelerin yetersiz olduğu ülkelerde bankacılık krizinin daha yüksek olduğunu, finansal serbestleşmenin ahlaki riske yol açarak kriz ihtimalini daha da yükselttiğini ortaya koymuşlardır (Demirgüç-Kunt ve diğ., 1998).

Weller, gelişmekte olan ülkelerin finansal liberalleşmeye katılımları sonrasında, hem döviz hem de bankacılık krizlerine karşı daha kırılğan bir yapının oluştuğu sonucuna varmıştır (Weller, 2001: 98-127).

Finansal piyasaların liberalleşmesi sonucu ülkeye giren yabancı sermaye akımları kredi hacminin de artmasına neden olmaktadır. Kredi miktarındaki artış para arzı artışından fazla olduğunda Merkez Bankasının döviz rezervleri bu fazlalık oranında azalmaktadır(Flood, 1998: 357).

Finansal liberalizasyonun geçerli olduğu bir sistemde kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin yaşandığı piyasalarda ticari bankalar ulusal paranın aşırı değerlenmiş olmasından faydalanarak, açık pozisyon almaktan çekinmemişlerdir. Başka bir ifadeyle finansal aktörler ulusal para cinsinden yüksek faiz getirisinden faydalanmak için dolar cinsinden borçlanmaktadırlar. Belirli bir zaman sonra döviz kurlarının yükseliş trendine geçmesi ile yurtdışı mali kuruluşlara karşı döviz yükümlülüğü olan bankaların yabancı paraya yönelmesi krizin başlamasına ve kendilerinin de finansal krize girmesine neden olmaktadır(TEK, 2001:346).

Finansal liberalizasyon sonucu ülkeye giren sermaye girişleri dış denge üzerinde de önemli etkiler yaratır. Net sermaye girişleri rezerv artışına neden olmamışsa, cari açığı finanse etmede kullanılıyor demektir. Çünkü sermaye girişlerinin yükselmesi sonucu bir yandan dövize ulaşmak kolaylaşırken, diğer yandan ihraç mallarının fiyatı yurt dışı mallara göre yükselmekte, ithal malları da ucuzlamaktadır(Kepenek ve diğ., 2005:217-218)..

Finansal liberalizasyondan sonra temel amacı fiyat istikrarını sağlamak olan, Merkez Bankasının para politikası aracı olan faizler üzerinde etkisizliğini artırmaktadır. Bu sürecin işlemesi sonucunda yurt içi piyasalar yurt dışı piyasaların denetimine girmektedir(İnsel ve diğ., 2003:2). Ulusal mali piyasalara aktif olarak müdahale etme imkânını kaybeden Merkez Bankasının gerçekçi bir reel kur ve ulusal kaynakları yatırım ve büyümeye yönlendirecek bağımsız bir faiz politikası izleme imkânı ortadan kalkmaktadır(Yeldan, 2003). Finansal Liberalleşme sonucu ekonominin serbestleşme ve dış dünya ile bütünleşme derecesi arttıkça, hükümetlerin piyasalara müdahalesi için kullanılabilir araçların sayısını azalttığı gibi, elde kalan politika araçlarının da etkinliği azalmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak ülkelerin dünya ekonomisinde görülen resesyon ve dalgalanmaları farklı şiddetlerde yaşamaları kaçınılmaz olmaktadır(Kazgan, 2005).

Bilindiği üzere finansal piyasalarda bilgi asimetrisinden kaynaklanan sorunlar, finansal piyasaların eksik rekabet piyasası koşullarında faaliyet göstermesine neden olur. Sermaye kontrolleri bu noktada ikinci en iyi çözüm olarak görülmektedir. Bilginin eksik olduğu piyasalarda rekabet de aksaktır. Aksak rekabetçi piyasalarda ise Pareto optimuma ulaşmak mümkün değildir (Emek,2000: 73).

Kaminsky ve Reinhart yaptıkları çalışmalarda finansal krizlerin özellikle kontrolsüz bir şekilde gerçekleştirilen liberalizasyon hareketlerinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (Kaminsky ve diğ. 1996: 2-20). Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin ekonomik yapısına benzeyen ülkelerde finansal liberalizasyon tarihleri ile kriz tarihleri verilmiştir. Bu tabloya bakarak finansal liberalleşme ile kriz arasındaki ilişkiyi görebilmek mümkündür.

Wyplosz (2002), gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 27 ülkeyi incelediği çalışmasında finansal serbestleşmenin gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göre daha fazla istikrar bozucu nitelikte olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Finansal Liberalizasyon ve Krizler

Ülkeler	Finansal Liberalizasyon	Krizler
Arjantin	1977	1980-1989-1994-2001
Bolivya	1985	2001
Brezilya	1975	1985-1994
Şili	1980	1981
Kolombiya	1980	1982
Meksika	1989	1992-1994
Paraguay	1990	1995
Uruguay	1976	1981
Endonezya	1989	1992
Güney Kore	1983	1997
Malezya	1991	1985-1997
Tayland	1989	1979-1993-1997
Filipinler	1981	1981
Ülkeler	Finansal Liberalizasyon	Krizler
İsrail	1990	1985

Ürdün	1988	1989
Peru	1980	1989
El Salvador	1991	1989
Türkiye	1989	1994-2000-2001

Kaynak: C.Wyplosz *How Risky is Financial Liberalization in the Developing Countries?*, Discussion Paper Series UN,2002,s.26'dan özetlenmiştir.

Finansal liberalizasyon tarihlerini ve krizlerin ortaya çıkışını gösteren yukarıdaki tablo, Kaminsky ve Reinhart'ın 25 ülke üzerinde elde ettiği bulguları büyük ölçüde destekler nitelikte olup, ilgili ülkelerde yaşanan finansal krizlerin liberalizasyona gidildikten sonra ortaya çıktığını göstermektedir(Goldstein, 1996: 17).

Yukarıdaki tabloda, benzer ekonomik yapıya sahip ülkelerden Arjantin ve Meksika'nın finansal liberalizasyona katılmaları Türkiye'den daha önceki tarihlere rastlamasına rağmen, Türkiye, Arjantin ve Meksika'nın krizlerle ilgili ortak deneyimlere sahip oldukları söylenebilir. Şöyle ki, üç ülkenin de uzun süreli ekonomik istikrarsızlık yaşamaları, gelişmekte olan ülke kategorisinde bulunmaları, kriz öncesinde IMF destekli istikrar programı uygulamaları ve sabit döviz kuru rejimi cari iken krize yakalanmaları ortak yönlerini oluşturmaktadır. Brezilya, Şili, Endonezya, Meksika, Güney Afrika gibi pek çok yükselen piyasalarda krizlerin ortaya çıkmasında finansal liberalizasyonun etkili olduğu, ilgili ülkeler liberalizasyona gitmeden önce gerekli altyapıyı oluşturmadıkları ileri sürülmektedir.

4. Finansal Liberalleşme ve Ekonomik Büyüme

Finansal liberalizasyon teorisi, yüksek faiz oranlarının tasarruf arz ve talebini eşitleyeceği ve ekonomik büyüme için gerekli olan tasarruf arzının artacağını savunur. Bu yüzden teori ekonomik büyüme ve kalkınma için finansal liberalizasyona gidilmesi gerektiği düşüncesine dayanır(Erişah, 2002:109).

Gelişmekte olan ülkelerde 1980 li yıllardan itibaren uygulanan finansal serbestleşme politikalarının temelinde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi artıracığı beklentisinin hakim olduğu söylenebilir. Ülkelerin finansal liberalleşmeye katılmaları özellikle azgelişmiş ülkeler için faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu düşünceye göre, finansal dışa açılma iki yönden faydalıdır. Birincisi, kaynak sıkıntısı çeken ülkelerde dışa açılma sonucunda ülkeye gelen yabancı sermayenin yurt içi yatırımları artıracığıdır. Bu fayda doğrudan etkili bir faydadır. İkinci olarak da, yabancı sermaye "Bilgi Taşıma Etkisi" oluşturup, kaynak dağılımında etkinliği artıracığı ve dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin ulusal piyasalarını

güçlendireceğidir(Kula, 2003:142). Gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketlerine getirilen serbestleşmenin tasarruf açıklarını ve ödemeler bilançosu açıklarını giderme ve finansal sektöre rekabet gücü kazandırarak, yerel finansal pazarların etkin çalışmasını sağlayacağı düşüncesi de vardır(Uzunoğlu ve diğ., 1995:46).

Ekonomi literatüründe, finansal liberalizasyon sonucunda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ülkeye gelen yabancı fonlar, ekonomik büyümeyi finanse eden bir kaynak olarak görülmektedir. Bu nedenle yabancı fonları kalkınmalarının finansmanında kullanmak isteyen ülkelerin fon girişlerine engel olacak yasal ve kurumsal düzenlemelere son vermeleri gerekmektedir.

Haslak ve Koo, 1960–1989 yılları arasında 119 ülke için, Roubini ve Martin, 1960–1985 yılları arasında 98 ülkeyi kapsayan çalışmalarında McKinnon-Shaw'ın iddida ettiği gibi finansal baskı politikalarının büyüme hızını düşürdüğünü tespit etmişlerdir().

Rodrik (1998), gelişmekte olan ülke verilerini kullanarak yaptığı ampirik çalışmada, ödemeler bilançosu sermaye hesabı liberalizasyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz ettiği çalışması sonucunda, gelişmekte olan ülkelerde finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur.

Neoklasik teori çerçevesinde finansal liberalleşmeyi savunanların temel argümanı, yurt dışı sermaye akımlarının ülkede yatırıma giden fonları artıracığı, iç piyasada rekabeti yükselteceği, piyasalara dinamizm kazandıracığı ve nihayetinde ekonomik büyümeyi teşvik edeceği düşüncesidir.

Öte yandan Stiglitz (2001), sıcak para hareketlerinin yönünü belirlemede yurt içi koşullardan çok dış koşulların daha etkili olduğu ve uzun vadede ekonomik büyüme ile sermaye hareketlerinin serbestleşmesi arasında her hangi bir ilişkinin olmadığını ifade etmektedir.

Finansal piyasaların ekonominin reel yanından farklı olduğunu söyleyen Stiglitz, "Kapitalist ekonominin temeli olan serbest ve rekabetçi piyasaların reel sektör için geçerli olmasına karşın, finansal piyasalar için geçerli olamayacağını" iddia etmektedir. Stiglitz, finans piyasalarının, mal piyasalarının özelliklerini taşımadığını ve piyasa başarısızlığına eğilimli olmasından dolayı finansal serbestleşmeyi eleştirmektedir. Bu yüzden sadece finans piyasalarının fonksiyonlarını iyileştirmek için değil, aynı zamanda ekonominin aktivitesini arttıracığını düşündüğü için devlet müdahalesini savunmaktadır (Stiglitz, 1994: 20).

Levine (1997), finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi sermaye birikimi ve teknolojik yenilikler kanalıyla etkilediğini vurgulamıştır. Levine ve Zervos (1998), finansal liberalleşme sonucunda ortaya çıkan sermaye piyasası ve bankacılık sektöründeki gelişmelerin ekonomik büyümeye öncülük ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

McKinnon-Shaw ekolü finansal serbestleşme neticesinde faiz oranlarının piyasa faiz hadleri seviyesine çıkarak tasarrufları artıracığını; bunun da hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyümeyi hızlandıracağını iddia eder (Emek,2000: 17).

McKinnon ve Shaw'a göre finansal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi ulusal tasarruf düzeyini artırması ile sınırlı değildir. Finansal liberalizasyon finansal piyasaların rekabetçi bir ortamda çalışmasını sağlayarak ürün çeşitliliğini, hizmet kalitesini ve bu sektörlerdeki teknolojik gelişmeyi de arttırmaktadır. Ayrıca finansal liberalizasyon ile birlikte yasal ve zorunlu karşılık oranları düşük bir düzeyde tutulacak ve bu da fon kaynak maliyetini azaltarak bankacılık sektörünün aracılık işlevini etkin bir şekilde gerçekleştirebilmesine imkan sağlayarak finansal sistemin gelişmesine katkıda bulunacaktır. (McKinnon, 1973: 117)

Tasarrufların mı büyümeye neden olduğu veya büyümenin mi tasarruf artışına neden olduğunu analiz eden Saltz; bir kısım ülkelerde her iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Tasarruflar ile GSMH büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisi iki ülkede karşılıklı; iki ülkede tasarruflardan GSMH büyümesine doğru; sekiz ülke de ise GSMH büyümesinden tasarruflara doğru olduğu sonucuna ulaşmıştır (Saltz, 1999).

Levine (1997) finansal enstrümanlar, kurumlar ve piyasaların enformasyon ve işlem maliyetlerini en aza indirerek ekonomik büyümeyi etkilediğini ileri sürmektedir. Levine (1997) finansal sistem ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi para gibi bir enstrüman ya da banka gibi tek bir kurum yerine finansal sistemin fonksiyonları ile açıklamaktadır. Finansal sistemin bu fonksiyonları; ticari riski azaltmak; küçük tasarrufları bir havuzda toplamak; piyasalarda bilgi toplayıp sermayeyi etkin bir biçimde dağıtmak; kredi verilen şirketin yöneticilerini denetleyerek şirket yönetişimini etkinleştirmek; işlem maliyetlerini düşürerek uzmanlaşma, teknolojik inovasyon ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktır (Emek, 2000:21).

Finansal Liberalleşmenin ekonomik büyümeyi etkilemesi doğrudan ve dolaylı kanallar yoluyla gerçekleşmektedir. Doğrudan kanallar yurtiçi tasarrufları artırması, finansal sektörün gelişmesine katkı sağlaması, sermaye maliyetini azaltması ve teknoloji transferidir. Dolaylı kanallar ise finansal liberalizasyonun ekonomideki riskleri ulusal ekonomiden global ekonomiye yayarak ülkede uzmanlaşmaya katkıda bulunması, finansal politikaları disipline etmesi ve

gelecekle ilgili belirsizlikleri azaltarak finansal piyasalara güven vermesidir (Dinar: 2009:4-7).

Finansal liberalizasyon sonucu ÷lkeye gelen uluslararası fonlar, ekonomik büyümeyi finanse ederken, tüketim harcamalarına kaynak oluşturduğu ve tüketim patlamasına yol açtığı çeşitli çalışmalarca desteklenmektedir. Bu durum, tüketim harcamalarının kredilerle finanse edilmesi sonucunu ortaya çıkarmakta ve hanehalkı borçluluk oranını yükseltmektedir. 1980'li yıllardan sonra İngiltere'de yaşanan tüketim patlamasına finansal liberalizasyonun neden olduğu ortaya koyulmuştur. Benzer şekilde Meksika ve Tayland'da liberalizasyon sonunda tüketici kredilerinde büyük artışlar yaşanmıştır. Dolayısıyla yukarıda açıklamaya çalıştığımız eldeki bulgular, McKinnon ve Shaw'ın iddia ettiği gibi finansal liberalizasyonun tasarrufları artıracığı iddiasını destekler nitelikte değildir.

6. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Yapılan teorik ve ampirik çalışmalara göre, finansal liberalizasyonun ÷lkeler arasında yaygın uygulama alanı bulunduğu, ekonomik koşulları farklı ÷lkelerde farklı sonuçlarla karşılaştığı, iddia edildiği gibi her zaman tasarrufları artırmadığı gözlenmektedir. Liberalizasyon sonucu olarak, ekonomik büyümeyi finanse etmek üzere ÷lkeye gelen sermaye akımlarının reel sektöre yönelmek yerine finansal kesime kaynak oluşturduğu ve son olarak finansal krizleri üretebilecek bir bünyeye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda açıklanan çalışmalardan çıkarılacak ortak sonuç; finansal serbestleşmenin tasarruf hacmini artıracığı; böylece de büyümeye neden olacağı yönündeki bir iddianın her zaman ve her koşulda geçerliliğinin olmadığı yönündedir. Literatürde yapılan çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, finansal sistemin ekonomik kalkınma için önemli bir unsur olduğu hususu genel olarak kabul edilmektedir. Böyle olmasına rağmen finansal liberalizasyonu ile ekonomik büyüme arasında ilişkileri açıklayan çalışmalar incelendiğinde, bu konuda tam anlamıyla bir fikir birliğinin sağlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri açıklayan çalışmaların sonuçlarının karışık olmasına rağmen, baskı ve düzenlemelerden arındırılmış bir finansal sistemin ekonomik büyüme ile birlikte bir kısım kazanımların da bulunduğuna yönelik genel kanaatin olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

AGENOR, P. R., J. S. Bhandari ve R. P. Flood (1992), *Speculative Attacks and Models of Balance of Payments Crises*, IMF Staff Papers, Vol. 39, No.2, s. 357-394.

ALP, Ali (2002), *Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye*, IMKB Yayınları, İstanbul.

ARICAN, Erişah (2002), *Gelişmekte olan Ülkelerde İstikrar Politikaları:Türkiye*, Derin Yayınları, İstanbul.

ASLAN, Nurdan (1997), *Uluslararası Özel Sermaye Akımları, Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri*, 2.Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

BERKSOY, Taner ve Burak Saltoğlu (1998), *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri*, İTO Yayınları, İstanbul.

CELASUN, Merih, 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası, <http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, (Erişim Tarihi:10.09.2010).

Demirgüç-Kunt, Aslı ve Enrica Detragiache (1998), *Financial Liberalization and Financial Fragility*, Annual Bank Conference on Development Economics, World Bank, Washington D.C.

DİNAR, Gülenay (2009), *Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme: Bir Literatür Çalışması*, Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir.

DURUSOY, Serap (2000), *Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri*, DTM Dergisi, Sayı 18, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/finans.doc>.(Erişim Tarihi: 20.10.2009).

EATWELL, J., *International Financial Liberalization: The Impact on World Development*, UNDP Office of Development Studies, Discussion Paper No:12, 1999' den Yentürk, *Finansal Sermaye Hareketlerinin Yatırımlar Üzerindeki Etkileri*, s.158

EMEK, Uğur (2000), *Finansal Piyasalardaki Serbestleşmenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri*, Rekabet Dergisi, Sayı. 3, s.67.

FRY, J.Maxwell (1982), *Models of Financially Repressed Developing Economies*, World Development, Vol.10, No:9, s.731-750.

GALINDO, A., A. Micco ve G. Ordonez, (2002), Financial Liberalization and Growth: Empirical Evidence, Inter American Development Bank, www.worldbank.org, (Erişim Tarihi: 05.10.2008).

GENÇAY, Mehmet (2005), Dünyada Finansal Sektör Konsolidasyonu ve Türkiye Örneği, T.C Merkez Bankası Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

GOLDSTEIN, Morris ve Phillip Turner (1996), Banking Crises in Emerging Economics, Origins and Policy Options, BIS Economic Papers, No:46, s.17.

GÜLOĞLU, Bülent ve A. Ender Altunođlu (2002), Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No.27, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Finvekriz1.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.08.2010).

Haslak H.Joseph ve Koo Jahyeong, Financial Repression, Financial Liberalization and Economic Growth, Federal Reserve Bank of Dallas, Working Paper 1999”ve “N.Roubini, X Salai-Martin, Financial Repression and Economic Growth, Journal of Development Economics, s.5-30, 1992’den aktaran, Emek, agm, s.80.

HELLMAN, Thomas F., K. C. Murdock ve J. E. Stiglitz (2000), Liberalization, Moral Hazard in Banking and Prudential Regulation:Are Capital Requirements Enough?, The American Economic Review, Vol 90, s.147-165.

KAZGAN, Gülten (2005), Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), 1.Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaminsky Gale ve Reinhart Carl (1996), Banking and Balance of Payments Crises:Models and Evidence, Working Paper, Board of Governors of the Federal Reserve, s.2-20.

KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk (2005), Türkiye Ekonomisi, 18.Baskı, Remzi Kitabevi, Ankara.

LEVINE, Ross (1997), Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda, Journal of Economic Literature, Vol. 35, No.2, s. 688–726.

LEVINE, Ross ve Sara Zervos (1998), Stock Markets, Banks, and Economic Growth, American Economic Review, Vol.88, No.3, s.537–58.

RODRIK, Dani (1998), Who needs capital account convertibility?, Princeton Essays in International Finance, No 207, s.1-10.

SALTZ, Ira S. (1999), An Examination of the Causal Relationship Between Savings and Growth in the Third World, Journal of Economics and Finance, Vol. 23, No. 1, s. 90-98.

SEYİDOĞLU, Halil (2001), Uluslararası Finans, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

SEYİDOĞLU, Halil (2003), Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları Az gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri, Doğu Üniversitesi Dergisi, 2003.

STIGLITZ, Joseph (1994), The Role of the State in Financial Markets, in Proceedings of the World Bank Annual Bank Conference on Development Economics 1993, Editörler: Bruno, ve Pleskovic, s.19-52.

STIGLITZ, Joseph (2001), Globalization and its Discontents: How to Fix What's Not Working, Manchester: IDPM, University of Manchester.

TAYLOR, Lance (1983), Structuralist Macroeconomics: Applicable Models for the Third World, Basic Books, New York.

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2002), Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Ankara.

TEK (Türkiye Ekonomi Kurumu), (2001), Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi, Ankara.

UZUNOĞLU S., E.Alkin ve F. Gürlelel (1995), Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Makroekonomik Etkileri ve Türkiye, IMKB Yayınları, İstanbul.

WELLER, Christian (2001), Financial Crises after Financial Liberalization: Exceptional Circumstances or Structural Weakness?, The Journal of Development Studies, Vol.38, No. 1, s.98-127.

WILLIAMSON, Molly ve Molly Mahar (2002), Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme, Çev., Güven Delice, Liberte Yayınları, İstanbul.

WYPLOSZ, Charles (2002), How Risky is Financial Liberalization in the Developing Countries?. Comparative Economic Studies, Vol. 64, No. 2, 1-26.

YELDAN, Erinc (2003), Küreselleşmenin Neresindeyiz, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_06.html, (Erişim Tarihi:15.02.2010)

www.ansiklopedi.gen.tr/index.php/Finansal_sermaye_kontrolleri_uygulamaları, (Erişim Tarihi:15.02.2007)

1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları

Yrd. Doç. Dr. Ensar Yılmaz

Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler A.B.D.

ensar43@gmail.com

Özet: II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan yeni siyasi yapılanma süreçlerinden Türkiye de etkilenmiştir. Türkiye için 1946 seçimleri ile başlayan yeni siyasal süreçteki demokratik eksiklikler 1950 seçimleri ile giderilmiştir. Türk siyasi hayatında 1950 seçimlerinin ayrı bir önemi vardır. 1950'de seçim kanununda yapılan değişiklikle tek dereceli ve gizli oy/açık tasnif yöntemi ilk kez bu seçimlerde uygulanabilmiştir. Seçimlerde yargıç güvencesi ilkesiyle seçmenler oylarını özgürce kullanabilmişlerdir. Propaganda sürecinde sosyal hareketliliğin artışına işaret eden kalabalık mitingler yanında toplumun siyasi bir aktör olarak siyaset sahnesine çıkışının da ilk seçimleridir. Artık siyasi iktidarın belirlenmesinde, şekillenmesinde toplum etkili bir güç olmuştur. Bu sosyal sonuçları yanında siyasal sonuçları itibarıyla da tek parti döneminin egemen partisi CHP'nin iktidarı bırakmasına ve varlığını muhalefet partisi olarak devam ettirmesine yol açmıştır. 1950 seçimleri sosyal ve siyasal sonuçlarıyla Türk siyasal sistemindeki ana izleklerin ortaya çıkışının da en önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Seçimler, Siyaset, 1950 Seçimleri

Prominent Features, Political Results and Importance of the 1950 General Elections

Abstract: Turkey was affected from new political settlement processes which emerged after World War II. Democratic deficiencies for Turkey regarding new political era which started with 1946 election were resolved by 1950 election. 1950 election has a special importance in Turkish political life. First-past-the-post electoral method and secret ballot/open counting method were firstly put into force in this election with amendment of election law in 1950. Electors voted liberally with principle of judge guarantee in the election. It was the first election which society appeared as a political actor in political decision making processes with crowded demonstrations as a mark of increasing social mobility in propaganda process. By this way, society became an effective power in determination and configuration of political administration. On the other hand, it forced CHP which was the ruler party of the single party era to leave the government and continue to act as an opposition party. With its social and political results, 1950 election is a very important stage for emergence of basic paths of Turkey's political system.

Keywords: Elections, Politics, 1950 Election

Giriş

İkinci Dünya Savaşıyla başlayan süreçte Türkiye'de yönetimin otoriter yönünün daha da ağırlaşmaya başladığı görülmektedir. Siyasi, sosyal ve iktisadi alanlardaki koyu denetim anlayışı muhalefetin ortaya çıkmasını engellediği gibi toplumsal taleplerin siyaset alanına taşınmasına da imkân vermemektedir.

Siyaset alanının tekçi bir anlayışla doldurulması, bürokrasinin 'özne' toplumun ise 'nesne' konumunda telakki edilmesine neden olurken (Eryılmaz, 2004: 140), siyaset ve toplum ilişkisinde de tek yönlü, determinel (belirleyen-belirlenen) bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle bu durumda, toplumsal taleplerin de, sorunların da ne olduğu ve/veya ne olacağı devletin elitleri tarafından belirlendiği ve çözümlerinin de yine aynı merkezden üretilerek topluma sunulduğu bir ilişki biçiminden bahsedilebilir.

Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslar arası alanda yaşanan yeniden yapılanma Türkiye'nin önüne yeni bir süreci çıkarmıştır. Bu süreç siyasal alanın yeniden yapılandırılmasını da içermektedir. Dış dinamiklerin bu etkisi, konuyla ilgilenen herkes tarafından belirtilen bir durumdur. Fakat siyasal yapılanmayı iç dinamikleri hiç dikkate almadan sadece dış dinamiklere bağlamak da Türkiye'nin tarihsel rolünü ve toplumsal dinamiğini hiç hesaba katmamak anlamına gelir. Türkiye'nin tarihsel rolü ve toplumsal dinamikleri de dikkate alındığında kurulacak yapının dış dinamiklerin etkilediği yön doğrultusunda; ama iç dinamiklerin oluşturduğu dengeyle kurulacağı söylenebilir.

Bir ucuyla topluma, bir ucuyla da yönetime açık olan demokrasi, farklı toplumsal taleplerin farklı siyasal partiler aracılığıyla siyaset alanına taşınmasını ifade etmektedir. Diğer yandan bu durum siyasal katılım, siyasal sosyalleşme ve sosyal mobilizasyon süreçleri açısından da önem arz etmektedir. 1950 seçimleri, Türk siyasal tarihi açısından bütün bu süreçleri, bazılarını ilk olmak üzere, içinde taşımaktadır. Cumhuriyet tarihinde demokratik standartlar açısından yapılan ilk seçimler olarak kabul edilen 50 seçimlerinde yaşanan muhalefet etme biçimi, seçim sürecinde siyasal partilerin yaptıkları propagandalar kendisinden sonra gelecek olan seçimlerde yaşanacakların da ilk örnekleri olması açısından önemlidir. Nitekim seçimler sonrası ortaya çıkan siyasal ve sosyal sonuçlar da Türk siyasal yaşamı üzerinde etkisi hala devam eden izler bırakmış ve hala kullanılan siyasal izleklerin oluşmasına yol açmıştır.

1. 1950 Seçimleri Öncesi Yaşanan Siyasal Gelişmeler

1950 seçimlerine gidilirken iç dinamikler açısından yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Bu dönemde artık iki kültür vardır: Zayıf ama etkin bir azınlığın bürokrasiyle birlikte anılan, batılılaşmış laik kültürü ve halk kitlelerinin İslâm'la birlikte anılan yerli kültürü (Ahmad, 2002: 122). "Söz konusu

dönemde halk, memurlara, giyinişini, sosyal değerlerini ve mali olanaklarını dikkate alarak başka dünyalara mensup kişiler gözüyle biraz gıpta biraz da hasletle bakmaktadır. O dönemde memurluk, toplumsal statüsü en yüksek mesleklerin başında gelmektedir. Özel sektör fazla gelişemediği için, modern eğitim kurumlarında yetişen kişilerin en çok rağbet ettikleri iş, kamu görevliliğidir. Bürokrasinin yüksek toplumsal statüsü, gelir dağılımında doğal olarak bürokratların ayrıcalıklı bir kesim olmasını sağlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde gıda ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin dağıtımı ile fiyat politikalarının uygulanması konusunda, memurlara önemli yetkiler ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Halk günlük hayatında, memurların yönettiği veya denetlediği temel mal ve hizmetlerden yararlanmak zorundadır, çünkü yaşamı için onlara bağımlıdır. Memurlara tanınan yetkiler ve olanaklar, onların toplum üzerindeki otoritesini ve baskısını artırdığı gibi, mevcut antipatisinin büyümesine neden olmuştur” (Eryılmaz, 2004: 142–143).

Reformların yürütülmesi sürecinde bürokrasi oldukça baskıcı bir nitelik göstermektedir. O dönemdeki memur imajı, halka hizmet eden değil, topluma tepeden bakan, emreden ve bir ölçüde de toplumu potansiyel bir tehlike olarak gören bir görünüm sergilemektedir. Sonraları bu memur halk ilişkisi, “ceberrut bürokrasi” ve “jandarma devleti” gibi kavramlarla eleştirilmiştir (Eryılmaz, 2004: 140).

Siyaset kurumu üzerinden gerçekleşen devlet-toplum ilişkisindeki bu algıyı kırmak için 1950 seçimleri öncesi CHP’de 1947 Kurultayı ile başlayan bir dizi değişim gerçekleştirilmiştir. Özellikle devlet-din ilişkisindeki değişim 31 Ekim 1949’da Ankara’da İlahiyat Fakültesi’nin açılmasıyla kristalize olmuştur (Ahmad-Turgay, 1979: 58). 1946 ile 1950 arasında Halk Partisi, Türkiye’de görünmekte olan dini canlanma belirtilerine karşı gittikçe artan bir hoşgörülü tutum almıştı; fakat dini liderler 1920’lerin ve 1930’ların zorlu laikleştirme hareketinden dolayı Atatürk’ün partisini hiçbir zaman gerçekten affetmediler ve Halk Partisine karşı çıkmak fırsatı gelince buna dört elle sarıldılar. Dini liderler ülkede, özellikle köylerde, küçük kasabalarda ve büyük şehirlerin zanaatkâr ve küçük esnafı arasında etkiliydiler (Lewis, 1993: 315). Bununla birlikte Tekke ve Türbelerin kapatılmasına ait 30.11.1925 tarihli kanun 1 Mart 1950’de yürürlükten kaldırdı. Aynı gün seçimlerin 14 Mayıs 1950’de yapılacağı ilan edildi (Ahmad-Turgay, 1979: 62). Meclis, 24 Mart’ta aldığı bir kararla kendini feshetti (Eroğul, 2003: 82). Büyük Millet Meclisi 24 Mart gecesi seçimi yenileme kararı verdi. DP ve MP seçimin yenilenmesi için henüz vaktin erken olduğunu söyledi.

DP ve CHP arasındaki asıl gerginlik yeni seçim kanununda ortaya çıktı. Demokratların istedikleri güvenceler verilmediği takdirde seçime katılmayacaklarını söylemeleri CHP’lileri yeni arayışlara itti. Demokrat Parti, 1946 seçimlerinde yaşanan hukuksuzluklar ve baskılar nedeniyle 1950 yılına kadar hiçbir ara seçime katılmamıştı (Uzun, 1995: 126). İnönü

"Demokratların seçime girmemesi ihtimaline karşı hazır bulunalım. Eski Terakkiperverler'den 20 kişiyi listemize alırız. Hiçbir taahhüt altına girmeksizin müstakil olurlar ve muhalefet partisini onlar teşkil ederler, " dedi (Erim, 2005: 408). Gerginlik uzun sürmedi. Meclis, 15 Şubat 1950'de, uzun görüşmelerden sonra hem Halk Partisinin hem Demokrat Partinin uyuştuğu şekilde yeni bir seçim kanununu kabul etti (Lewis, 1993: 311). Yeni seçim kanununun 171 esas ve 7 geçici maddeden oluşuyordu. Birinci maddesinde "Milletvekili seçiminin eşit, gizli oyla yapılacağı, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık olacağı" belirtilen 5545 sayılı Kanun, yargı denetimi başta olmak üzere önemli yenilikler getirmekteydi (Tuncer, 2010: 79).

Türkiye'de tarihsel olarak hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin zihinlerinde her türden muhalefet düşmanlıkla eşit hale gelmiştir. Bu nedenle iktidarda olan CHP'liler muhalefet partilerinden ciddi ve sürekli eleştiri beklemedi. Onlardan, bir emniyet supabı ve siyasi yaşamda bir istikrar ögesi olarak ılımlı bir eleştiri yapan hükümetin küçük ortağı olmalarını bekledi. Yasal ve aktif bir muhalefetin sürekli varlığı, DP'lilerin desteğini arttırırken CHP'yi destekleyenleri şaşkına çevirip demoralize etti. CHP'deki aşırıları bunun farkındaydı ve DP'yi kapatmayı düşündüler; fakat sonunda ılımlıların görüşü egemen oldu (Ahmad, 1996: 49).

Bu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 32 DP milletvekili vardı. DP'nin 1946 seçimleriyle kazandığı 54 milletvekilinden 24'ü çıkmış veya çıkarılmış, DP milletvekillerinin sayısı 30'a düşmüş, CHP'den iki milletvekilinin (Yunus Muammer Alakant ve Ali Rıza İncealemdaroğlu) DP'ye gelmesiyle 32'ye yükselmişti. DP'den ayrılan 24 milletvekilinden ikisi bağımsız kalmış (Ahmet Kemal Silivri, Emin Sazak), dokuzu Millet Partisi'ne geçmiş (Asım Gürsu, Bahattin Öğütmen, Enis Akaygen, Enver Kök, Mehmet Öktem, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan, Suphi Batur, Yusuf Kemal Tengirşenk), on üçü de Müstakil Demokrat olarak kalmıştı (Goloğlu, 1982: 271).

DP ile CHP arasındaki programların gittikçe birbirine benzemesine karşın 50 seçimlerine giderken aralarında temel bir fark vardı. DP örgütünün hemen her kesimi, halkın içinden çıkan insanlardan oluşuyordu. CHP örgütü ise, daha çok o yörenin maddi ve manevi egemenliğini ele geçirmiş kişilerden (Arcayürek, 1985: 247).

CHP milletvekili adaylarının %30'u parti merkezince %70 ise mahalli teşkilatlarca seçilecekti. Adaylar tespit edilirken çekişmeler oldu. Mahalli tesirler merkeze ait % 30'luk kısma da sirayet etti. Vilayetlerin çoğu % 70'le iktifa etmeyerek "Falanca zatı da % 30'dan aday gösterin, göstermezseniz liste tehlikeye girer" diyerek merkezi tazyik etmeye başladılar. Mevcut milletvekillerinden % 70'e giremeyenlerden 60 kadarı % 30'dan girdi. Bunların bir kısmı parti müfettişi oldukları için kondu. Pek azı da şahsi hususiyetleri dolayısı ile alındı. Bu arada Kazım Özalp, İzzettin Çalışlar ve

Fahrettin Altay gibi eski ordu kumandanları İnönü'nün ısrarı ile alınabildi (Erim, 2005: 436).

Bu süreçte adayların nitelikleri, partilerin tutumları gibi durumlar da çok önemli olmasına karşın hiç kuşkusuz DP'nin ısrarı ve CHP'nin de netice itibarıyla onaylaması ile siyasal ve toplumsal açıdan en önemli sonuç oluşturacak olan etken seçim kanunundaki değişikliktir. Her ne kadar tek dereceli seçimler 1946'da uygulanmaya başladıysa da "açık oy/gizli tasnif" ilkesi ve seçim sandıklarının yargıç teminatı altında olmayışı 46 seçimlerini demokratik standartlardan uzak bir seçim olmasına neden oldu.

1950'de seçim kanunda yapılan değişiklikle sandıklar yargıç güvencesine alınırken, bir diğer deyişle artık sandıklar CHP'li memurlara bırakılmazken tek dereceli seçim ve kapalı oy/açık tasnif ilkesiyle de siyaset alanına yeni bir siyasal aktörün girmesinin zemini hazırlanıyordu. Bu siyasal aktör "Toplum"dur.

2. 1950 Seçimlerindeki Propaganda Süreci

1950 seçimlerine giderken Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefetin durumunun iktidar partisine oranla daha iyi olması ve halkın desteğinin bu partiye artarak devam etmesi karşısında, 1949 yılının Mart ayı sonlarında tarafsız cumhurbaşkanı rolünü terk ederek, Demokrat Parti aleyhine yürütülen kampanyanın başına geçti (Eroğul, 2003: 44).

Bu arada Demokratlar 17 Nisan 1949'dan itibaren kendi propaganda stratejilerini değiştirmeye başladılar. Başlangıçta 'baskı' politikası ve özellikle seçimler sırasında DP üzerinde yapılan baskıdan, CHP bürokrasisini sorumlu tutmuşlardı. Şimdi ise bürokrasiyi DP tarafına kazanmak için sadece CHP'yi suçluyorlardı. Bu hayli önemli bir taktik değişikliği idi (Ahmad-Turgay, 1979: 53-54).

DP'liler bürokrasiyi karşısına almak istemiyorlardı. Bu nedenle asker ve sivil bürokrasiden kişileri de içlerine aldılar. Emekli Amiral Rifat Özdeş 14 Aralık 1949'da DP'ye girdi. Özdeş DP'ye katılan çok sayıda askerden biriydi; bu katılmalar ordunun bütün kuvvetiyle CHP'nin ardında olduğunu ileri süren tezi çürütüyordu. Hatta bu tarihlerde CHP aleyhinde bir askeri darbenin yapılacağına dair söylentiler olduğu daha sonraları ortaya çıktı (Cumhuriyet, 17.04.1949).

Öte yandan Bayar ise, İnönü'nün 1946 ile 1950 arasında bütün ordu komutanlarını ziyaret ettiğini DP'lilere karşı propaganda yaptığını söylüyordu (Ahmad, 1996: 151). Temmuz 1949'da da Nihat Erim Batı Anadolu'ya bir gezi düzenlemiş ve DP'iler onu 14 Temmuz'da İzmir'de komutanlarla, gizli bir toplantı yapmakla suçlamıştı (Ahmad, 1996: 151). Menderes: "...Başbakan yardımcısı (Nihat Erim), Halk Partisi'nin gizli toplantılarında ve valiler huzurunda ordunun ve millet hazinesinin, devlet kuvvetlerinin kendi

emirlerinde olduğunu ve binaenaleyh lüzum hasıl olursa iktidarda kalmak için devlet kuvvetlerini Halk Partisi emrinde kullanacaklarını, muhtelif yerlerde ifade buyurdular,” diyordu (Eroğul, 2003: 79).

DP'nin, 1950 öncesi düzenlediği bir mitinge çevre illerden çeşitli araçlarla adam getirip “yapay kalabalıklar” toplamaya gereksinimi yoktu. Halk, isteyerek geliyordu DP mitinglerine. Hele İzmir’de, İnönü ile Bayar’ın düzenledikleri mitingler, kıyaslanamayacak ölçüde DP’den yanaydı (Arcayürek, 1985: 171). Özellikle 1949 yazı sonlarında İzmir, DP ve CHP’nin güçlerini karşılıklı olarak sonuna kadar deneyecekleri gerçek bir sınav yeri idi. İnönü İzmir’deyken, CHP mitingini kat kat aşan kalabalıklarla DP ve Bayar alanları dolduruyordu. Bayar, iktidarın yanlış yoldan vazgeçmemesi halinde Türkiye’de bir kardeş kavgasının çıkacağını uyarıyordu. Bu, gerekiyorsa özgürlüklerin üstüne de bir şal örtülebileceğini söylemiş olan Erim’in eleştirilmesi yoluyla, doğrudan doğruya, İnönü’ye verilmiş kesin bir yanıtı. Aynı ortamda Cemil Sait Barlas gibi bazı CHP’li bakanlar ise, “kökü dışarıda solcular” diyerek özellikle sol ve DP üstünde bir başka korku havası yaratmaya çabalıyorlardı (Gevgilili, 1987: 69).

1950 seçimlerine giderken DP’liler önce idarenin baskısını, bürokrasi-halk karşıtlığı olarak işlemiş; ama daha sonra bundan vazgeçmişti. Avcıoğlu’na göre “memur-halk” düşmanlığı tezi, devleti tam olarak ele geçirmek isteyen tutucu çevrelerin çıkarlarını yansıtan bir görüştü. Demokrat Parti teorikileri devrimci-milliyetçi saflardaki direnmeleri kırmak için, halk kitleleri ile egemen sınıflar arasındaki gerçek karşıtlığı gizleyen “memur-halk” düşmanlığı tezini işlemişlerdi. Oysa bürokrasinin, düzene göre, halk yararına ya da aleyhine işlemesi mümkündü (Avcıoğlu, 1969: 242).

DP, CHP ile bürokrasiyi birbirinden ayırarak eleştirilerini gittikçe daha az bürokrasiye yöneltmeye başladı. DP, eski rejim sorununun gündeme getirilmeyeceği sözü vererek bunu tamamladı: “devr-i sabık yaratmayacağız” diye ilan edildi. Yalnızca partinin suçlu olduğu geçmişin günahlarından bürokrasi sorumlu tutulmayacaktı. Bu şekilde bürokrasi CHP ile ipleri koparıp tarafsız bir rol oynamaya başladı. Tarihsel olarak güçlü bir devletin hâkim olduğu Türk toplumunda resmi makamların nüfuzu daima büyük olmuştu (Ahmad, 1996: 45).

İktidar partisi, seçim kampanyası boyunca İnönü’nün özellikle dış politikadaki başarıları üzerinde duruyordu. Ülkenin karşı karşıya olduğu ağır dış sorunları ancak İnönü ve deneyimli kadrosunun çözebileceğini söylüyordu. Bu arada CHP’nin Atatürk’ün kurduğu parti olduğu, bu partinin Atatürk devrimlerini uygulayıp savunduğu ve öteden beri demokrasi yolunda büyük adımlarla ilerlediği ve zamanı gelince ülkeye demokrasiyi getirdiği savunuluyordu (İnönü, 2001: 536).

25 Mart 1950'de İnönü, Kırıkkale'de yaptığı seçim konuşmasında CHP'nin 'altı oku', yani Atatürk İlkeleri'ni Anayasana çıkaracağını bildirdi. Bu altı ilke artık yalnızca CHP'nin programının bir parçası olarak kalacaktı (Cumhuriyet, 26.03.1950).

Demokratlar halkın geçmiş döneme ilişkin şikâyetlerini seçim sürecinde de kullandılar. Halka, İsmet Paşanın ülkenin başında kalması halinde hiçbir şeyin değişmeyeceğini anlatmaya çalışıyorlardı. Bu propagandanın etkili olduğu görüldü, çünkü İnönü nefret uyandıran tek parti rejiminin sembolü haline gelmişti. Ülkenin sorunları yüzünden bürokrasiyi değil CHP'yi suçluyorlardı. Bürokrasi önce tarafsızlaştırılacağı ve daha sonra geçmişte yaptığı işlerden ötürü kovuşturulmayacağı ve cezalandırılmayacağı konusunda temin edildi. Bürokrasinin sempatisi olmasa da tarafsızlığı sağlanmadıkça Demokratların seçimi kazanmaları zor olacaktı. Seçmenler devlet görevlilerinin iktidardaki partiyi haklı çıkarmak için uğraşmadıklarını gördüklerinde, tarihsel bir dönüm noktasına gelindiğini anladılar. Cesaret kazandılar ve kendi vicdanlarının sesini dinleyerek oy verdiler. Kayıtlı seçmenlerin yaklaşık % 90'ı sandık başına gitti (Ahmad, 2002: 141).

CHP, 27 Nisan 1950'de seçim bildirgesini yayınladı. Bildirgede ekonomik alanda devletin rolünün kısıtlanması; özel teşebbüse daha çok fırsat tanınması; yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak koşulların sağlanması; vergi reformu; Türk lirasının değerini koruyucu tedbirler alınması gerektiği bildiriliyordu. Siyasal olarak ise ikinci bir meclis ya da senatonun kurulması; cumhurbaşkanının görevlerinin tekrar tanımlanması; altı okun Anayasadan çıkarılması; köylünün ağır hayat koşullarının daha iyi bir duruma sokulması; şehiriye daha iyi yaşayış koşullarının sağlanması, bölge özerkliğinin artırılması gibi iktidara yeniden gelirse yapmayı vaat ettiği işler sıralanıyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 65).

DP ise seçim bildirgesini 8 Mayıs 1950'de yayınladı. DP iktidara gelirse, hiçbir sosyal katmana ya da mevcut rejim ve onun ilkelerine dokunmayacağını söylüyordu. Bununla beraber Demokrat Partililer; Anayasayı demokrasinin gereçlerini sağlayacak şekilde değiştireceklerine de söz veriyorlardı (Vatan 09-10.05.1950). DP'nin milletvekili adayların mesleklerine göre tasnifi şöyle idi: 88 avukat, 69 memur, idareci, adliyecisi, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 29 profesör, doçent, öğretmen, 18 gazeteci, muhabir, 12 maliyecisi, banker, iktisatçı, 12 eski milletvekili, 5 eczacı, 4 sanayici, 3 işçi, 1 vaiz, 1 müftü, 1 kimyager, 1 veteriner, 1 şair (Cumhuriyet, 25.04.1950).

Millet Partisi 8 Nisan 1950'de seçim bildirisini yayınladı. Bildirgenin altında Mareşal Fevzi Çakmak'ın imzası vardı (Ahmad-Turgay, 1979: 64). Millet Partisi aday listesini ise 23 Nisan 1950'de açıkladı. 22 ilden 205 aday gösterilmişti (Cumhuriyet, 24.04.1950). Millet Partisi'nin aday listesinin ilandan bir gün önce de 22 Nisan 1950'de CHP seçim listesini ilan etmişti.

Bu listenin on gün önce çıkacağı bekleniyordu, fakat 19.04.1950 tarihli Cumhuriyet'te CHP'nin bir tasfiye ameliyesine girişmiş olduğu bu listeye milletvekili olanların %40'ının alınmayacağı, bunların bazılarının İnönü'nün muhalifleri olduğu; diğerlerinin de DP'ye geçmeye çalıştıkları söylentisi çıkmıştı (Ahmad-Turgay, 1979: 64).

CHP ile DP'nin seçim bildirgeleri karşılaştırıldığında, ideoloji ve ilkeler yönünden temelde hiçbir değişiklik yoktu. Görülen bazı ayrılıklar da pek önemli sayılmazdı. DP'liler liberalizmi daha açık sözlerle ortaya koyarken, Halk Partililer 1945-1950 arası politikalarının doğrultusundaki bir liberalizmi uyguluyorlardı (Ahmad-Turgay, 1979: 66). DP ile CHP arasındaki benzerlik seçim propagandalarında da kendini göstermektedir. 1950 seçimlerine giderken Başbakan Şemsettin Günaltay, radyodan şöyle konuşmaktadır: "Memlekete ecnebi sermayesi celbine mâtuf kanunla hariçten gelecek ve yurdun iktisadi kalkınmasında kullanılacak sermayelere transfer imkânı verilmiş olduğu gibi, hususi teşebbüs erbabı tarafından hariçten temin olunacak kredilere de Hazine kefaleti temin olunmuştur. Muhtelif yollardan yaptığımız devamlı teşebbüsler neticesinde, Türkiye'nin de Amerikan Yardım Planı'na alınması sayesinde memleketimiz için dış kredi bakımından geniş ve çok faydalı bir kalkınma yolu açılmış bulunmaktadır. Devlet planını hazırlamak üzere de Amerika'dan iki mütehasıs yakında memleketimize gelecektir.

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun müesses tarım faaliyetini sarsmıyacak bir şekilde tatbiki için Meclis'in son günlerinde mühim tâdiller yapılmıştır. Bu tâdillerle orta işletmelerin bütünlüğü korumuş olmakla beraber, topraksız çiftçilerimize de bir an evvel ailelerini geçindirecek ölçüde toprağa sahip olmaları imkânı sağlanmıştır."

CHP Seçim Beyannamesi'nde de şu vaatler sıralanmaktadır:

"- Yurdumuzun ekonomik kalkınmasında özel sermaye ve teşebbüsün, gittikçe artan bir nisbette faaliyet gösterip gelişmesini isteyeceğiz.

- Sermaye ve teşebbüs sahiplerinin yeni iş sahaları açmalarını teşvik edeceğiz.

- Şimdiye kadar yalnız devlet iktisadi teşekküllerinin faydalandırıldığı işletme kredisi kaynaklarından özel teşebbüslerin de faydalandırılmasına imkân vereceğiz.

- İstikraz tahvilleri çıkaracağız. Bu şekilde elde edilen paraları ziraat ve sanayi kalkınmamızda yeni sahalar açarak, özel teşebbüs sahiplerine de aldığımızdan daha elverişli şartlarla vereceğiz. Arada kalacak farkı devlet bütçesinden ödeyeceğiz.

-Türkiye'de iş görmek isteyen ve medeni memleketlerce kabul

edilmiş milletlerarası şartlara uyacak yabancı sermaye için kapılarımız açık tutulacaktır. Yabancı sermayeyi teşvik için bu yıl çıkarılmış olan teminat kanunu, bu yolda sağlam bir zemin hazırlamıştır.

- Özel sermaye ve teşebbüs ile devlet işletmelerinin eşit şartlar içinde çalışmaları, partimizce esas sayılmaktadır. Bu sahada, mevcut şartları yeniden gözden geçirerek eşitliğe aykırı vaziyet varsa, bunları düzeltme kararındayız" (Avcıoğlu, 1969: 251-252).

DP Seçim Beyannamesi ve konuşmalarında -geçmişe ait suçlamalar bir yana bırakılırsa- hemen hemen aynı görüşler yer almaktadır. Ancak "tarıma daha çok önem verilmesi", "devlet teşebbüslerinin özel sektöre devri" gibi konularda ufak farklar vardır. DP Seçim Beyannamesinde ve radyodan DP adına yapılan konuşmada şu görüşler ileri sürülmektedir: "Milli sermaye ve hususi teşebbüsün çalışma teminatı noksan ve inkişaf imkânları mahdut olan bir memlekete dıştan sermaye gelmesini beklemek bir hayalden ibaret olur. Halbuki dıştan gelecek teşebbüs, sermaye ve ileri tekniğe şiddetle muhtaç bulunuyoruz... Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek kararındayız. Bize göre, devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan ve iktisadiyat sahasında özel teşebbüsü esas tutan bir rejimdir. Devlet teşebbüsü ve işletmeciliği, tabiatı iktisadi inhisari mahiyette olan ve hususi teşebbüs ve sermayenin ele alamayacağı işlere, amme hizmetlerine hasredilmelidir. Bize göre, hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadın sahib-i aslisi ferttir veya şirket halinde hususi teşebbüstür. Bizim tezimizde, devlet iktisadın içinde değil, üstünde vazife alır" (Avcıoğlu, 1969: 252).

CHP'liler seçim çalışmaları esnasında birçok şehir ve kasabalara gitmişlerdi. Ankara'ya gelirken yol üstü illerdeki valilerle, parti yetkilileriyle, milletvekili adaylarıyla ve parti müfettişleriyle konuşuyorlardı. Hepsi sonuçtan güven duyuyorlardı. Herkes CHP'nin alacağı oy oranının %60'ın altına düşmeyeceğini söylüyordu. Yalnız Yozgat Valisi İhsan Sabri Çağlayangil, "Köylü herkese, her kendine başvurana vaat ediyor. Bakalım hangi yana söyledikleri gerçektir ve hangi yanı atlatacaktır. Köylünün zekası işliyor," diyordu (Barutçu, 1977: 415).

Yeni Seçim Kanunu iki vilayetten adaylığa imkân veriyordu. İnönü milletvekilliği konusunda Ankara'yı muhafazada ısrar ederse, bir ikinci yerden daha adaylığı CHP ileri gelenlerce uygun görülüyordu. Konya'dan bir heyet gelerek Konya'yı kabul etmesini rica etmişti. Eski seçim bölgesi olan Malatya'dan da kalabalık bir heyet gelmişti. İnönü, Malatyalılar'a kesin bir cevap vermedi. Ret veya kabul kapılarını açık bıraktı. Ankara milletvekilleri telaşlandı. Falih Rıfkı Atay, Nihat Erim'e "İnönü'nün iki yerden adaylığı doğru değildir, mesela birinde kaybetse haysiyeti düşer" diyordu. İnönü, "Laf o... hiçbir şey düşmez" dedi (Erim, 2005: 425).

İsmet Paşa giriştiği demokrasi mücadelesinden başarıyla çıkacağını ummakta, seçim sonucundan ise hiç işkillenmemekteydi. Halk Partisi tarafından yapılan sondajlar Demokrat Parti'nin kazansa kazansa yüz, yüz elli mebusluk kazanabileceğini gösteriyordu (Karaosmanoğlu, 2002: 164). Bu iyimser ruh hali; elitist, tek parti zihniyetini simgeliyor ve seçmenlerin yukardan başıslanan reformlara minnet duyacağı ve bunlara eşlik eden baskıları unutturacağı görüşünü yansıtıyordu (Ahmad, 1996: 45).

Diğer yandan İnönü, özellikle 1947'deki CHP Büyük Kurultay'ından sonra devletin yanı sıra partiyi de liberalleştirmeyi sürdürdü. Allahın adını asla sebepsiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü, okullara din dersi konulmasına karar verdi. Mehmet Ali Aybar, o sırada şu yorumda bulunuyordu: "Bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta buldu" (Ahmad, 2002: 139). Dini duygular üzerinden oy toplamanın geçerli yol olduğu ilk kez 1950 seçimlerinde görülüyordu. DP, Ankara listesine Hacıbayram camii vaizi Ömer Bilen'i alırken, CHP, sonradan tutuklanan, Ticanî tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu'nu aday gösteriyordu (Arcayürek, 1985: 217-218).

İsmet İnönü, 1950 seçimlerinden önce son konuşmasını 10 Mayıs'ta İstanbul'da yapmıştı. O gün Taksim meydanında toplanan kalabalığı gururla İnönü'ye gösteren Vali Fahrettin Kerim Gökay, "İşte Paşam İstanbul" diyordu. Kalabalıktan etkilenen Gökay bu sözlerle Cumhuriyet Halk Partisinin İstanbul'da seçimi kazanacağına olan inancını dile getirmişti. Oysa Demokrat Parti'nin 27 milletvekiline karşılık CHP İstanbul'dan hiç milletvekili çıkaramadı. "İşte Paşam İstanbul" meydanları dolduran kalabalıklara aldanılmasına işaret eden bir deyim olarak siyasal edebiyatımızdaki yerini aldı (Aslandaş-Bıçakçı, 2006: 121). Daha sonra partiler, radyoda eşit konuşma zamanı, toplantılar için salonlardan yararlanma ve bütün basın kolaylıklarıyla, seçim kampanyalarına başladılar. Halk Partisi tarım reformundan ve özel teşebbüs imkânlarından bahsediyor ve daha fazla demokrasi vaat ediyordu; Demokratlar onların yavaşlığına hücum ediyor ve hem siyasal hem ekonomik, daha fazla hürriyet –devletçiliğin gevşetilmesi, daha çok özel teşebbüs ve işçiler için grev hakkı- istiyorlardı. Millet Partisi laikliğin gevşetilmesi ve İslâmcılığın canlandırılması ile daha çok ilgiliydi. (Lewis, 1993: 311)

1950'de Halk Partililer yaklaşan seçimleri kazanacaklarına o kadar emindiler ki yeni Meclis'te bir muhalefetin varlığını sağlamak için Demokratlar'a birkaç sandalye ayırmayı bile düşünüyorlardı (Ahmad, 2002: 140).

3. 1950 Seçimlerinin Siyasi Sonuçları

Seçim gecesi CHP ileri gelenleri Çankaya'dadır. Yemek masası etrafında İnönü ile birlikte, Başbakan, Saracoğlu, Hilmi Uran, F. Sılay,

Barutçu, Dursunoğlu, Erişirgil ve Nihat Erim vardır. Yaverler tarafından telefon başında İçişleri ve Adalet bakanlıklarındaki bürolarla, parti ile doğrudan doğruya vilayetlerle temas ediliyordu. Her taraftan kötü haberler gittikçe artmaktadır. İlk tasnifler neticesinde ümitli görünen yerler biraz sonra değişik neticelerle ümit kırılıyordu. Diğer bakanlarla Parti İdare Heyeti azaları parti merkezinde toplanmışlardı. Gece saat 24'ten sonra, hükümet üyelerinden 10'dan fazlasının seçimi kaybettiği hemen kati olarak öğrenilmişti. Trakya, Marmara ve Ege Bölgesi, Akdeniz, Karadeniz (Sinop ve Trabzon müstesna) kaybedildi. Kazanılan yerlerin adeta bir tesadüfle kazanıldığı düşünülüyordu (Erim, 2005: 448).

Sonuçlar gelmeden önce Cevat Dursunoğlu CHP'nin 350 milletvekili çıkaracağını söylüyordu. Yavaş yavaş iddiasından vazgeçti. Herkes şaşkın bir halde, bu işin ciddi olabileceğini pek kavrayamamış haldeyken İnönü belli etmemeye çalışır; ama Erim'e göre çok heyecanlı ve sinirli olduğu bellidir. İnönü Ankara'dan milletvekili seçilemedi. Malatya'dan "Kazanıyoruz" diye haberler geldi. Fakat kati bir söz söyleyen yoktu. CHP'li Erim'e göre bu seçim bir plebisit olmuştu. "CHP iktidardan çekilsin mi, çekilmesin mi? sualine cevap verir gibi. Listelerdeki namzet adlarına kimse ehemmiyet vermemiş, CHP gitsin diyen DP listesini olduğu gibi sandığa atmıştı (Erim, 2005: 448).

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler DP'nin zaferiyle sonuçlandı. Oyunu kullanmak için seçim kütüklerine kayıtlı 8.905.743 kişiden 7.953.055'i ya da başka bir deyimle, kayıtlı seçmenden %89.3'ü oyunu kullandı. Bu oylardan Mecliste 415 milletvekili ile DP 4.241.393'ünü ya da %52.7'sini, CHP 69 milletvekili ile 3.176.561'ini ya da %39.4'ünü aldı. Millet Partisi ise 1 milletvekili çıkararak oyların 250.414'ünü ya da %3.1'ini, Bağımsızlar 2 milletvekili ile 383.282'sini ya da %4.8'ini kazandı (Tuncer, 2003: 363).

Otuz yıllık CHP'nin halkın oylarıyla tasfiye edilmesi, yurt içinde başka, yurt dışında bambaşka açılardan değerlendirildi. Yurt içindeki yorumlar, İnönü gibi bir gücün oy darbesiyle uzaklaştırılmasından doğan hayreti —kimi yazar sevinçle, kimileri ise üzüntüyle— açıklıyordu. Yurt dışındaki yorum odaklarıysa, Türkiye gibi okuma yazma düzeyi çok düşük bir ülke halkının, demokrasinin ana ilkesi olan oy kullanmakta gösterdiği olağanüstü beceriyi övüyorlardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerine konulan ad, "Beyaz Devrim"di. Uzun süre bu benzetmeye yer verildi, demokratik kuralların işleyişinde kimi tıkanmalar görüldüğü zamanlarda, halkın oyuna gösterdiği bağlılık her övgünün üzerinde bir değer taşıdı (Arcayürek, 1945: 189).

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerindeki başarısını sağlayan toplumsal desteğin genellikle ticaret ve sanayi burjuvazisi ve köylülere dayandığı ileri sürülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin laiklik anlayışına

tepki duyan gelenekçi kesimin de bu başarıda payı olduğu belirtilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi en az oyu İstanbul'da (%24,3), en çok oyu da Sinop'ta almıştır (%61,8). Demokrat Parti oyları içinde köylü oyları önemli bir kısım oluşturmakla birlikte, Demokrat Parti'nin en güçlü desteği, ülkenin en gelişmiş bölgelerinden aldığı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise az gelişmiş bölgelerde ve Doğu Anadolu'da görece bir başarıya ulaştığı görülmektedir (Aldemir, 2001).

Bununla birlikte bu dönemde farklı siyasi partilerin kurulması topluma ya da onu oluşturan topluluklara bir kimlik kazandırmaktadır (Taşdelen, 1997: 112). Partiler bir taraftan menfaatleri ve görüşleri birleştirerek temsil ederlerken, diğer taraftan da o çıkar ve görüş sahiplerini yönlendirip eğitmektedirler (Taşdelen, 1997: 113).

1950'nin DP'si insanlara o anki ekonomik sosyal statüleri ile olduklarından daha başka bir şey olma – zengin olma- sosyo-politik var oluş kalıbının dışına, üzerine çıkıp varoluş/hayat tarzını özgürce belirleyen “vatandaş” haline gelme potansiyellerini harekete geçirme imkânlarını açacak bir iktidar vaat ediyordu. Böylece o insanların bir DP iktidarı ortamında bizzat kendilerinin neler yapabileceklerini, ne olabileceklerini hesaplama, hayal etme imkânı veren bir perspektif sunuyordu. 1946-50 öncesinin sosyo-ekonomik-politik statüsünün bozulacağı, yeniden teşekkül edeceği vaadi idi bu (Laçiner, 2002: 13).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de yaşanan siyasal gelişme sürecinde, siyaset alanı, yerleştirilmeye çalışılan yeni siyasi rejimin kendini koruma mekanizmalarını kurumsallaştıramadan, rejimi tehdit edebilme potansiyeli taşıdığına inanılan siyasal ve sosyal taleplere kapalıdır. Dolayısıyla yeni kurulacak çok partili sistemde, mevcut rejim tarafından belirlenmiş siyaset alanı içerisinde faaliyet gösterecek siyasal partiler kabul görmektedir. Kurulacak yeni siyasi partilerin meşruiyeti, iktidar tarafından belirlenen bu siyaset alanı içinde kalmalarıyla mümkündür. Oysa 1924 anayasasına göre parti kurmak bu dönemde yasak değildir. Hukuki meşruiyetini 24 anayasasına dayandırma iddiasında olan bir devlet yapılanmasının, anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyecek muhalefet anlayışlarının bir siyasi parti olarak örgütlenmesini engellemesi veya bir siyasi parti olsalar dahi kapatması “de facto” bir yapıya işaret etmektedir.

1950 seçimleri sonrası ortaya çıkan yeni durum siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin değişmekte olduğunu göstermektedir. Toplumun bir siyasi aktör olarak siyaset alanında kendine yer açması siyaset-toplum ilişkisinin yönünü ve biçimini değiştirmiştir. Artık sadece belirlenen, pasif bir siyasal/toplumsal ilişkiden değil, aynı zamanda siyaset alanına müdahale eden, etkin bir toplumsal ilişki biçiminden bahsedebiliriz. Fakat bununla birlikte rejim

kaygılarından ötürü siyaset alanının dar tutulması da ortaya çıkan fonksiyonel siyaset-toplum ilişkisinin kontrolsüz olmayacağına işaret etmektedir. Bu noktada Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve Menderes'in ilk kabinesi de önem taşımaktadır.

Siyasi sosyalleşme, sosyal-siyasi çevre ile fert arasında hayat boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, ferdin siyasi sistemle ilgili görüş, davranış tutum ve değerlerinin gelişmesi olarak tarif edilmektedir (Taşdelen, 1997: 169). 1950 seçimleri bu anlamda bir siyasi sosyalleşme sürecine de işaret etmektedir. Dolayısıyla 1950 seçimlerine gelindiğinde siyasi kültürde bir değişimin 1946 seçimleriyle başladığı ve siyasi sosyalleşme sürecinde bir farklılığın görülmeye başlandığı söylenebilir.

Bu yeni siyasi sosyalleşme sürecinde CHP karşısında bir alternatifin varlığı ve seçim kanunda yapılan değişiklik siyasi sosyalleşmeyi hem canlandırmakta hem de hızlandırmaktadır. DP, artık toplum için siyasi sosyalleşmenin yeni aracıdır. Toplum ekonomik, siyasi ve sosyal taleplerini siyaset alanına DP üzerinden taşımak istemektedir. Fakat siyaset alanı, CHP ve DP'nin de katkısıyla çizilen sınırları nedeniyle bütün toplumsal taleplere açık değildir. Bu durum siyaset-toplum ilişkisinde, bütün değişikliklere rağmen, tek yönlü (determinal) ilişki biçiminin devam ettirilmesi isteğinin tezahürü olarak görülebilir.

DP'nin siyasi sosyalleşmenin yeni aracı olarak ortaya çıkması, seçim kanundaki değişiklikler, siyaset alanının darlığına rağmen tek yönlü olan siyaset ve toplum ilişkisinde bir değişime yol açmaktadır. Artık, toplum siyaset alanında yeni siyasi aktör olarak yer almaktadır. 1950 seçimleri bu anlamda büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay (1979), *Türkiye’de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945–1971*, Bilgi Yayınları, Ankara.

AHMAD, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980*, 2.Baskı, Hil Yayıncılık, İstanbul.

AHMAD, Feroz (2002), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Doruk Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara.

ALDEMİR, Fadime (2001), *1950 Seçimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarih Bilim Dalı, Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt (1985), *Demokrasinin İlk Yılları 1947–1951*, Bilgi Yayınları, Ankara.

ASLANDAŞ, Alper- Baskın Bıçakçı (2006), *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

AVCIOĞLU, Doğan (1969), *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

BARUTÇU, F. Ahmet (1977), *Siyasi Anılar (1939–1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Cumhuriyet Gazetesi, 17.04.1949

Cumhuriyet Gazetesi, 10.08.1949

Cumhuriyet Gazetesi, 26.03.1950

Cumhuriyet Gazetesi, 24.04.1950

Cumhuriyet Gazetesi, 25.04.1950

ERİM, Nihat (2005), *Günlükler (1925–1979)*, Cilt I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

EROĞUL, Cem (2003), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

ERYILMAZ, Bilal (2004), *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınları, İstanbul.

GEVGİLİLİ, Ali (1987), *Yükseliş ve Düşüş*, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul.

GOLOĞLU, Mahmut (1982), *Demokrasiye Geçiş 1946–1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

İNÖNÜ, İsmet (2001), *Defterler (1919–1973)*, C.I, Hazırlayan: Ahmet Demirel, YKY, İstanbul.

LAÇİNER, Ömer (2002), *DP, ANAP ve Sonunda AKP*, Birikim, Sayı 163–164, Birikim Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5.Baskı, Ankara.

TAŞDELEN, H. Musa (1997), *Siyaset Sosyolojisi*, Kocav Yayınları, İstanbul.

TUNCER, Erol (2003), *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877–2002)*, TESAV, Ankara.

TUNCER, Erol (2010), *1950 Seçimleri*, TESAV, Ankara.

UZUN, Turgay(1995), *Türkiye'de Tek Partili Yönetimden Çok Partili Yönetime Geçiş Sürecinde Türk Siyasi Hayatı (1946–1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, K.Y. Anabilim Dalı, İzmir.

Vatan Gazetesi, 09–10.05.1950

Lojistik ve Lojistik Yönetimi

Dr. Melih Başkol

Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.

İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama A.B.D.

Özet: *Bu çalışmada günümüzde işletmeler açısından gittikçe artan bir önem kazanan lojistik kavramı ve lojistik yönetimi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Lojistik konusu kavramsal olarak açıklanmaya çalışılmış ve gelişimi, önemi ve yönetimi konularına değinilmiştir. İşletme maliyetlerinin düşürülmesinde lojistik yönetiminden elde edilecek faydalar önemli boyuttadır. Özellikle tüm dünyanın global bir pazar haline gelmesi ile lojistik kavramı ve yönetimi konusunda dünyada ve ülkemizde de önemli gelişmeler yaşanmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Lojistik, lojistik yönetimi, lojistiğin önemi*

Logistics And Logistics Management

Abstract: *In this study, we try to evaluate the terms of concept of logistics and logistics management which have been gaining importance for today's business world. Logistics have been explained as the conceptual and development, and management issues of importance of logistics are mentioned. The benefits of logistics management is significant in reducing operation costs. Important developments have been experienced in logistics concept and logistics management in our country as well as the whole world since the world became a global market*

Keywords: *Logistics, logistics management, importance of logistics*

Giriş

Lojistik özel ve kamu sektöründe malzeme ve bitmiş ürünlerin ve bunlarla ilgili bilgilerin akışının planlanması ve kontrolünün sağlanması ile ilgilidir. Geniş anlamda bakıldığında lojistiğin temel misyonu; belirlenmiş olan bütçe ve diğer kısıtlar ışığında belirlenmiş olan performans ölçüleri içerisinde (operasyonel maliyetleri minimum kılmak gibi) doğru malzemelerin doğru yer ve zaman içerisinde elde edilmesini sağlamaktır. Askeri organizasyonlarda lojistik; yiyecek, silah, yedek parça ve askerlerin tedarik edilmesi ile ilgili iken, sivil organizasyonlarda firmaların fiziksel ürünlerinin üretilmesi ve dağıtılması konularında karşımıza çıkmaktadır. Burada önemli nokta; hammaddelerin, yarı mamullerin ve bitmiş ürünlerin nasıl ve ne zaman temin edileceği, taşınacağı ve depolanacağı konusudur. Lojistik modern toplumlardaki en önemli konulardan birisi haline gelmiştir(Ghiani ve diğ.2004:1). ABD'de 20. Yüzyılın son çeyreğinde yapılan pazar araştırmalarında 21. Yüzyıl'da gelişmesi beklenen 3 sektör belirlenmiştir. Bilgi teknolojisinin altında iletişim teknolojisi, mikro biyoloji altında gen teknolojisi ve ulaştırma altında lojistik sektörleri olarak belirtilmiştir. Geçen 5 yıla baktığımızda da ABD ekonomisi her yıl % 16-%19 oranında büyürken lojistik sektöründeki büyüme % 21-%25 oranında olmuştur. Lojistik ekonomideki büyümenin % 6-%9 oranında üzerinde büyüyen bir sektör olmuştur. Lojistik sektörü uluslararası ticaret, üretim ve satış ile bağlantılı olarak gelişiyor. Yani GSMH ile doğrudan ilişki içerisinde. Sektör Kuzey Amerika'da GSMH'nın %10'unu, Avrupa'da %11'ini oluştururken, dünya bankasının verileri ülkemizdeki lojistik potansiyelin GSMH'nın % 13ü oranında olduğunu göstermektedir(Akavi,2006).

1. Lojistik Tanımı

Bir organizasyonun kalbinde ürünlerin meydana getirilmesini ve onların dağıtımını sağlayan operasyonlar yer almaktadır. Bu nedenle bir organizasyonu değişik girdileri(hammadde, insan, araç, bilgi, para ve diğer kaynaklar) alan, çeşitli operasyonlar yapan(imalat, hizmet verme, nakliye, satış, eğitim, v.b.) ve çıktılar(özellikle müşterilere geçen) meydana getiren bir yapı şeklinde görebiliriz. Bu bakış, malzemelerin tedarikçilerden operasyonlar aracılığı ile müşterilere olan akışını göstermektedir. Malzemeler organizasyonun kullandığı dokunulabilir(hammaddeler, iş süreçleri, bitmiş ürünler yedek parçalar v.b.) ve dokunulmaz(bilgi, para v.b.) her türlü şeydir.

Malzemeler genelde bir kısım tedarikçiden işletmeye ve oradan da bir kısım tedarikçi aracılığı ile işletme dışına müşterilere doğru hareket ettirilirler. Bu yolculuk aslında tedarik zinciri aracılığı ile gerçekleşmektedir. Uygulamada, işletmeler ve tedarik zinciri arasındaki ilişki karmaşıktır. Bu

nedenle bir tedarik zinciri etkileşimde bulunan varlıkların oluşturduğu bir ağ olarak görülür.

Lojistik tedarik zinciri boyunca bütün malzemelerin hareketinden sorumlu olan fonksiyondur. Bu iki önemli kavramı özet olarak şu şekilde tanımlamak mümkündür:

Çok değişik tanımlamaların olması şaşırtıcı değildir. Bazıları lojistik ve tedarik zinciri kavramları arasında farklıklar olduğunu belirterek lojistiğin sadece bireysel bir organizasyon olduğunu ancak tedarik zincirinin bütün zinciri kapsadığını söylemektedirler. Ancak bu çok anlamlı bir farklılaştırma değildir. Bu görüş Tedarik Zinciri Yönetim Profesyonelleri Birliği tarafından desteklenen bir görüştür ve lojistik; ileri ve geriye doğru akışın ve mal ve hizmetlerin depolanmasının ve müşteri gereksinimlerini karşılamak için orijinal nokta ve tüketim noktası arasında uygun bilginin etkin ve verimli bir biçimde planlanması, uygulanması ve kontrolü fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Benzer biçimde İmtiyazlı Lojistik ve Taşımacılık Enstitüsü(Chartered Institute of Logistics and Transport) de şu tanımlamaları yapmıştır(Waters,2007:1-2):

- Lojistik, toplam tedarik zincirinin kaynaklarının ya da stratejik yönetiminin zaman yönlü konumlandırılmasıdır.
- Tedarik zinciri, bir müşteriyi tatmin etme amacıyla olan birbirini izleyen olaylardır. Bu olaylar; nakliye, depolama ve bilgi teknolojisi ile ortak bir biçimde tedarik etmeyi, imalatı, dağıtımını ve atık yönetimini de kapsar.

2. Lojistiğin Gelişimi

Yöneticiler önemini anlamaya başladıkları andan itibaren lojistik hızla gelişmeye başlamıştır. 1996 yılında Deloitte & Touche firması firmaların %90'nın bu konuda kendilerini geliştirmeye ya da gelecek iki yıl içinde gelişme planları yapmaya başladıklarını ortaya koymuştur. Bu değişim devam etmektedir ve bunun nedenleri aşağıda sıralanmıştır(Waters,2007:4):

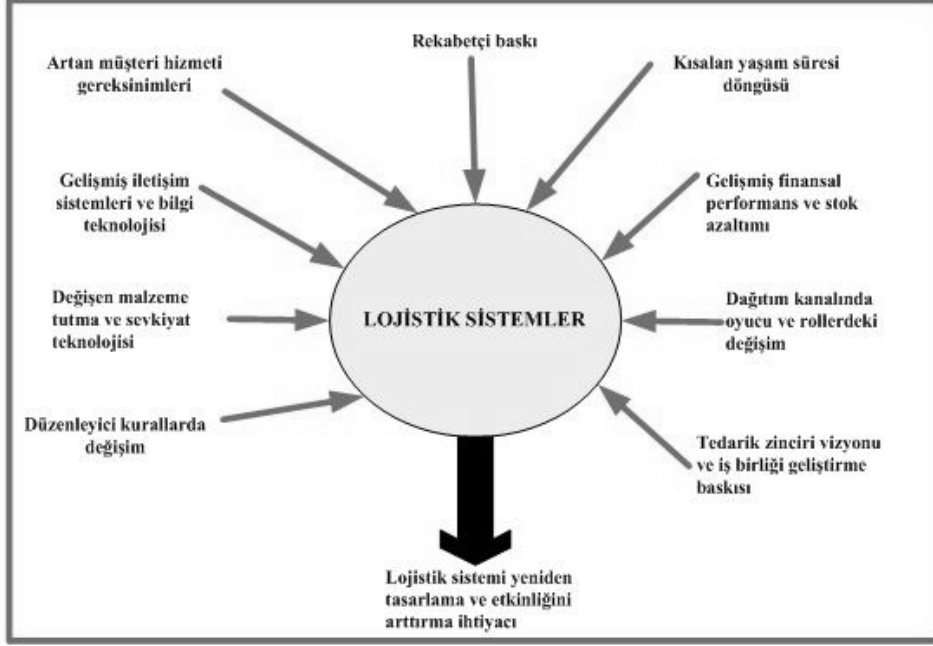
- Lojistiğin doğru bir biçimde yönetilmesi gereken temel bir fonksiyon olduğunun kabul edilmesi,
- Tedarik zinciri ve lojistik konusundaki kararların performans üzerinde önemli bir etkisinin olduğunun farkına varılması,
- Lojistiğin yüksek maliyeti olduğunun ve bu doğrultuda önemli tasarruf fırsatlarının ortaya çıkması,

- Müşteri tatmininin artan önemi ve bunun da lojistiğe bağlı olduğunun kabul edilmesi,
- Hem lojistik sağlayıcısı hem de kullanıcısı için artan rekabet; just in time, toplam kalite yönetimi, esnek operasyonlar, yalın operasyonlar, zaman sıkıştırması gibi yeni operasyon türleri,
- Uluslararası ticaretin sürdürülebilir büyümesi- Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması gibi yeni ticaret alanları,
- Elektronik veri değişimine(EDI), B2B, B2C ve elektronik ticarete olanak tanıyan gelişmiş iletişim yöntemleri,
- Araç telematikleri, intermodal sistemler, tanıma ve izleme sistemleri ve geliştirilmiş araç tasarımları gibi daha geniş ve yeni teknolojiler
- Stratejik birleşmeler, ortaklıklar ve işbirlikleri ile operasyonların ve örgütlerin bütünleşmesi,
- Belirli alanlarda baskın olan ve endüstri standartlarını belirleyen büyük işletmelerle tedarik zinciri içerisinde gücün değişmesi,
- İşletmelerin kendi ana operasyonları üzerine odaklanmaları ve lojistik faaliyetleri outsourcing yöntemi ile diğer işletmeler yönlendirmeleri,
- İşletmeler basit bir biçimde ürünü üretmekten çok artık müşteri talebini tatmin edecek fonksiyonlara odaklanmaları;
- Tedarik zinciri ve tedarik zincirinin istenenlere cevap verebilme yeteneği konusunda artan endişeler,
- Çevre konuları, atık, kirlilik, trafik gibi konular nedeniyle çevresel zararlar ve değişen tutumlar konusunda büyüyen endişeler,
- Nakliye maliyetleri, sahiplik, düzenlemeler, kullanım ve sorumluluklar konusunda değişen devlet politikaları.

3.Lojistik Sistemleri Değişime Zorlayan Nedenler

Organizasyonlar lojistik faaliyetleri konusunda zaman içerisinde stratejik olarak değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır. Bu değişikliklere neden olan çeşitli baskı faktörleri söz konusudur. Bu faktörler içerisinde aşağıda sıralanan unsurlar yer almaktadır ve ŞEKİL 1 bu unsurların bazılarını göstermektedir (Ruston ve diğ., 2006:105).

ŞEKİL 1: Lojistik Sistemi Etkileyen Baskı Unsurları

KAYNAK: Alan Rushton, Phil Croucher, Peter Baker,S:105

- İletişim sistemlerinde ve bilgi teknolojisinde yaşanan gelişmeler, örneğin; Kurumsal Kaynak Planlama(ERP), elektronik satış noktası sistemleri(EPOS), elektronik veri değişimi(EDI) ve internet gibi.
- Tek Avrupa Pazarı, çevresel koşullarda dünyada yaşanan düzenleyici kurallar,
- Artan müşteri hizmeti gereksinimleri özellikle şirket ve ürünleri arasında şirketin sunduğu lojistik hizmetlerin rekabet açısından önemli bir unsur olarak görüldüğü yerlerde ,
- Kısalan yaşam süresi döngüsü, özellikle teknolojik ve moda ürünlerde,
- Şirketlerin ve ekonomilerin şiddetli bir baskı altında olduğu zamanlarda gelişmiş finansal performansa duyulan ihtiyaç nedeniyle,
- Dağıtım kanallarında yeni rollerle yeni oyuncuların ortaya çıkması örneğin; üçüncü parti hizmet sağlayıcıları gibi,
- Stok ve bununla ilgili maliyetlerin azaltılması konusunda asla son bulmayan baskılar,

- Lojistik operasyonların planlanması ve yeniden tasarımı sırasında daha geniş bir tedarik zinciri perspektifine uyum sağlanması ihtiyacı lojistik sistemleri değişime zorlayan nedenler arasında görülmektedirler.

4.Lojistiğin Önemi

Lojistiği işletme ve ekonomi kavramı içerisinde bir bütün olarak değerlendirmek daha faydalı olacaktır. Lojistik ulusal ekonomiyi etkileyen insan ve malzeme kaynaklarının yoğun biçimde kullanıldığı bir eylemdir. Lojistiğin ekonomi üzerindeki etkisini ölçmek için çeşitli araştırmalar yapılmıştır.

Bu tarz çalışmalardan birisi İngiltere’de çalışan nüfusun %30’nun lojistik ile ilgili alanlarda çalıştığını göstermektedir. Yakın zamanlarda Amerika’da yürütülen bir çalışma başlıca Kuzey Amerika’ Avrupa ve Asya/Pasifik ekonomilerinde gayri safi milli hâsılanın %10-%15 arasında sadece lojistik faaliyetlerinden elde edildiğini göstermektedir. Bu sayılar bazı çok önemli maliyetleri temsil etmekte ve lojistik maliyetlerinin yapısını anlamının ve bu maliyetleri minimize etmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. En düşük maliyetler İngiltere ve Amerika’da gerçekleşmiştir, bunun en önemli nedeni ise çok uzun zamandan beri lojistik kavramının bu iki ülkede öneminin anlaşılmasıdır. Bütün ülkeler için ortalama %2,5 bu oran fazladır, ancak yine de göreceli olarak düşük olduğu söylenebilir. Bu ise yakın zamanlarda çok daha fazla ülke tarafından da lojistiğin öneminin tanınmasından kaynaklanmaktadır. 20 yıl önce aynı istatistikler olsaydı hiç şüphesiz bu yüzdeler tüm bu ülkeler için daha yüksek olacaktı. İngiltere’de 20 yıl öncesi kayıtlarına gidildiğinde lojistik maliyetlerinin %18-%20 dolayında olduğu görülmüştür.

Lojistiğin farklı unsurlarının maliyetleri üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Herbert W Davis & Company (2005) tarafından Amerika’daki lojistik faaliyetleri konusunda yapılan bir araştırma %45’lik bir oranla en önemli maliyet unsurunun nakliye olduğunu ve bunu sırasıyla stok tutma maliyeti(%23), depolama(%22) ve yönetim(%10) maliyetlerinin izlediğini ortaya koymuştur(Rushton ve diğ.:2006:10-13).

5.Lojistik Kararlar

Bir lojistik sistemin tasarlanması ve işletilmesinde birkaç temel konunun belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin; yeni bir tesis açılmalı mıdır? Ölçü ve konum olarak en iyi yapılanış şekli nedir? Var olan tesislerin herhangi biri çıkartılmalı mı, ya da küçültülmeli mi? Malzemeler ve diğer ihtiyaç duyulan unsurlar nereden temin edilip nerede depolanmalı? İmalat ve montaj hattı nerede yer almalıdır? Bitmiş ürünler nerede depolanmalı? Depoların sahipliği şirkete mi ait olmalı yoksa kiralanmalı mıdır? Yedek parçalar nerede depolanmalıdır? Üretim nasıl planlanmalıdır? Depolar nasıl

işlemelidir? Ne tür bir taşıma sistemi ürünlerin nakliyesinde kullanılmalıdır? Araçlar şirketin sahipliğinde mi olmalı yoksa kiralanmalı mıdır? Bu ve buna benzer pek çok soru lojistik içerisinde sorgulanmalıdır.

Lojistik kararları geleneksel olarak stratejik, taktiksel ve operasyonel olarak sınıflandırılmaktadır(Ghiani ve diğ.:2004:8).

Stratejik kararlar.

Stratejik kararlar uzun süreli etkileri olan kararlardır. Bu tür kararlar, lojistik sistem tasarımı ve maliyetli kaynakların sağlanması gibi konuları içerir (tesis konumu, kapasite büyüklüğü, fabrika ve depo planları, filo büyüklüğü). Veriler genelde kesin olmadığı için stratejik kararlar daha çok ileriye yönelik tahminlerin yapılması için kullanılır.

Taktiksel kararlar.

Taktiksel kararlar orta vadeli dönem temeline dayalıdır (aylık ya da çeyrek dönemler gibi) ve tutundurma ve dağıtım planlaması, kaynak tahsisi gibi konuları içerir (depolama tahsisi, sipariş toplama stratejisi, nakliye modeli seçimi gibi) Taktiksel kararlar ayrıştırılmış verilere dayanan tahminlerin yapılmasında sıklıkla kullanılır.

Operasyonel kararlar.

Operasyonel kararlar, günlük ya da anlık gerçekleşen zaman temeline dayanan kararlardır ve dar bir ölçüğe sahiptir. Bu tür kararlar yükleme ve araç sevkiyatı, depo siparişi toplama gibi olayları kapsar. Operasyonel kararlar detaylı verilere dayanır.

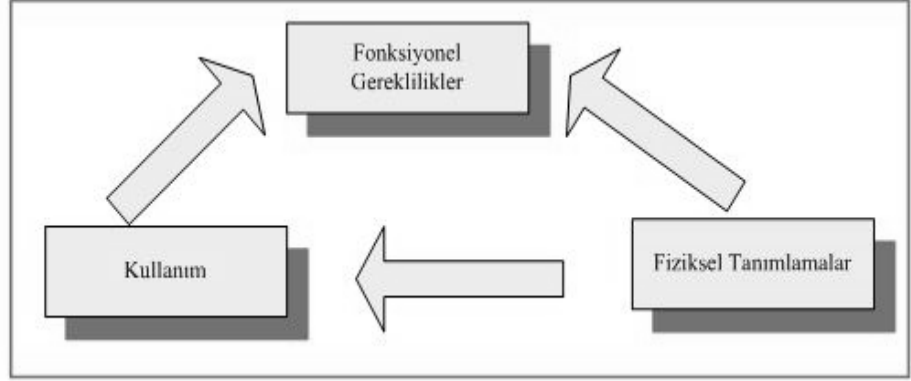
6.Lojistiğin Üç Aşaması

Lojistik geniş bir konu olması nedeniyle çağdaş lojistik eylemleri üzerinde odaklanması gerekmektedir. Genelde lojistik uygulamalarında üç aşama söz konusudur. Bunlar; fonksiyonel gereklilikler, fiziksel gereklilikler ve kullanımdır. Bunlar ŞEKİL 2’de gösterilmiştir. Her bir lojistik aşaması kendi farklı amaçlarına sahiptir(James,2006:24-26).

6.1.Kullanım Aşaması

Lojistik adımlarını tanımlaması için en kolay yol kullanım aşaması ile başlamaktır. Ürün sahipliği kullanıcıya geçtiği durumlarda, ürün ile ilgili herhangi bir eylem kullanım aşamasının içine girmiş demektir. Bu aşamaya bazı yazarlar hizmet aşaması da demektirler. Bu tarihsel olarak lojistiğin kullanıcı ile birlikte başladığı düşüncesinin var olduğu dönemlerde geçerlidir. Ekipmanlar daha karmaşık hale geldiğinde kullanıcının organizasyonu organizasyon içerisindeki tüm kullanıcılara gerekli olan ekipmanları genel bir kaynaktan tedarik etmeye başlar. Bu, organizasyon içerisindeki tüm kullanıcıların desteklenmesine yönelik sorumluluğun verildiği kullanıcının sahipliğindeki biçimsel lojistik destek organizasyonlarında geçerli olmaktadır.

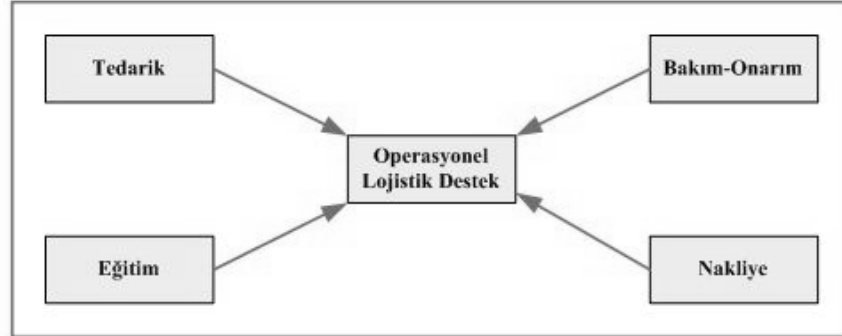
ŞEKİL 2: Lojistik Aşamaları

KAYNAK: Jones, James V s:24

Günümüz destek sistemi bu başlangıcın gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. ŞEKİL 3. mal ya da ürün kaynaklarına dayalı olarak sağlanan dört tipik destek türünü göstermektedir. Bunlar; tedarik, bakım-onarım, nakliye ve eğitimidir. Kullanım aşamasındaki lojistik eylemleri operasyonlara ve ekipman bakımına odaklanır. Bu ekipmanın kullanımında tedarik, bakım onarım, nakliye, eğitim ve diğer bütün eylemleri kapsamaktadır.

ŞEKİL 3: Operasyonel Lojistik Destek Türleri

KAYNAK: Jones, James V s:25

6.2.Fiziksel Gereklilikler Aşaması

Ekipmanlar daha karmaşık hale gelmeye başladıkça ve destek sağlamak için geçen süreler daha uzadıkça erken planlama ve kaynakların erken elde edilmesi kullanıcıların için daha önemli olmaya başlamıştır. Lojistik döngünün fiziksel gerekliliklerin tanımlanma aşaması lojistik kavramının teknik kısımlarının ortaya çıkması ile başlamıştır. Eksikliklerin

belirlenmesi ve tedarik edilmesi, teknik belgelerin hazırlanması, araçların ve destek ekipmanlarının belirlenip tanımlanması ve gelişim eğitim kurslarının düzenlenmesinden sorumlu olan bireysel organizasyonlar zamanla gelişim göstermişlerdir. Bu organizasyonların her biri kendi kural ve standartlarına sahip ve diğer organizasyonlardan bağımsızdılar. Bu durum açıkçası tam bir karmaşaya, para ve kaynakların boşa harcanmasına yol açmış ve nihayetinde de kullanıcılar istediklerine tam olarak sahip olamamışlardır. Bu sorunun çözümü; bireysel organizasyonun organize edilmesi için bir yönetim yapısının tasarlanması idi. Burada kullanıcının bütün isteklerini karşılayacak maliyet etkin ve bağdaştırıcı bir yapıya sahip tek bir bütünleşik lojistik destek paketinin oluşturulması anlamına gelmektedir.

6.3.Fonksiyonel Gereklilikler Aşaması

Lojistiğin en sonuncu ve en yeni biçimsel aşaması bu aşamadır. Bu aşama sistem için destek özelliklerinin ve gereksinimlerin fiziksel tasarım var olmadan önce geliştirildiği aşamadır. Bu eylem daha çok destekleyici mühendislik ya da ön uç analiz (front-end analysis) olarak da adlandırılır. Ürün tasarımı için amaçların oluşturulması, eşiklerin ve kısıtlılıkların belirlenmesi ve tasarım bittikten sonra da en fazla maliyet etkinliğini sağlayan sonucun elde edilmesi sürecidir. Bu aşama en zor anlaşılan aşamadır, bunun nedeni ise geleneksel lojistik disiplininin tarihsel olarak sistemin fiziksel unsurlarına odaklanmış olmasıdır. Günümüzde, lojistikçiler tasarım gereksinimlerinin geliştirilmesi aşamasına fiziksel olarak ortaya çıkmasından önce katılmaktadırlar. Bu gereksinimler sistemin tasarımı sırasında bir rehber görevi görmektedirler. Bu kavramsal lojistik yeni sistemin fonksiyonel özelliklerini belirlemelidir, çünkü sistemin geliştirildiği bu aşamada hiçbir şey fiziksel olarak ortada bulunmamaktadır.

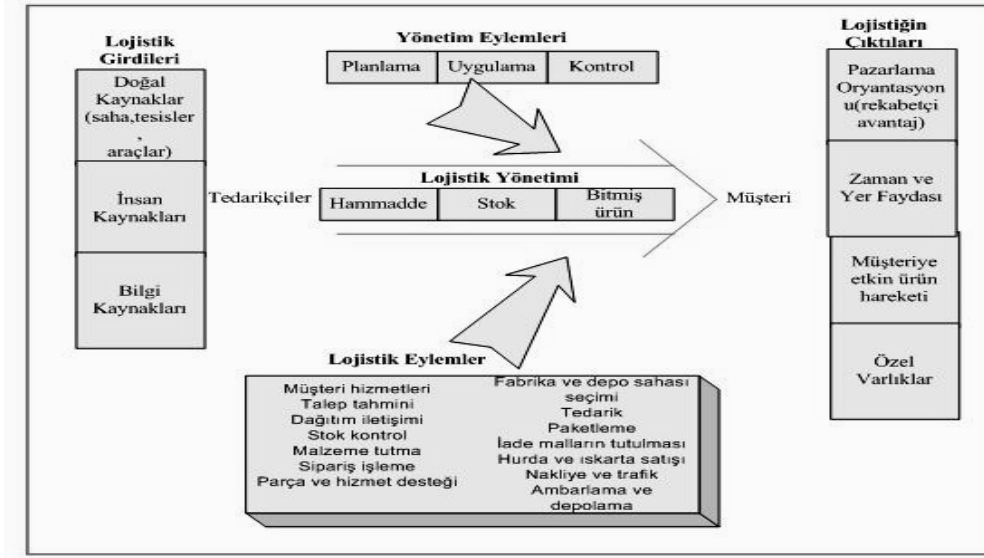
7.Lojistik Yönetimi

Lojistik Yönetimi Konseyi (The Council of Logistics Management) lojistik yönetimi kavramını; müşteri gereksinimlerini karşılamak için orijinal noktadan tüketim noktasına kadar ürünlerin, hizmetlerin ve ilgili bilgilerin etkin ve verimli bir şekilde akışı ve depolanması süreçlerinin planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımlama hem imalat hem de hizmet sektöründe malzeme ve hizmet akışını içermektedir. Hizmet sektörü, hükümet, hastaneler, bankalar, perakendeciler ve toptancılar gibi kurumları da kapsamaktadır. Buna ek olarak, geri dönüşüm ve ürünlerin tekrar kullanımı gibi konular da lojistiğin konuları arasındadır.

Lojistik şemsiyesi altında yer alan eylemlerin bir kısmı ŞEKİL 4'de gösterilmiştir.

ŞEKİL 4: Lojistiğin Unsurları

KAYNAK: Douglas M. Lambert, James R. Stock, Lisa M. Ellram, s:5

Lojistik girdi olarak doğal, insan, finansal ve bilgi kaynaklarına bağlıdır. Tedarikçiler hammaddeyi sağlar, bu hammaddeler işleme girerek bitmiş ürün haline getirilirler. Yönetim; planlama, uygulama ve kontrol süreci boyunca lojistik eylemlerine yönelik bir çerçeve oluşturur. Lojistik sistemin çıktısı ise rekabetçi avantaj, zaman ve yer kullanımı, müşteriye etkin ürün/hizmet hareketi ve organizasyonun kendisine ait bir varlığı haline gelen lojistik karmasıdır. Bu çıktılar ŞEKİL 4'ün alt kısmında gösterilen lojistik eylemlerin etkin ve verimli performansları sonucunda ortaya çıkar(Lambert ve diğ.,1998:3,5).

8.Lojistik Yönetiminin Faaliyetleri

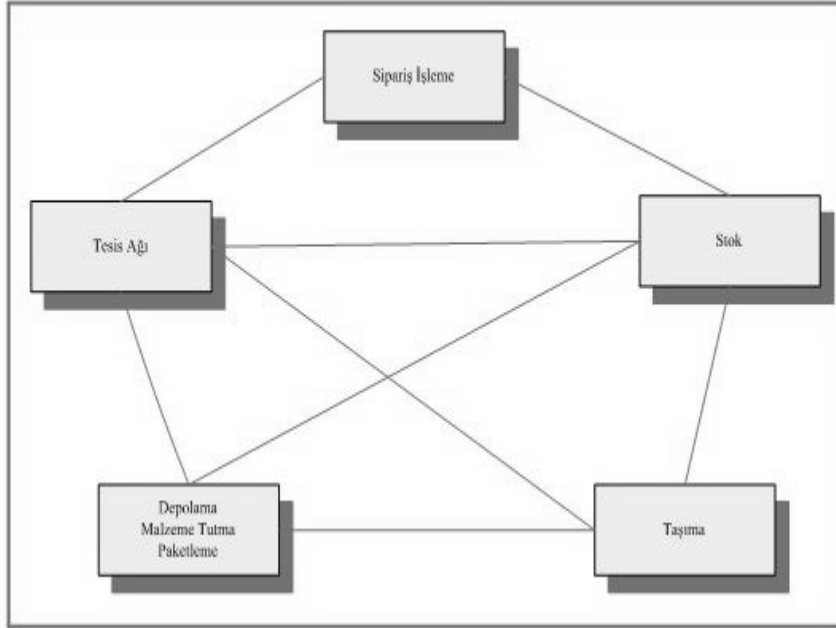
Tedarik zinciri yönetimi kavramı içerisinde lojistik arzu edilen zamanı, yeri ve istenen faydayı en düşük maliyetle elde etmeyi sağlamak için stokların hareketini ve konumlandırılmasını sağlamak üzere yer almaktadır. Stok sahipliğinin transfer edilmesine ya da katma değer yaratımına destek olmak için doğru zamanda ve doğru yerde konumlandırılıncaya kadar sınırlı düzeyde bir değer taşır. Eğer bir firma sürekli bir biçimde zaman ve yer gereklerini tatmin edemiyorsa bu firma için satacak bir şey yok demektir. Bir tedarik zincirinde lojistiğin stratejik faydasını maksimum düzeyde gerçekleştirebilmek için tüm fonksiyonel alanların bütünleştirilmesi gerekmektedir. Fonksiyonel alanlardan birinde

alınan karar diğer alanların maliyetleri üzerinde de etkili olacaktır. Fonksiyonların bu karşılıklı ilişkisi başarılı bütünleşik lojistik yönetimi uygulamaları açısından üzerinde uğraş gerektiren unsurdur. Şekil 4 lojistik faaliyetinin beş alanının karşılıklı ilişki yapısını göstermektedir. Bu alanlar(Bowersox ve diğ.,2002:37-40);

- Sipariş İşleme
- Stok
- Taşıma
- Depolama, malzeme tutma ve paketlenme
- Tesis ağı

Aşağıda da belirtildiği gibi lojistiğin bu fonksiyonel alanlar lojistik değer yaratılması için ihtiyaç duyulan yeteneklerin yaratımını sağlarlar.

ŞEKİL 5: Bütünleşik Lojistik

KAYNAK: Donald J. Bowersox, David J. Closs, M. Bixby Cooper, s.39

8.1.Sipariş işleme

Tarihsel olarak lojistik performansına yönelik doğru bilginin önemi genellikle tam olarak değerlendirilememiştir. Bilginin pek çok özelliği lojistik operasyonlar için önemli olmakla birlikte siparişlerin islenmesi temel öneme sahiptir. Bu önemin tam olarak anlaşılabilmesi lojistik operasyonlarının dinamikliğinde başarısızlık ve bozulma olarak sonuçlanacaktır.

Mevcut bilgi teknolojisi neredeyse bütün müşteri gereksinimlerini ele alacak kadar gelişmiştir. İstendiğinde sipariş bilgisi es zamanlı olarak sağlanabilmektedir.

Hızlı bilgi akışı gerekli olan işlerin dengelenmesi ile doğrudan ilgilidir. Bir firma için müşterilerin ofislerinden siparişleri bir haftada toplamak, bu bilgileri bölge ofisine göndermek, siparişleri işlemek, bunları dağıtım ambarlarına yönlendirmek ve hızlı bir dağıtım gerçekleştirmek için hava yoluyla göndermek gerçekte çok fazla anlam taşımamaktadır. Bunun tam tersi şekilde veri transferi ya da web temelli iletişim sayesinde müşterinin siparişlerini almak ve işlemek daha hızlı bir dağıtımın daha az maliyetle gerçekleşmesini sağlayacaktır. Buradaki temel nokta lojistik sistemin unsurlarının dengelenmesidir.

Tahmin ve müşteri isteklerine yönelik iletişim, lojistiğin bilgi ile yönetilen iki alanıdır. Operasyonel bilginin her boyutunun görece önemi, tedarik zincirinin, yanıt verici ya da beklentiler esasına dayalı olarak aldığı konum derecesi ile doğrudan ilgilidir. Tedarik zinciri tasarımı ne kadar çok gelen isteklere cevap verebilme yeteneğine sahipse, müşteri satın alma davranışları ile ilgili olan bilginin doğruluğu ve zamanlılığı daha fazla önem taşır. Tedarik zincirleri gittikçe, çabuk yanıt veren ve beklentileri tahmin etme çalışmalarının bir harmanını yansıtır şekilde işlem görmeye başlamışlardır.

Pek çok tedarik zincirinde, müşteri gereksinimleri sipariş formu şekline getirilir. Bu formların işlenmesi müşteri gereksinimleri yönetiminin başlangıcı olan sipariş fişinden dağıtıma, faturalamaya ve toplanma sürecine kadar olan sipariş sürecinin bütün özelliklerini kapsar. Bir firmanın lojistik kapasitesi sipariş işleme sürecindeki etkinlik ve rekabetçi yapısına bağlıdır.

8.2.Stok

Bir firmanın stok gereksinimleri tesis ağı ve müşteri hizmeti düzeyi ile doğrudan bağlantılıdır. Teorik olarak bir firma her bir müşterisine hizmet vermek amacıyla satılan her ürünü tesislerinde stoklayabilir, ancak çok az firma böyle bir lükse sahiptir ve bunun en önemli nedeni ise firmanın yükleneceği risk ve toplam maliyettir. Stok stratejisinin amacı; beklenen müşteri hizmet düzeyini en az stok maliyeti ile sağlamaktır. Aşırı stok toplam lojistik maliyetlerini gereksiz yere arttıracaktır.

Lojistik stratejileri stoklara en düşük düzeyde finansal yatırım yapılmasına olanak sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Temel amaç, müşteri beklentilerini tatmin ederken en yüksek düzeyde stok dönüşümünü sağlamaktır. Stok stratejisi beş unsurun bir bileşkesi temel alınarak oluşturulmalıdır:

- (1) çekirdek müşteri bölümlenmesi,
- (2) ürün karlılığı,
- (3) taşımacılık bütünleşmesi,
- (4) zaman temeline dayalı performans,
- (5) rekabetçi performans

8.3.Taşıma

Taşıma lojistiğın, coğrafik olarak stokların hareketini sağlayan ve konumlarını değiştiren operasyonel alanıdır. Taşımacılık önemi ve görünür maliyetlerinden dolayı yönetimsel açıdan dikkat çekici bir alandır. Hemen hemen küçük ya da büyük olsun bütün işletmelerde yöneticiler taşıma faaliyetlerinden sorumludurlar.

Lojistik sistem bakış açısından taşımacılık performansında üç temel faktör söz konusudur:

- (I) maliyet,
- (II) hız,
- (III) tutarlılık.

Taşımacılık maliyeti iki coğrafik konum arasındaki sevkiyat için yapılan ödeme ve stokun hareket halinde olmasını sağlamak amacıyla yapılan diğer masraflar anlamına gelmektedir. Lojistiğe ait sistem toplam sistem maliyetlerini en aza indirecek taşımacılık yöntemlerinden faydalanmalıdır. Fakat bu en ucuz taşıma yönteminin kullanılmasının lojistiğın toplam maliyetini en aza indireceği anlamına gelmemektedir.

Taşımanın hızı belirli bir hareketin tamamlanması için gerekli olan süre anlamına gelmektedir. Taşımacılıkta hız ve maliyet iki yönden birbirileri ile ilişkilidir. Birincisi; daha hızlı hizmet sunma yeteneğine sahip bir taşıma firması daha yüksek oranda ücret talep edecektir. İkincisi; taşıma hizmeti hızlandıkça sevkiyattaki stokun geçireceği zaman ve bulunmazlık zaman süresi daha kılacaktır. Bu nedenle en uygun taşıma yönteminin seçimindeki en kritik özellik hizmet zamanı ve maliyetinin dengelenebilmesidir.

Taşımacılıktaki tutarlılık kavramı; yapılan sevkiyatlardaki zaman değişkenliği ile ilgili bir kavramdır. Tutarlık taşımacılığa olan güveni yansıtmaktadır. Yıllardır pek çok yönetici kaliteli taşımacılığın en önemli unsurunu tutarlılık olarak tanımlamışlardır. Eğer iki bölge arasındaki sevkiyat bir seferinde 3 gün zaman almış ve bir sonrakinde 6 günde gerçekleşmiş ise bu beklenmeyen değişim tedarik zinciri operasyonunda çok ciddi sıkıntılara yol açacaktır. Taşımacılık sisteminde böylesi bir tutarsızlık durumu olduğunda hizmette herhangi bir aksama olmaması için güvenlik stokuna gereksinim duyulacak ve bu durum da hem satıcıyı hem da alıcıyı aşırı stok bulundurma zorunluluğunda bırakarak olumsuz yönde etkileyecektir.

8.4.Depolama, malzeme tutma ve paketleme

Lojistiğın yukarıda bahsedilen üç aşaması farklı operasyonel düzenlemeler içerisinde projelendirilebilir. Her bir düzenleme belirli bir toplam maliyetle müşteri hizmetine belirli bir düzeyde katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Gerçekte, bu fonksiyonlar bütünleşik lojistik için bir sistem çözümü yaratacaktır. Lojistiğın dördüncü fonksiyonu olan depolama, malzeme tutma ve paketleme aynı zamanda lojistiğın içsel bir parçasını temsil etmektedir. Bununla birlikte, bu fonksiyonlar diğer üç fonksiyondan

bağımsız bir statüye sahip değildir. Depolama, malzeme tutma ve paketleme diğer lojistik alanların bütünleşik bir parçasıdır. Örneğin, stok tipik olarak lojistik süreç içerisinde belirli zamanlarda depolanmak durumundadır. Taşıma araçları etkin yükleme ve boşlatma için malzeme tutmaya ve malzemelerin bu araçların tutularak taşınması için de etkin bir paketlemeye ihtiyaç duyarlar.

8.5.Tesis ağı

Klasik ekonomiler etkin işletme süreçleri için gerekli olan tesis konumunun ve tesis ağı tasarımının önemini ihmal etmişlerdir. Ekonomistler tedarik talep ilişkisini incelediklerinde genellikle tesis konumunu ve taşıma maliyetlerini görmezden gelmişlerdir. İşletme operasyonlarında lojistik operasyonların yerine getirilmesi için kullanılan tesislerin sayısı, ölçüsü ve coğrafik ilişkileri gerçekte müşteri hizmeti yeterlilik ve maliyetler üzerinde doğrudan etkilidir. Ağ tasarımı, firmanın tesis yapısının ürün ve malzemelerin müşteriye gönderilmesinde kullanılacak önemli bir rol oynaması nedeniyle lojistik yönetiminin ana sorumluluklarından birisidir. Tipik lojistik tesisler fabrika, ambarlar, çapraz yükleme operasyonları ve perakende mağazalarıdır.

Ürün çeşitlilikleri, müşteriler, tedarikçiler ve imalat gereksinimleri oldukça dinamik olan rekabet yoğun çevrede sürekli bir biçimde değişmektedir. Mükemmel konumsal ağı seçimi rekabetçi avantajın sağlanmasında çok önemli bir adım sağlayacaktır.

9. Lojistik Ağı Tasarımında İleri Düzey Lojistik Ortaklığı Modeli Alp(Advanced Logistic Partnership)

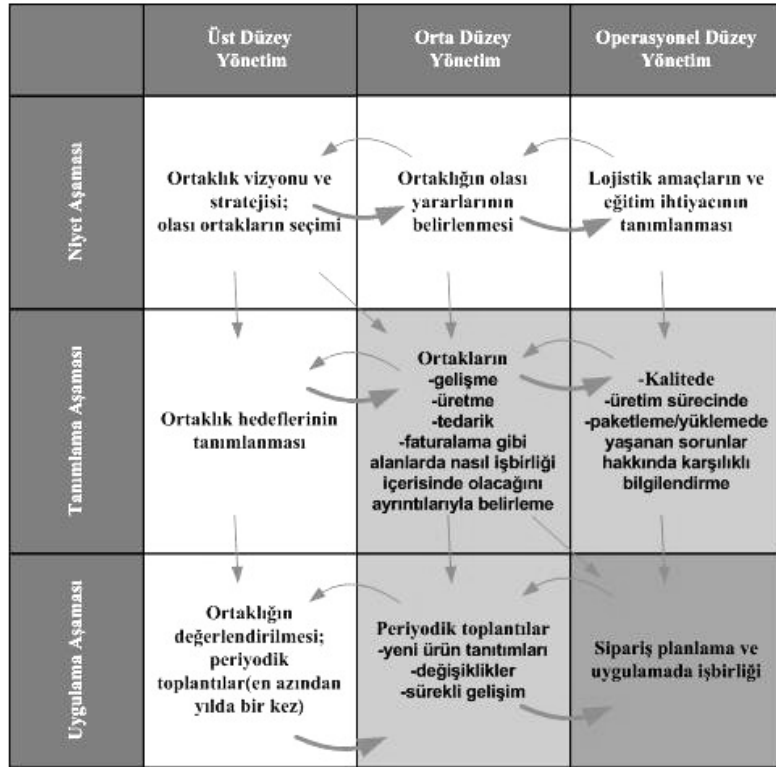
Lojistik ağların farklı bir özelliği ilişkilerin uzun dönemli bir yapıya sahip olmasıdır. Bir lojistik ağının tasarımında kazan kazan durumunun(win win situation) başarılması en önemli yol gösterici ilkedir. İleri düzey lojistik ağı ortaklığı modeli temel bir ilke olan kazan kazan durumunu somut bir kavram içerisine oturmaktadır. Bu model, tedarikçiler ve müşteriler arasındaki etkileşimlere ait üç yönetim düzeyini tanımlayan bir çerçevedir:

- **Üst düzey yönetim:** güvenin oluşturulması ve ilkelere dayanan yasal ilişkilerin tesis edilmesi.
 - **Orta düzey yönetim:** Tedarik zincirindeki işbirliği süreçlerinin ayrıntıları ile hazırlanması
 - **Operasyonel düzey yönetim:** Sipariş işleme
- İleri düzey lojistik ağı ortaklığı modeli, tedarikçi ve müşteriler arasındaki ilişkiyi de üç aşamalı bir biçimde ele alır ve farklılaştırır. Bu aşamalar:
- **Niyet aşaması:** Olası ortakların seçimi
 - **Tanımlama aşaması:** Olası çözümlerin keşfi, karar alma
 - **Uygulama aşaması:** Operasyonlar ve sürekli gelişme

ŞEKİL 6 bu yapılandırmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan dokuz alanı göstermektedir. Alanlardaki işaretler bir lojistik ağının şekillenmesi ve operasyonlarının temel dizisini göstermektedir.

Üst düzey yönetim orta düzey yönetime tespit ettiği ilkesel gereklilikleri sağlar ve daha sonra da orta düzey yönetim operasyonel düzey yönetim için bu gereklilikleri oluşturur. Bir lojistik ağı için bütün düzeylerde işbirliğinin sağlanması kilit bir faktör olması nedeniyle bütün katılımcıların başlangıçtan beri süreç içerisinde yer almaları çok önemlidir ve bu model için temel olan görüş birliğinin ve takım ruhunun organizasyon içerisinde gelişmesi ancak bu şekilde sağlanabilir. İleri düzey lojistik ağı ortaklığı modeli Zürih'te İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'nün Endüstriyel Mühendislik Ve Yönetim Enstitüsü'nde birkaç değişik firmanın karşılıklı aktarımlarıyla birlikte geliştirilmiştir. Bununla birlikte, operasyonel ve orta düzey yönetim de üst düzey yönetim üzerinde etkiye sahiptir, bu şekilde ince oklarla gösterilmiştir.

ŞEKİL 6: Bir Lojistik Ağındaki Ortaklığın Şekillenmesi Ve Operasyon Modeli

Kaynak: Paul Schönsleben, s:93

Son zamanlarda özellikle tedarik zinciri yönetimi ile ilişkili olarak lojistik ağlarının tasarımı konusunda yapılan tartışmalarda dikkatin ŞEKİL 6'nın alt bölümünde koyu gölgelendirmeye belirtilmiş olan dört alana doğru kaydığı bir gerçektir. Değer zincirinde yer alan tüm işletme fonksiyonları üzerindeki bütünleşik bakış açısı ve odaklanmayla, herhangi bir şirket gerek tedarikçileri ve gerekse müşterileri ile birlikte tüm tedarik zincirinde optimum düzeyi yakalamak için kendi planlamasını ve uygulamalarını uyumlaştırma amacı taşımaktadır(Schönsleben,2004:92-94).

Sonuç

Lojistik toplam tedarik zincirinin kaynaklarının ya da stratejik yönetiminin zaman yönlü konumlandırılmasıdır Lojistik kararları geleneksel olarak stratejik, taktiksel ve operasyonel olarak sınıflandırılmaktadır. Lojistik çeşitli aşamalardan oluşan bir süreçtir. Bu aşamalar; kullanım aşaması, fiziksel gereklilikler aşaması, fonksiyonel gereklilikler aşamasıdır.

Lojistik yönetimi kavramını; müşteri gereksinimlerini karşılamak için orijinal noktadan tüketim noktasına kadar ürünlerin, hizmetlerin ve ilgili bilgilerin etkin ve verimli bir şekilde akışı ve depolanması süreçlerinin planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi sürecidir. Lojistik faaliyetlerinde temelde beş alanın varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar; sipariş işleme, stok, taşıma depolama, malzeme tutma ve paketlenme ve tesis ağıdır.

Lojistik ağların farklı bir özelliği ilişkilerin uzun dönemli bir yapıya sahip olmasıdır. Bir lojistik ağının tasarımında kazan kazan durumunun(win win situation) başarılması en önemli yol gösterici ilkedir. İleri düzey lojistik ağı ortaklığı modeli temel bir ilke olan kazan kazan durumunu somut bir kavram içerisine oturmaktadır. Bu model, tedarikçiler ve müşteriler arasındaki etkileşimlere ait üç yönetim düzeyini tanımlayan bir çerçevedir.

Kaynakça

BOWERSOX DONALD J., D. J. CLOSS, M. B. COOPER,(2002), Supply Chain Logistics Management, New York: McGraw-Hill~Irwin, ,s.37-40

GHIANI GIANPAOLO, G. LAPORTE, R. MUSMANNO, (2004), Introduction to Logistics Systems Planning and Control, England :JohnWiley & Sons Ltd, s:1

http://www.maxihaber.net/yazarlar/konukyazar/2006/ky_michel_akavi_aralik2006.htm, erişim tarihi 02.11.2010

JAMES V JONES, (2006),. Integrated Logistics Support Handbook. Blacklick, OH, USA: McGraw-Hill Professional Publishing, ,s.24-26

LAMBERT DOUGLAS M., J. R. STOCK, L. M. ELLRAM, (1998), Fundamentals of Logistics Management, USA:McGraw-Hill Company, , s.3,5

SCHÖNSLEBEN PAUL,(2004), Integral Logistics Management: Planning & Control of Comprehensive Supply Chains , Florida:CRC Press Company2. Baskı, , s.92-94

RUSHTON ALAN, P. CROUCHER, P. BAKER,(2006), The Handbook of Logistics and Distribution Management, 3.Baskı, Great Britain:Kogan Page Limited, ,s.105

WATERS DONALD, (2007), Global Logistics: New Directions in Supply Chain Management, 5. Baskı, London: Kogan Page Limited, ,s.1-2

Anayasal İktisat ve Dünyadaki Uygulamaları

Arş. Gör. Gül Güney

Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.
İktisat Bölümü, İktisat Teorisi A.B.D.
gguney@bartin.edu.tr

Özet: *Anayasal İktisat; ekonomik ve siyasal sistemlerin yozlaşmasından kaynaklanan ekonomik sorunları çözmeyi amaçlamaktadır. Bu teori, ülkelerin temel iktisat politikalarının anayasada yer almasını öngörmektedir. Böylece hem bireylerin ekonomik hak ve özgürlükleri güvence altına alınacak, hem de ülkenin iktisat politikaları popülizmden korunmuş olacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Kamu Tercihi Teorisi, Anayasal İktisat, Ekonomik Anayasa*

Constitutional Economics and its Applications around the World

Abstract: *Constitutional economics aims to solve economic problems sourced from corrupted economical and political systems. This theory claims that basic economic policies of countries must take place in their constitutional law. Thus, economic rights and freedoms of individuals will be able to be taken under security and also economic policies of the country will be protected from populism.*

Keywords: *The Theory Of Public Choice, Constitutional Economics, Economic Constitution.*

Giriş

Son yıllarda dünyada ve ülkemizde çağdaş devlet anlayışında meydana gelen değişimin bir sonucu olarak ekonomide devletin payının azaltılması, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması ve üretim faktörlerinin verimli ve etkin kullanılması görüşü önem kazanmaya başlamıştır.

Bu gelişmelerin nedenleri içinde; devletin görev ve fonksiyonlarının aşırı büyümesi ve devleti yönetenlerin güç ve yetkilerinin sınırsız olması, kamu kaynaklarının rasyonel ve etkin kullanılmaması, israf edilmesi, gittikçe büyüyen devletin hantal yapısı ve politikanın bir mübadele olarak algılanması yani devletin başarısızlığının sonucu olarak ortaya çıkan yolsuzluk ve usulsüzlükler sıralanabilir.

Kamu sektöründeki bu gelişmelere cevap olarak kamu tercihi ve anayasal iktisat teorisi geliştirilmiştir. Çalışmamızda anayasal iktisat teorisinin doğuşunu, felsefi temellerini ve Dünya'daki uygulamalarını ele alacağız.

1.Kamu Tercihi Teorisi Ve Anayasal İktisat

Kamu tercihi, politik süreçte alınan karar ve uygulamaları iktisat biliminin kullandığı araç, metot ve varsayımlara dayalı olarak açıklayan bir disiplindir. Bir başka ifadeyle; Kamu Tercihi, siyaset biliminin temel konularını iktisat biliminin araçları ve teknikleri yardımıyla analiz etmektedir. (Aktan,2008)

Teorik temelleri 18. Yüzyılın başlarına kadar uzanmakla birlikte kamu tercihi teorisi aslında gelişimi itibariyle yeni bir disiplindir. Amerikalı iktisatçı J.M. Buchanan'ın 1957 yılında G. Warren Nutter ile birlikte Virginia Üniversitesi'nde kurdukları Thomas Jefferson Politik İktisat Araştırma Merkezi kamu tercihi teorisinin temellerinin oluşmasında ve yeşermesinde önemli rol oynamıştır. 1982 yılında Merkez çalışanlarıyla birlikte George Mason Üniversitesi'ne taşınmış ve Virginia Politik İktisat Okulu adını almıştır. Merkez 1990 yılından bu yana Anayasal Politik İktisat Dergisi yayınlamaktadır. (Aktan,2002:4)

Kamu Tercihi teorisi, devletin ekonomiye müdahale etmesini öngören Refah iktisadının, savunduğu "Piyasanın Başarısızlığı" ilkesine karşılık "Kamu Ekonomisinin Başarısızlığı" ilkesinden hareket etmektedir. Kamu Tercihi teorisyenleri, hem bireylerin hem de devletin hak, yetki, güç ve sorumluluklarının mümkün olduğu kadar kesin çizgilerle belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüşler ve bu çerçevede Anayasal İktisat Teorisini geliştirmişlerdir. Anayasal İktisat ABD'de doğmuş, gelişmiş ve son 20-25 yıl

içinde Amerika ve Avrupa'da önem kazanmış yeni bir iktisadi düşüncedir. (Kayabaşı,2005:45-46)

J.M. Buchanan anayasal iktisadi şu şekilde tanımlamaktadır:

“ Anayasal İktisat... ekonomik ve politik birimlerin tercihlerini ve faaliyetlerini sınırlayan alternatif yasal-kurumsal ve anayasal kurallar bütünüün işleyiş özelliklerini açıklamaya çalışır.” (Aktan,2002:16)

Bugün gelişmiş demokratik ülke anayasalarında genel olarak temel ve siyasal hak ve özgürlüklere yer verildiğini görmekteyiz. Diğer taraftan yine kişiye sıkı sıkıya bağlı ve ayrılmaz bir parçası niteliğinde olan ekonomik hak ve özgürlüklere ise ya yer verilmediği ya da sınırlı olarak yer verildiği görülmektedir. Kamu Tercihi Ve Anayasal İktisat Teorisinde ise temel ve siyasal hak ve özgürlüklere ek olarak ekonomik hak ve özgürlüklere de yer verilmesi olmazsa olmaz koşulunun bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu sebeple teori açısından anayasalar şu üç kategoriyi mutlaka bünyesinde barındırmak durumundadır;

- (1) Temel hak ve özgürlüklerin belirlenmesi,
- (2) siyasal hak ve özgürlüklerin belirlenmesi,
- (3) ekonomik hak ve özgürlüklerin belirlenmesi.(Hepaksaz,2007:93)

2. Anayasal İktisadın Felsefi Temelleri

Anayasal iktisat yukarıda belirttiğimiz gibi Kamu Tercihi Teorisinden kaynaklanmıştır. Aralarındaki bu ilişki nedeniyle Kamu Tercihi Teorisinin teorik temellerini oluşturan üç önemli varsayım Anayasal İktisadın temel varsayımları olarak kabul edilir.

a. Metodolojik Ferdietçilik: Toplumda bütün ekonomik ve sosyal kararlar birey tercihlerine göre belirlenir. Kamu kurumları, kamu teşebbüsleri, kısaca devleti oluşturan organların kararları temelde birey tercihlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu Tercihi Teorisi, politikanın ekonomik analizini yaparken bu ilkedden hareketle kamu ekonomisinde alınan kararların özel ekonomide olduğu gibi tamamen birey tercihlerine dayalı olarak gerçekleştiğini varsayar. (Günay,2007:133-135)

b. Rasyonalite ve “Maximand” İlkesi: Kamu tercihi teorisine göre; bireyler, rasyonel ve tutarlı tercihlere sahiptirler. Bireyler, kamu

ekonomisinde karar alma sürecinde, piyasa ekonomisindeki davranış motivasyonunun bir benzerini rasyonel seçimler yaparak göstermektedir.

Bireyler, rasyonel olmaları sonucu faydalarını maksimize edecek tercihlerde bulunurlar. Kısaca, özel ekonomide olduğu gibi kamu ekonomisinde de "Homo Economicus" yani "özel çıkar maksimizasyonu" ilkesi geçerlidir. Bu açıdan, kamu tercihi teorisi, kamu ekonomisinde temel amacın "kamu çıkarı" veya "toplumsal çıkarı" maksimize etmek olduğu düşüncesini reddeder.

Kamu tercihi literatüründe bu "homo economicus" motifiyle siyasal karar alma sürecinde rol alan aktörlerin "çıkarlarını" maksimize etmeye çalışmaları; yani

- seçmenlerin "fayda maksimizasyonu",
- siyasal partilerin "oy maksimizasyonu",
- bürokrasinin "bütçe maksimizasyonu",
- çıkar ve baskı gruplarının "rant maksimizasyonu",peşinde koşmaları "Maximand" ilkesi olarak ifade edilmektedir.(Aktan,2002:5-6)

c. Politik Mübadele (Catalaxy) İlkesi: Kamu tercihi teorisinde, siyasal karar alma mekanizmasının esasen politik süreçte rol alan kimseler arasındaki bir "politik mübadele" olduğu görüşü hakimdir. Piyasa ekonomisinde karar alma sürecinde alıcılar ve satıcılar arasındaki "piyasa mübadelesi" ne benzer bir şekilde kamu ekonomisinde toplumsal istek oluşumunda bir "politik mübadele" söz konusudur.

J.M. Buchanan politikanın bir mübadele olduğunu "...Politika, fertler arasında mevcut karmaşık bir mübadele yapısıdır. Bu yapı içinde kişiler, basit piyasa mübadelesi ile etkin bir şekilde sağlanamayan kendi özel amaçlarını topluca sağlamaya çalışırlar. Ferdi çıkarın olmadığı yerde başka bir çıkar sözkonusu değildir. Piyasada fertler elmalarla portakalları mübadele ederler; politikada ise toplum olarak ihtiyaç duyulan hizmetlerin maliyetini karşılamak için anlaşarak kararlaştırdıkları katkı paylarını mübadele ederler" sözleriyle açıklamaktadır. (Buchanan,1987:246)

James M. Buchanan aynı zamanda aşağıdaki açıklaması ile de, yukarıda sıraladığımız Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Terosinin varsayımlarını bir araya getirmekte ve Anayasal İktisat'ın özünü de net olarak ortaya koymaktadır.

“Anayasal bakış açısı, politikayı bir mübadele biçimi olarak gören kalıptan veya araştırma programından kaynaklanır. Politikayı ıslah etmek için, içinde politika oyununun oynandığı kuralları ıslah etmek veya reforma tabi tutmak gerekir. Politikanın ıslahı için, iktidarlarını toplumsal çıkarlar için kullanacak, ahlaki yönden daha üstün kimselerin seçilmesi gibi bir öneriye yer yoktur. Bir oyun kuralları ile belirlenir ve daha iyi bir oyun, ancak kuralları değiştirmek suretiyle elde edilir.” (Aktaran: Savaş, 2007:49)

Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Teorisinin bu üç temel varsayımını sonuç itibarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür. Politika, ister seçmen ister politikacı ve ister bürokrat olsun, bütün fertlerin “kişisel çıkar” nedeni ve dürtüsü ile katıldıkları karmaşık bir mübadele biçimidir. Bu mübadelenin, tıpkı piyasada meydana gelen mübadele gibi, katılan bütün fertlerin refahını arttıran ve kendiliğinden sonuca ulaşan bir mübadele halinde olması gerekir. (Savaş,2007:49).Bunu sağlamanın çaresi ise; politikanın içinde cereyan ettiği yasal, kurumsal ve anayasal çerçeveyi yeni baştan düzenlemektir. Böyle bir düzenlemenin ilk başlayacağı yer de, “toplumsal uzlaşmayı” belirleyen anayasadır. Anayasalara konulacak hükümlerle, politikanın ve politikacının, ekonomik yaşamdaki hareket serbestisinin sınırlanması gerekir. (Günay,2007:133-135)

3.Ekonomik Anayasa

Kamu Tercihi teorisyenleri tüm bu varsayımlara dayanarak, siyasal iktidarların ellerindeki güç ve yetkilerin mutlaka anayasal kurullarla sınırlandırılması gereği üzerinde durmaktadırlar. Bu kapsamda, devlet anayasasının bir bölümünü oluşturacak olan ekonomik anayasa içinde hükümetlerin vergileme, harcama, borçlanma ve para basma yetkilerinin sınırlandırılması savunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Virginia Politik İktisat Okulu mensuplarının ortaya koyduğu “ekonomik anayasa” yaklaşımının temel amacı, kamu ekonomisinin düzen içinde işlemesi için gerekli olan anayasal kurulların oluşturulmasıdır ve devletin, dolayısıyla siyasal iktidarların esas olarak şu yetkilerinin anayasal normlarla sınırlandırmaya tabi tutulması gereklidir:

- Harcama yetkisinin sınırlandırılması,
- Vergileme yetkisinin sınırlandırılması,
- Borçlanma yetkisinin sınırlandırılması,
- Para basma yetkisinin sınırlandırılması,

Virginia Politik İktisat Okulu mensupları, yukarıdaki sınırlandırma alanlarına ilaveten aynı zamanda devletin iktisadi alandaki temel görev ve

fonksiyonlarının da anayasada belirlenerek hüküm altına alınması gerektiğini ifade etmektedirler. Örneğin, dış ticarete, piyasa rekabetine, sosyal güvenliğe, gelir dağılımı ve benzerine ilişkin olarak temel çerçeve kuralların tespit edilerek ekonomik anayasa kapsamında düzenlenmesi de öneri olarak getirilmektedir. (Aktan,2002:20)

Anayasal İktisat Teorisi içinde devletin meşruiyeti konusu felsefi düzeyde incelenmekte, bu çerçevede devletin bireylerin can ve mal güvenliğinin korunmasına karşılık, onun hak ve özgürlüklerine ne tür sınırlamalar getirilebileceği konuları incelenmektedir. Devletin egemenlik hakkının bir sonucu olarak, bireyin “Politik Hak ve Özgürlükleri” yanı sıra “Ekonomik Hak ve Özgürlükleri”ne ne tür sınırlamalar getirilebileceği ve bunların neler olması gerektiği konusu tartışılmaktadır. (Eker,1992:35)

Aşağıdaki tabloda, oluşturulacak bir “Ekonomik Anayasa”nın içermesi gereken temel konulara yer verilmektedir.

Tablo1. Ekonomik Anayasanın içermesi gereken temel konular

Devletin “ Ekonomik” Hak, Yetki, Görev Ve Sorumlulukları	Bireyin “Ekonomik” Hak Ve Özgürlükleri
1. Devletin ekonomik hak ve yetkileri - Bütçe yapma hak ve yetkisi - Vergileme hak ve yetkisi - Para yaratma hakkı ve yetkisi - Borçlanma hakkı ve yetkisi 2. Devletin ekonomik görev ve sorumlulukları - Kamusal malların arz edilmesi - Dışsal ekonomiler ve negatif dışsal ekonomilerin düzenlenmesi - İçsel ekonomilerin söz konusu olduğu üretim faaliyetlerinde düzenleme yapılması - Rekabetçi piyasaların düzenlenmesi ve teşviki - Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması - Kaynak kullanımında ve kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması - Adil bir gelir ve servet dağılımının temini	- Sosyal güvenlik hakkı - Sağlıklı yaşam hakkı - Eğitim ve öğrenim hakkı - Gelir dağılımının iyileştirilmesi hakkı - Tekellerden korunmayı isteme hakkı - Negatif dışsal ekonomilerin ortadan kaldırılmasını isteme hakkı - Mülkiyet ve miras hakkı ve özgürlüğü - Tercih özgürlüğü - Üreticinin üretim faktörlerini serbestçe seçme ve kullanma özgürlüğü - Tüketicinin seçme özgürlüğü - Çalışma hakkı ve özgürlüğü - Gelir ve mal varlığını kullanma (tüketim, tasarruf, yatırım özgürlüğü) - vb.....

<ul style="list-style-type: none"> - Ödemeler bilançosunda denklik sağlanması ve uluslararası ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi - İşçi sağlığının korunması - vb..... 	
--	--

Kaynak: Coşkun Can AKTAN, Politik İktisat, Anadolu Matbaacılık, İzmir 2000:119

Yukarıdaki tabloda Ekonomik Anayasanın kapsamının belirtildiği gibi, bireyin ekonomik hak ve özgürlükleri, ancak devletin sahip olduğu ekonomik hak, yetki ve sorumlulukların sınırlandırılması ile mümkündür. Bu çerçevede Anayasal İktisadın temel inceleme konusunu da, egemenlik kudretini temsil eden bir organ olarak devletin belirtilen bu hak, yetki ve sorumluluklarını nasıl kullanması gerektiği ve bunların sınırlarının ne şekilde olacağıdır.

Anayasal İktisatçılar, devletin görev ve sorumluluklarının çok açık ve net bir şekilde ve sınırları ile birlikte anayasada yer alması gerektiğini savunmaktadırlar. Anayasal İktisatçılara göre, devletin yetki ve sorumluluklarının sınırlandırılması ve bu suretle bireyin ekonomik hak ve özgürlüklerinin koruma altına alınması için "Ekonomik Anayasa"nın gayet iyi bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. (Aktan,2002:22) Anayasal İktisatçılara göre, oluşturulacak bir Ekonomik Anayasanın genel çerçevesi kapsamında aşağıdaki tabloda yer alan başlıca norm ve kurallara yer verilmelidir.

Tablo 2. Ekonomik Anayasa'nın genel çerçevesi

MALİ ANAYASA	<ul style="list-style-type: none"> • Kamusal mallar anayasası • Kamusal harcamalar anayasası • Kamusal gelir anayasası • Vergi anayasası • Borçlanma anayasası • Denk bütçe anayasası • Mali federalizm anayasası
PARASAL ANAYASA	<ul style="list-style-type: none"> • Para sistemine ilişkin anayasal normlar • Para arzının ne şekilde artırılacağına ilişkin anayasal normlar
DIŞ TİCARET ANAYASASI	<ul style="list-style-type: none"> • Uluslararası ekonomik ilişkilere ilişkin anayasal normlar • Koruyucu ve serbest dış ticaret politikalarına ilişkin anayasal

	<p>normlar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Döviz kuru sistemlerinin (serbest ve sabit döviz kuru rejimlerinin) belirlenmesi
YASAL-KURUMSAL SERBESTLEŞME VE REKABET ANAYASASI	<ul style="list-style-type: none"> • Devletin ekonomiye direkt kontrol ve müdahalelerinin kaldırılması (yasal-kurumsal serbestleşmeye ilişkin anayasal normlar) • Ekonomide rekabeti teşvik edici kural ve kurumların oluşturulması • Yıkıcı ve haksız rekabeti yasaklayacak ve cezalandıracak normların belirlenmesi
GELİR DAĞILIMI ANAYASASI	<ul style="list-style-type: none"> • Gelir ve servet dağılımının iyileştirilmesine ilişkin anayasal normlar
SOSYAL GÜVENLİK ANAYASASI	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal güvenlik sistemine ilişkin anayasal normlar

Kaynak: Coşkun Can AKTAN, *Politik İktisat, Anadolu Matbaacılık, İzmir 2000:122.*

3.1.Mali Anayasa

Ekonomik Anayasanın genel çerçevesi kapsamında konumuz itibarıyla önem taşıyan alt anayasa dalı “mali anayasa”dır. Ekonomik Anayasanın önemli bir bölümünü oluşturan ve pek çok araştırmaya da konu olan “mali anayasa” içinde, ana hatları ile şu konulara ilişkin anayasal norm, kural ve kurumların düzenlenmesi gerekmektedir.

- *Kamusal mallar anayasası* içinde, “Devletin görevi ne olmalıdır? Devletin hangi tür işler yapmasına izin verilmelidir? Devlet, tam kamusal mallar olarak adlandırılan iç ve dış güvenlik, diplomasi, adalet vb. hizmetler dışında başka görevler üstlenmeli midir?” şeklindeki çeşitli sorular inceleme konusu yapılmaktadır. Özü itibarıyla, kamusal mallar anayasası, devletin ekonomideki rolü ve temel fonksiyonlarına ilişkin genel hükümler içermektedir.

- *Kamusal harcamalar anayasası* ise, kamusal mallar anayasası ile yakından ilgilidir. Bu anayasa ile, devletin kamu harcamalarına kantitatif bazı sınırlamalar getirilmeye çalışılmaktadır. Anayasal İktisatçılar, Wagner Kanunu ve diğer ampirik çalışmalar ışığında, kamu harcamalarının zaman

içinde sürekli olarak artış gösterdiğini ve bu artışın milli gelirdeki artış ile orantılı bir şekilde sınırlanması gerektiğini savunmaktadırlar.

- *Kamu gelirleri anayasası* temel olarak bir "vergi" ve "borçlanma" anayasasını içermektedir. Vergi anayasası içinde vergi sistemine ilişkin temel konular ve vergileme yetkisinin sınırları belirlenmekte; borçlanma anayasası içinde ise, devletin iç ve dış borçlanma şartlarını ve buna ilişkin sınırlamaları içermektedir.

- *Denk bütçe anayasası*, mali anayasa içinde en önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. Anayasal iktisatçılara göre, Keynesyen iktisadın denk bütçe yerine telafi edici bütçe ve devri bütçe yaklaşımlarının benimsenmesi çağdaş demokrasileri kronik bütçe açıkları ile karşı karşıya bırakmıştır ve bu nedenle, klasik iktisadi düşüncede önemli bir yer tutan denk bütçe ilkesine tekrar geri dönülmelidir.

- *Mali federalizm anayasası* ile idareler arası mali bölüşüme ilişkin esasların anayasada hüküm altına alınması sağlanacaktır. Anayasal iktisatçılar, devletin vergilendirme yetkisinin kısmen mahalli idarelere devredilmesini savunmaktadırlar. (Günay,2007:140)

3.2.Parasal Anayasa

Devletin ekonomik alanda vergi almak yetkisi dışında, diğer önemli bir yetkisi para basma hakkına sahip olmasıdır. Parasal anayasa kısaca para sistemine ilişkin genel kuralları belirler. Kağıt para sisteminin geçerli olduğu bir ülkede ise parasal anayasa devletin para arzını ne ölçüde ve ne şekilde arttıracığına ilişkin hükümleri içermektedir.

Parasal anayasanın en önemli avantajı, para politikalarının öngörülebilirliğini sağlamasıdır. Çünkü para politikası konusunda geniş yetkilere sahip olan hükümetlerin para politikası araçlarını düzensiz bir şekilde kullanması ve bu alandaki belirsizlikler, ekonomik birimler kararları üzerinde önemli etkilere sahiptirler. (Aktan ve diğ.,2001:6)

3.3.Dış Ticaret Anayasası

Ekonomi anayasası sadece kapalı ekonomiye ilişkin anayasal normları değil, açık ekonomide devletin diğer devletlerle olan ekonomik ilişkilerine ait normları da inceler. Bilindiği üzere uluslararası ekonomik ilişkilerin parasal yönünü açıklayan tabloya "Ödemeler Bilançosu" adı verilmektedir. Ödemeler bilançosunda denge sağlamaya yönelik teoriler;

serbest dış ticaret teorileri ve himayeci dış ticaret teorileridir. Dış ticaret anayasasında uluslararası ekonomik ilişkiler ile ilgili olarak şu hususlar önem arz etmektedir.

- Uluslararası ekonomik ilişkilere ne ölçüde yer verilmelidir? Serbest dış ticareti kolaylaştıracak önlemler neler olmalıdır?
- Gelişmekte olan yerli sanayiler dış rekabetten korunmalı mıdır? Buna ilişkin kurallar anayasada ne şekilde ve ne kadar süre için yer almalıdır?
- Serbest döviz kuru rejimi mi, yoksa sabit döviz kuru rejimi mi uygulanmalıdır? (Aktan,2002:22-23)

3.4.Yasal-Kurumsal Serbestleşme Ve Rekabet Anayasası

Anayasal iktisatçılar, diğer çağdaş iktisadi düşünceler gibi klasik iktisadın temel ilkelerini savunmaktadırlar. Bu iktisatçılar devletin ekonomiye olan direkt müdahale, düzenleme ve kontrollerinin mümkün olduğu ölçüde azaltılması düşüncesinden yanadır. Anayasal iktisatçılar devletin temel görevinin “oyunun kurallarını” anayasal düzeyde belirlemek olduğunu, post anayasal aşamada ilk anayasal normların uygulanmasını sağlamak olduğunu vurgulamaktadırlar. Anayasal iktisatçılara göre devlet, anayasal düzeyde rekabetin gerçekleştirilmesi için temel normları belirlemelidir. Bu iktisatçılara göre rekabetçi bir piyasa ekonomisini gerçekleştirecek temel politikardan birisi yasal-kurumsal serbestleşme politikasıdır. Yasal-kurumsal serbestleşme, ekonomiye olan direkt kontrol ve müdahalelerin kaldırılması demektir.(Aktan,2002:23,24)

Yasal kurumsal serbestleşme sonucunda fiyatlar düşer, müşteri hizmet ve seçimleri iyileşir, önceleri kartelleşmiş endüstrilerde teknolojik değişimler hızlanır. (Okun,1986)

3.5.Gelir Dağılımı Anayasası

Devlet, vergileme ve transfer ödemesi yoluyla doğrudan, kamusal mal ve hizmet üretimi ve dağıtımını yoluyla da dolaylı şekilde gelirin yeniden dağılımını düzenlemektedir. Devlet, ister “minimal devlet” ister “refah devleti” olsun değişen derecelerde, gelir dağılımını etkilemektedir. Yani modern devletler belli kurallara göre gelir dağılımını düzenleme gücüne sahiptir. Bu nedenle, adil bir yeniden gelir dağılımını sağlarken siyasal iktidarı, takdiri davranmaktan alıkoyacak kural ve kurumların anayasal düzeyde tespiti çok önemlidir (Savas, 1997: 169).

Adil bir gelir dağılımını sağlamada piyasa mekanizmasının yetersiz kalması, devletin gelir dağılımına müdahale etmesi için gerekli bir neden olsa da yeterli değildir. Zira siyasi iktidarın takdiri müdahaleleri ile gelirin yeniden dağılımı halinde bireyler, kaynakların ve zamanlarının büyük bir kısmını politik mücadeleye ayıracaklardır. (Savas, 1997: 169-170).

İşte Anayasal İktisatçılar, hem daha adil bir gelir dağılımına ulaşmak hem de politik yozlaşmaların önüne geçmek için, politik sürecin hangi kurallarla sınırlandırılması gerektiği ile ilgilenmektedirler.

3.6.Sosyal Güvenlik Anayasası

Ekonomik anayasa içerisinde açıklığa kavuşturulması gereken konulardır. Anayasal İktisatçılara göre sosyal güvenlik sistemi içinde yer alan “sigorta unsuru” ile “refah unsurunun” birbirinden ayrılması, sosyal güvenlik sisteminin gelip geçen siyasi iktidarlarca politize edilmesine engel olacaktır. Sigorta unsuru, tamamen bireyin isteğine bırakılabilir ve özel sigorta şirketleri tarafından yapılabilir. Refah unsuru ise, yine devlet tarafından yürütülebilir. Ancak bunun içinde bordrodan zorunlu kesinti yapmak yerine; bireyin gönüllü olarak alacağı “sosyal güvenlik tahvili” gibi yöntemler önerilebilir (Kayabaşı,2005: 69-70)

4.Dünya’da Anayasal İktisat Uygulamaları

Anayasaların hemen hepsinde, özel mülkiyet hakkı kabul edilmekte fakat ekonomik hayatın genel çerçevesinin çizilmesine yönelik ilkelere çok az rastlanmaktadır. Ülke düzeyinde İsviçre ile ABD’ nin bazı eyalet anayasalarında, Anayasal İktisat uygulamaları görülmektedir. Fakat asıl dikkat çekici olan Avrupa Birliği düzeyindeki uygulamadır. Bugün için, Avrupa Birliği’ne üye 27 ülkede Anayasal İktisat “Maastricht Kriterleri” ve “İstikrar ve Büyüme Paktı” ile uygulanmaktadır.

İsviçre Anayasası’nın 41. maddesinde, federal devletin hangi vergileri toplayabileceği sayılmıştır. Ayrıca, “mali sürüklenme” nedeniyle verginin kişilerin gelirlerine olan etkisinin periyodik olarak düzeltileceği hükme bağlanmıştır. (Günsoy, 2000)

ABD’de ise, federal düzeyde devletin ekonomik müdahalelerinin sınırlayıcı anayasal bir madde yoktur, fakat federe devletler düzeyinde kabul edilmiş birçok hüküm söz konusudur. Bunlardan en bilineni “Öneri 13” olarak nitelendirilen California Eyalet Anayasası’ndaki hükümdür. Buna göre, California’da gayrimenkul vergisi, gayrimenkulün cari piyasa değerinin %1’ini

geçemez. Ayrıca, Missouri Eyaletinde 1980'de kabul edilen "Hancock I-II" değişiklikleriyle, eyalet bütçe gelirinin yıllık artış yüzdesi, aile geliri yıllık artış yüzdesinden daha fazla olamayacağına dair madde kabul edilmiştir. Bunların dışında ABD'de bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik olarak 1985 yılında çıkarılan ve "Gram- Rudman-Hollings Yasası" olarak anılan kanunla, 1985'ten 1990'a kadar bütçe açıklarının eşit yıllık dilimler halinde azaltılması ve 1990 yılında sıfırlanması hedeflenmiştir. Ancak, bazı maddelerinin anayasaya aykırı bulunması ve bütçe tahminlerinin başlangıçta doğru tespit edilememesi gibi sorunlar bu kanunun uygulamada başarısız olmasına neden olmuştur. (Kayabaşı,2005:71-72)

Gramm-Rudman-Hollings yasasından beklenen sonuçlara ulaşılamayınca, 1990 yılında başka bir yasa yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa ise, 1990 tarihli Bütçe Uygulama Yasası (Budget Enforcement Act)'dır. Gramm-Rudman-Hollings (GRH) yasasının yerini alan bu yeni yasa, dikkati açıklardan mali kurallara ve harcama kontrolüne çekmiştir. Bütçe açığı indiriminin BEA uygulama sürecinin bir sonucu olması bekleniyorken maksimum açık seviyeleri yasada oluşturulmuştu ve birincil hedeften çok da uzak değildi.

1990 tarihli Bütçe Uygulama Yasası, isteğe bağlı harcamalarda yıllık tavan uygulaması ile birlikte sosyal güvenlik hariç diğer harcamaların parlamentoda görüşülmesinde "pay as you go" sistemini getirmektedir. "Pay as you go" sistemi, bütçe prosedürüne ilişkin kurallardan biridir ve parlamentodaki görüşmelerde herhangi bir harcama artış önerisi, bir başka harcama kesintisi veya gelir artışı öngörürse verilebilmektedir. 1990-1995 dönemi için uygulanması düşünülen yasa, daha sonra 1993 tarihli Omnibus Bütçe Uzlaştırma Yasası (Omnibus Budget Reconciliation Act) ile revize edilerek 1998 yılına kadar genişletilmiştir (Günay,2007:154).

Avrupa Birliği üyesi ülkeler, 7 Şubat 1992 tarihinde "*Avrupa Birliği Anlaşması*" olarak da anılan *Maastricht Anlaşması*'ni imzalayarak Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) oluşturma amacını kendilerine yeni bir hedef olarak koymuşlardır. Avrupa Tek Pazarı'nın programlanmasından sonra Maastricht Anlaşması'nın yapılması Avrupa Birliği yolunda önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir.

Bu tarihte Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerin Dışişleri ve Maliye Bakanları'nca imzalanan Maastricht Antlaşması; 200 maddesi, 17 ek protokol ve 33 adet ekiyle Roma Anlaşması'nda yapılan en önemli ve en karmaşık hükümler içeren 10. değişikliktir. 1 Ocak 1993'te yürürlüğe girmesi gereken anlaşma bazı düzeltmelerle ancak 1 Kasım 1993'te uygulamaya konabilmiştir. (Günay,2007:154)

Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği üyesi bir ülkenin parasal birliğe girebilmesi, belli konularda öngörülen “Yakınlaşma Kriterleri”nin gerçekleştirilmesine bağlanmıştır. Buna göre, bir üyenin parasal birliğe katılabilmesi için belli bir ekonomik yapıya kavuşması gerekmektedir.

“Yakınlaşma Kriterleri” olarak adlandırılan kriterler şunlardır:

• **Enflasyon oranı:** Herhangi bir üye ülkenin yıllık ortalama enflasyon oranı, AB’nde en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasını 1.5 puandan fazla geçmemelidir. (Günay,2007:155)

• **Bütçe Açığı:** Üye ülke bütçe açıkları GSYİH’nin % 3’ünü aşmamalıdır. Euro bölgesine üye ülkelerden birinde aşırı bir açığın olması durumunda 10 ay içinde uygulanması gereken bir düzeltici/telafi edici eylem önerilecektir. Aksi takdirde, ülke açığının büyüklüğüne göre değişen, maksimum GSYH’nin % 0,5’ine kadar çıkabilen, zorunlu faizsiz teminat şeklinde bir yaptırım söz konusu olabilecektir. Eğer söz konusu aşırı açık 2 yıl içinde yok edilebilirse, teminat ülkeye geri ödenecek ancak bu sürede yok edilemezse, teminat ceza yerine geçecektir.(Dede,2010:53)

• **Faiz Oranı:** Herhangi bir üye ülkenin uzun vadeli devlet tahvili faiz oranı, en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin faiz oranı ortalamasını 2 puandan fazla geçmemelidir.

• **Kamu Borçları:** Üye ülkenin devlet borçları, GSYİH’nin % 60’ını geçmemelidir. Bu değer aşıldığı ülkelerde, oranın düşürülmesi için tutarlı çaba gösterilmesi şarttır.

• **Döviz Kurları:** Üye ülke paraları Avrupa Para Sistemi Döviz Kuru Mekanizmasına dahil olmalı ve ulusal paranın döviz değişim oranı son iki yılda normal dalgalanmaya bırakılmalı ve devalüe edilmeksizin kur mekanizması içindeki değer değişimi (+/-) % 15’i geçmemelidir. Bu kriterde amaç, AB’ne üye ülkelerin paraları arasındaki değer değişimlerinin sürekli gözetimde tutularak belirlenen sınırın aşılmasıdır. (Günay,2007:154-155)

Uygulanması gereken bu yakınlaşma kriterlerinin temel amacı, anlamlı ve sürdürülebilir kamu maliyesi politikalarını hayata geçirmektir. Orta vadeli bir plan çerçevesinde kamu açıkları GSYİH’nin % 3’üne indirilecektir. Kamu borçları için ise öncelikli hedef bu tutarı GSYİH’nin % 60’ına çekmek, sonrasında da azalan bir eğilim içine almaktır.

Maastricht Antlaşması’nda sayılan bu kriterlere göre, “Mali Disiplin” in sağlanmasında temel olarak iki kriter; “Parasal Disiplinin ve Fiyat İstikrarı”nın sağlanmasında da üç ayrı kriter belirlenmiştir.

Maastricht Zirvesinde, en geç 1999 yılı başına kadar Birliğe üye ülkelerden yukarıda belirtilen kriterlere uyum sağlayacakların Ekonomik ve

Parasal Birliğe katılabilecekleri kabul edilmiştir. Maastricht Zirvesi'nde alınan kararlar bazı üye ülkelerde tepki ile karşılanmasına rağmen, tüm ülkeler antlaşmayı imzalayarak Ekonomik ve Parasal Birlik için ortak karar olarak anlaşma sağlamışlardır. Daha sonra 15-16 Aralık 1995 tarihlerinde Avrupa Birliği liderleri Madrid'de bir araya gelerek, Maastricht Antlaşması'nı gözden geçirmişler ve birtakım yeni kararlar almışlardır.

Tablo3. Mali ve Parasal Disiplini Sağlamaya Yönelik Maastricht Anlaşması Kriterleri

1- Bütçe Açığı/GSYİH Oranı==→%3	}	Mali Disiplini Sağlama Koşulları
2- Toplam Devlet Borçları/GSYİH=→%60		
3- Enflasyon Oranı	}	Parasal Disiplini Sağlama Koşulları
4- Faiz Oranları		
5- Döviz Kurları		

Madrid Zirvesi'nde alınan bu kararlar da şu şekildedir:

- Avrupa tek para sistemi için gerekli hazırlık çalışmaları sürdürülecek ve 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren EURO adı verilen para birimi tedavüle konulacaktır. Bu tarihte birliğe üye ülkelerde EURO kullanılmaya başlanacaktır. Böylece EURO ismi, daha önceki yıllarda telaffuz edilen para birimi ECU'nun da yerini almıştır.

- Avrupa Para Enstitüsü yerine Avrupa Merkez Bankası faaliyete geçirilecektir.

- Maastricht kriterlerine üye ülkelerin uygun hareket edip etmedikleri Avrupa Birliği Konseyi tarafından kontrol edilecektir.

Maastricht Antlaşması sonrasında İstikrar ve Büyüme Paketi (İBP), Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ve hâlihazırda üye olan ülkeler için, bütçe durumlarını güçlendirmek adına, borç ve açık seviyelerinin boyutuna ilişkin belirli hedefler getirmiştir.

İstikrar ve Büyüme Paketi, Avrupa Birliği'nin mali direği konumundadır. Ekonomik ve parasal birliğin üçüncü aşaması ile ilgili olan İBP, maliye politikasının makroekonomik istikrar ve mali disiplin rolü arasında uygun bir denge kurmak amacıyla, 7 Haziran 1997 yılında

Amsterdam'da kabul edilmiş ve 1 Ocak 1999'da Euro'nun piyasaya sürülmesiyle yürürlüğe girmiştir. Pakt, 5 yıl önce Maastricht Antlaşmasıyla zaten kabul edilmiş olan mali hükümleri tamamlayan, görece basit bir kurallar seti kabul etmiştir.(Dede,2010:57)

Almanya ve Fransa'nın 2002 yılında İstikrar ve Büyüme Paktı bütçe açığı limitini (GSYH'nin % 3'ü) aşmaları ile başlayan; Kasım 2003'te gerçekleştirilen zirvede ceza mekanizmasının iletilmemesiyle krize dönüşen Avrupa'daki mali disiplin karmaşası, Maliye Bakanları'nın 20 Mart 2005'te Devlet ve Hükümet Bakanlarının ise 22 Mart 2005'te gerçekleştirdikleri toplantı sonrasında düzene girmiştir. Yapılan düzenlemelerle birlikte İBP, aşağıdaki kuralları içerir hale gelmiştir.

- Pakt'ın % 3'lük bütçe açığı ve % 60'lık borç oranı kriterlerinde bir değişikliğe gidilmemiştir.

- Orta vadede hedef, ülkelerin denk bütçeye sahip olmasıdır. Ancak, ülkelerin borç seviyeleri, kamu yatırımlarının durumu ve potansiyel büyümeleri, orta vade hedefinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulacaktır.

- Ekonomik koşullardaki değişikliklere uyum sağlanabilmesi için, her 4 yılda bir orta vadeli hedefler gözden geçirilecektir. Ayrıca, Euro Bölgesi Maliye Bakanları, yılda en az bir defa, üye ülkelerdeki mali gelişmeleri ve bunların Euro Bölgesi geneline etkisini değerlendireceklerdir.

- Temel olarak, ülkeler her yıl yapısal bütçe açıklarını GSYH'nin %0,5'i oranında azaltacaklardır.

- Yeni getirilen kurallar uyarınca bütçe açığı % 3 limitini aşan ülkeler aşağıdaki durumlarda cezai mekanizmadan muaf tutulacaklardır:

- % 3 limitinin "geçici" ve "limite yakın" olması şartıyla aşılabilesine izin verilmektedir.

- Sınırı aşan her ülkenin, sınır aşımını meşrulaştıracak gerekçeleri içeren bir savunma hazırlaması kararlaştırılmıştır. Daha sonra, gerekçelerin meşruiyetini tartışacak olan AB Konseyi, gerekli görürse, söz konusu ülkeye mali yaptırım uygulayabilecektir.

- Limiti aşan ülkelerin bütçe açığını % 3'ün altına indirmeleri için verilen süre ise 1 yıldan 2 yıla çıkarılmıştır. Söz konusu süre, olağandışı durumlarda 2 yıl daha uzatılabilecektir. (Payzanoğlu ve diğ., 2005:1):

Mali disiplinin, dolayısıyla kamu borçları ya da kamu açıklarının belirli bir limitin altında kalmasını sağlayabilmenin bir yolu, bütçe açığı ve kamu borçlanmasına yasal ya da anayasal sınırlar koymaktır. Bütçelere

getirilen yasal sınırlamalara en önemli örneklerden birisi ise, yukarıda belirttiğimiz gibi Avrupa Birliği'nde Maastricht Anlaşması içinde küresel mali hedefler olarak yer alan Avrupa Para Birliği için Yakınlaştırma (Convergency) Kıstasları ve İstikrar ve Büyüme Pakti'dir. Bu kıstaslar hem çok taraflı amaçlar ortaya koymuş hem de bu hedefleri gerçekleştirmek üzere uluslararası yükümlülükler getirmiştir. AB üyesi birçok ülke bu kıstaslara ulaşabilmek için "rakamsal dönüşüm programları" uygulamaya koymuşlardır. Birlik üyesi ülkeler için söz konusu referans değerlere ulaşabilmek ve ulaşılan hedef değerleri korumak temel mali amaçtır. (Günay, 2007).

Sonuç

Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat teorisyenlerine göre, politik ve ekonomik yozlaşmaların ortadan kaldırılması, politik karar alma sürecinde rol alan aktörlerin daha iyileriyle değiştirilmesi, yani eğitilmiş, kültürlü, dini ve ahlâki değerlere sahip kişilerin işbaşına getirilmeleri ile değil; anayasal, yasal ve kurumsal çerçevede reformların gerçekleştirilmesiyle mümkündür.

Siyasi iktidarın ekonomik güç ve yetkilerinin sınırlandırılması gereği olarak tanımlanan Anayasal İktisada göre, devletin "siyasi" görev, yetki ve sorumluluklarının yanı sıra; "ekonomik" nitelikli görev, yetki ve sorumluluklarının da çok açık ve net bir şekilde ve sınırları ile birlikte anayasada yer alması gerekmektedir. Anayasal İktisat, devletin siyasi ve ekonomik görev ve fonksiyonlarını tanımlamakla yetinen geleneksel anayasacılık anlayışından farklı olarak, bu görev ve yetkilerin sınırlarını belirleme eğilimindeki çağdaş anayasacılık ve ekonomik anayasa yaklaşımını savunmaktadır. Bu amaçla oluşturulacak ekonomik anayasa ile siyasi iktidarların, para basma, vergileme, borçlanma, harcama vb. ekonomik konularda, uymak zorunda kalacakları kural ve sınırlamalar dolayısıyla oy maksimizasyonu amacına dönük keyfi kararlar almaları engellenebilir.

Anayasal İktisat teorisini uygulamaya geçirebilen ülkeler arasındaki en başarılı uygulama Avrupa Birliğinde gerçekleşmiştir. Birliğin kararlaştırdığı Maastricht Kriterleri ve İstikrar ve Büyüme Pakti ile ülke hükümetlerine sınırlamalar getirmiş ve bunu denetlemeyi başarmıştır.

Kaynakça

- AKTAN, Coşkun Can, (2000) Politik İktisat, Anadolu Matbaacılık, İzmir
- AKTAN, Coşkun Can, (2002) Devlette Mali Disiplinsizlik Sorunu ve Ekonomik Anayasa, Anayasal İktisat, Siyasal Kitabevi.
- AKTAN, Coşkun Can, DİNLEYİCİ Dilek, (2001), Parasal Düzen Ve Parasal Anayasa, Kamu Tercih Ve Anayasal İktisat Dergisi, Cilt 1 Sayı 2
- BUCHANAN, James M., (1987) The Constitution of Economic Policy, American Economic Review, Vol: 77, No: 3, June 1987
- DEDE, Melek Ercan, (2010), Anayasal İktisat Perspektifinden Maliye Politikası Kuralları Ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulamanın İncelenmesi, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Mesleki Yeterlilik Tezi
- EKER, Aytaç, (1992) Anayasal İktisat Açısından 1982 T.C. Anayasası, Ekonomik Anayasa, DEÜ İİBF Maliye Bölümü, Ankara.
- GÜNAY, Ayşe, (2007) Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı Ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara
- GÜNŞOY, Bülent, (2000), Ekonomik Gücün Anayasal Sınırları, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:16, Sayı:1-2, s. 389-401.
- HEPAKSAN, Engin, (2007), Kamu Tercih Ve Anayasal İktisat Torisi Perspektifinden Anayasal Mali Reform, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt:44 Sayı:514
- KAYABAŞI, Yeltekin, (2005), Politik Yozlaşmaya Çözüm Olarak Anayasal İktisat, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana
- OKUN, Robert B., (1986) The Benefits of Deregulation, Economic Impact, Sayı3,s.26-29.
- PAYZANOĞLU, Durukan, TEKKAYA, Aysun, (2005), Euro Bölgesi İzleme Raporu, Dış Ekonomileri İzleme Müdürlüğü, TCMB, Mart-Nisan 2005.
- SAVAŞ, Vural Fuat, (1997), *Anayasal İktisat*, (3. Baskı), Avcıol Basım Yayıncılık, İstanbul
- SAVAŞ, Vural Fuat, (2007) Anayasal İktisat, İlke Yayınevi
- URL,(2010) <http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasaliktisat/kamu-tercihi.htm>, Son Erişim Tarihi, 27.06.2010

Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması

Arş. Gör. Leyla Çürük

Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F.
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri A.B.D.
leylac@bartin.edu.tr

Özet: Türk hukukunda çevre hakkının korunmasını açıklamayı öngören bu çalışma özellikle çevre-ekonomi tercih ikilemi yaşayan Türkiye açısından önem taşımaktadır. Ülkemizde bir taraftan yasalar yoluyla çevre hakkını korumaya/ihlalleri önlemeye yönelik önemli düzenlemeler yapılırken diğer taraftan bu düzenlemelere esneklik payları bırakıldığı ve uygulamada ekonomiyi güçlendirmek amacıyla bazı zaafklar ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışma, ülkemizde bu hakkın ne şekilde korunduğunu ve nasıl ihlal edilebildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı çevre hakkının temel niteliklerinin ve bu hakkın Türk mevzuatındaki yerinin açıklanmasıdır. Hem bir hak sahibi hem de yükümlüsü olarak bireyler tarafından bu hakkın bilinmesi büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Hakkı, Türk Hukuku ve Çevre Hakkı, Çevre Hakkı Sorumluluğu

Protection of Environmental Rights under Turkish Law

Abstract: This study tries to explain the protection of environmental rights in Turkish judicial system, especially essential for Turkey which experiences dilemma in choice between environment and economic development. In our country, on one hand, regulations to protect the environment rights and to prevent the violations are made, on the other hand, some wiggle room for these regulations exists and also weaknesses in the implementation of those regulations can be observed with aim of strengthening the economy. This study displays how this right is protected and how it can be violated. The purpose of this study is to explain the basic qualifications of this right and to present the place of these rights within Turkish legislation. Being aware of these rights is crucial for both eligible and liable persons.

Key Words: Environment, Environmental Rights, Turkish Legislation and Environmental Rights, Responsibility of Environmental Rights

Giriş

İnsanoğlu gerçekleştirdiği faaliyetler aracılığıyla çevreye az veya çok daima zarar vermiştir. Sanayileşme ile birlikte çevreye verilen bu zararlar çok ciddi boyutlara ulaşmış, insanların kar amacıyla doğayı bilinçsizce kullanması kendi sağlığını tehlikeye atmasına sebep olmuştur. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren yayımlanan raporlar sorunları gözler önüne sermiş, çevre ile ilgili olarak son dönemde tüm dünyada önemli çalışmalar yapılmıştır. Pek çok ülke bir araya gelerek konferanslar düzenlemiş, çevre sorunlarının ciddiyetini göstermek amacıyla çok sayıda rapor yayınlanmıştır.

Uluslararası alandaki gelişmeler ulusal düzeyde de yansımaları bulmuş, insanlığın "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olması" gerekliliği en üstün hukuk normu olan anayasalara girerek devletler tarafından kabul edilmiştir. Bütün bu gelişmelere uzak kalamayan ülkemizde de bu hak 1982 Anayasası ile doğrudan düzenlenmiştir. Daha sonra çıkarılan çok sayıda yasa aracılığıyla bu hakka yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

Türk hukukunda çevre hakkına yönelik düzenlemeler dünyada meydana gelen gelişmeler, yükümlülük altına girilen sözleşmeler ve diğer uluslararası işbirliklerinin etkisi büyüktür. AB'nin çevre konusunun özellikle nükleer güvenlik konusunda dikkate alınması ve Türkiye'nin çevreyi etkileyecek türde ekonomik faaliyetlerinin de çevre odaklı ve öncelikli olarak değerlendirmesi gerektiğine ilişkin anlayışı (Yıldırım ve diğ., 2010: 175) yasal olarak etkili olmaktadır. Bununla birlikte uygulamaya ilişkin bazı sorun ve zaafaların ortaya çıktığı da görülebilmektedir.

Türk hukukunda çevre hakkına ilişkin düzenlemelerin ele alınacağı bu çalışmada üç ana konu başlıkta konu ele alınacaktır. İlk ana başlık olan "Çevre Hakkı"nda kavrama yönelik evrensel ve temel açıklamalar verilecek, daha sonra ise anayasal ve yasal düzeyde Türkiye'nin çevre hakkına yönelik düzenlemeleri ele alınacak ve bu hakkın sahiplerinin mevzuatça tanınmış hakları ve yükümlülerin sorumlulukları incelenecektir. Bu çalışma Türk hukukundaki durumu tespit etmeyi amaçladığından, çalışmanın anlamını kaybedeceği düşünülerek Türkiye dışındaki çevre hakkına yönelik gelişme ve uygulamalar kapsam dışı bırakılacaktır. Diğer taraftan Türk hukuku açısından inceleme de mevzuata dayalı ve mevzuat da yasalarla sınırlı tutulacaktır. Dolayısıyla çevre hakkını korumaya yönelik idari düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalar çalışmanın kapsamına dahil edilmeyecektir.

1. Çevre Hakkı

A. Çevre Hakkı Kavramı

Çevre tüm canlıların ortak yaşama alanlarını oluşturan hava, su ve toprak şeklinde tanımlanabilir. Başka bir ifade ile insanın etrafında bulunan

tüm canlı ve cansız varlıklar, dağlar, ormanlar, kırlar, akarsular, dereler, tarım alanları, kumsallar yani, tüm yaşanan alanlar çevreyi oluşturur. 2872 sayılı Çevre Yasası'nın tanımlar başlıklı 2.maddesine göre ise çevre, "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam"dır.

Hak kavramı ise genel olarak "hukuk nizamı tarafından himaye edilmiş ve bu himayeden istifade hak sahibinin iradesine bırakılmış olan menfaatlerdir." (Akbulut, 1999: 27) Hak kavramı bir insanın isteyebileceği, kullanabileceği bir durumu ifade eder. (Ertan, 1997: 3) Hak sahibi olması kişinin bir şeye yetkili olması ve bir şeyi meşru olarak talep edebilmesi anlamına gelmektedir. Bir hakkın varlığından bahsedebilmek için "yetki, talep ve tanınma(saygı gösterilme)" unsurlarını içermesi gerekir. (Coşkun, 2000: 197) Özetle hakkın özü bir şeyi talep edebilme yetkisidir, aynı zamanda olumlu ya da olumsuz talepte bulunma yetkisidir ve bu hakkın hukuki olarak da tanınması gerekir.

Çevre hakkı doğrudan insan yaşamına yönelik bir haktır ve sağlığın, beden bütünlüğünün özetle insan yaşamının kendisinin korunmasını amaçlamaktadır. Bu hak insan ve diğer canlıların yaşamını sürdürdüğü ve etkileşim içinde bulunduğu yaşam çevresini içerir. Çevre hakkı doğal ortam ve yaşam koşullarına yönelik olumsuz etki ve zararları önleyerek ve cezalandırarak, her insanın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasını öngörür(Yağlı, 2007: 47). Bu hakkın kapsamına insanlar, hayvanlar, bitkiler, insan ve diğer canlılarla iletişim içindeki cansız varlıklar girmektedir.

B. Çevre hakkı kavramının ortaya çıkışı

Tarihin her döneminde çeşitli çevre sorunları kendini göstermiş, insanlar her zaman pek çok çevre sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte özellikle sanayileşme ile birlikte bu sorunlar çok ciddi boyutlara ulaşmış ve insan sağlığını tehdit eder bir hal almıştır(Karakoyun, 2004: 173).

Sanayileşme ile birlikte insanoğlu doğayı tanıma ve onun üzerinde tam bir hâkimiyet kurma imkânı bulmuş; kâr amacıyla doğaya diğer insan ve gelecek kuşakları düşünmeden sürekli zarar vermiştir. Doğaya verilen bu zararlar özellikle son elli yıl içinde çok ciddi boyutlara ulaşmış ve doğa da bu zararın intikamını alarak insan sağlığı için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Çevre sorunları bazı canlı türlerinin yaşam alanlarını daraltmış, çoğalmalarını engelleyerek türlerinin azalıp yok olmasına; bunun sonucu olarak da ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmuştur (Çokadar, 2005: s.86).

Çevre sorunlarının çok ciddi boyutlara ulaşması devletleri önlemler almaya zorlamış, fakat çevre sorunlarının ulus aşırı olma niteliği bireylerin ve ülkelerin tek başına bu sorunla baş edebilmesi imkan vermemiştir(Özpençe ve diğ. 2004: s. 127). Bu sebeple uluslararası düzeyde konferanslar, toplantılar

düzenlenmiş; çevre konusunda bölgesel ve uluslar arası düzeyde eylem programları hazırlanmış ve uygulanmış; çok sayıda kurumsal ve yasal düzenleme yapılmıştır (Görmez, 2003: 86).

Çevre sorunlarını önlemeye yönelik çalışmalar sürerken sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamın bir insan hakkı olup olmayacağı sorunu tartışma konusu olmuş, öncelikle Stockholm Konferansı'nda çevre hakkı bir hak olarak benimsenmiş, daha sonra ise ülkelerin anayasalarına da girerek iç hukuk normu haline dönüşmüştür (Keleş ve diğ., 2005 : 131).

“Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı” 1970'li yıllara kadar daha çok sağlık hakkı kapsamında ele alınmıştır. 1970'ten itibaren ise bu hakkın ayrı bir hak olduğu tartışılmaya başlamış ve zamanla anayasa ve diğer hukuk normları içinde ayrıca düzenlenmiştir.

C. Çevre hakkının bir hak olarak temel nitelikleri

1. İnsan hakkı olma niteliği

İnsan hakları, insanı insan yapan ve insanın sırf insan olarak herhangi bir şarta veya statüye bağlı olmadan doğuştan sahip olduğu dokunulmaz, vazgeçilmez, üstün nitelikli ahlaki değerlerdir (Uzak ve diğ 2007 : 5). Bütün insanların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ve toplumsal köken, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi bir ayrıma tabi olmaksızın yalnızca insan oluşlarından dolayı ve insanlık onurunun gereği sahip oldukları haklardır(Topçuoğlu, 1998: 20).

Bir insan hakkının varlığından söz edebilmek için üç temel unsur bakımından incelenmesi gerekmektedir:

- Hakkın Özü: Hak bir özden yararlanmaktadır. İnsan hakları insanların değerini tanıma ve koruma istemi olarak karşımıza çıkan bazı gerekleri dile getirmektedir. Bir hakkın insan hakkı sayılabilmesi için insanın değerinin korunmasına yönelik bir katkıda bulunması gerekir. Çevre hakkından da bahsedebilmek için çevrenin insan açısından vazgeçilmez bir değerinin bulunması gerekir (Özdek, 2003: 85). İnsanın sağlığı ve yaşamının vazgeçilmezliği çevrenin bir hak olarak tanınmasını zorunlu kılar.
- Hak İstemi: Hak başkalarına yöneltilen bir istemdir. Çevre hakkının temelinde de bir istem vardır. Çevrede meydana gelen bozulmalar sağlıklı bir çevrede yaşama isteğini ortaya çıkarmıştır(Özdek, 2003: 88-89). Bireyler özellikle sanayileşmenin sebep olduğu zararın yaşamlarını tehdit etmesine engel olmak, dolayısıyla sağlıklı bir çevrede yaşamak hakkına sahiptir ve bu hakkın yerine getirilmesi için talepte bulunabilmektedir.

▪ **Hakkın Güvence Altına Alınması:** Bir hakkın güvence altına alınması onun o haktan yararlanacak herkesi kapsayacak şekilde güvence altına alınması ile mümkündür. Bir hakkın güvence altına alınabilmesi için norma dönüşmesi, hukuk kuralları ile tanınması ve düzenlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte hakkın yalnızca hukuk normları ile tanınması her zaman yeterli olmayabilir. Diğer hukuk kuralları ile de aralarında uyum olması, çatışma olmaması bu hakkın güvence altına alınması bakımından önemlidir. Diğer taraftan hakkın yalnızca hukuk kuralları aracılığıyla tanınmış olması o hakka yeterince önem verildiği anlamına da gelmemelidir. Önemli olan husus hakların hukuk metinleri dışından çıkarak dış dünyada uygulamaya geçmesidir.

Çevre hakkının diğer insan haklarından farklı niteliklere sahip olması bir hak olarak kabulünde bazı sorunları ve tartışmaları beraberinde getirmektedir. Örneğin bu hakkın öznesinin belirsizliğinin onun insan hakkı niteliğini olumsuz etkileyeceğini ifade edenler bulunmaktadır. Diğer taraftan bu hakkın konusunun çoğu kez belirsiz, hukuken korunmasının olanaksız ya da güç olduğu da çevre hakkına yönelik itirazlar içinde yer almaktadır. Bazı görüşlere göre ise çevre hakkı bir talebi değil; bir istek, bir temenniyi içermektedir (Ertan, 1997: 36-37). Bununla birlikte yaygın kanaat çevre hakkının bir insan hakkı olduğu ve olması gerektiği yönündedir.

Yerinde olan görüş çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilmesidir. Hakkın bir temenninin ötesine geçerek talebi içerebilmesi hak sahiplerine tanınan idari ve hukuki başvuru yolları ile mümkün hale gelmektedir.

2. Üçüncü kuşak hak (dayanışma hakkı) olma niteliği

İnsan hakları üçlü bir ayrıma tabidir. Bu ayrım hakların nitelikleri yanı sıra ortaya çıkış dönemleri de dikkate alınarak yapılmıştır. Bu haklar birinci kuşak(klasik haklar), ikinci kuşak(ekonomik ve sosyal) ve üçüncü kuşak(dayanışma) haklardır. Birinci kuşak haklar 17. yüzyıldan beri ifade edilen haklar olup bu haklar kapsamına yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı, dilekçe hakkı gibi haklar girmektedir. İkinci kuşak haklar ise Fransız Devriminin ardından ortaya çıkmıştır. Bu haklar çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, dinlenme hakkı, sağlık hakkı gibi daha çok çalışma hayatı ve sosyal hayata ilişkin hakları içermektedir.

Hakların ortaya çıkış şartlarına bakıldığında çıktıkları dönemin sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap verme amacı taşıdıkları görülmektedir. Örneğin klasik haklar burjuva sınıfının feodaliteye karşı gelişinin bir sonucu ortaya çıkmışken sosyal ve ekonomik haklar burjuvanın işçi sınıfı üzerindeki sınırsız söz hakkını sınırlamayı amaçlamaktadır.

Klasik ile sosyal ve ekonomik haklar gibi dayanışma hakları da çıktığı dönemde var olan sorunların çözümünü amaçlamaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın barışa olan ihtiyacı, gelişmiş-gelişmemiş ülke ayrımı, gelişmemiş ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından devamlı sömürülmesi gibi sebepler insanların yeni bazı haklara sahip olmasını gerektirmiştir. İlk defa UNESCO tarafından bazı haklar üçüncü kuşak hak olarak ifade edilmiştir (www.cekud.org/site/page.asp?dsy-id=904). Bu haklar daha sonra Karel Vasak tarafından ifade edilen kalkınma hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasına saygı hakkı ve çevre hakkıdır.

Çevre hakkı geleneksel haklardan temelde iki noktada ayrılmaktadır. Bunlardan ilki hak ve ödev kavramları açısındandır. Diğer haklarda insanın hakkını kullanması başkalarının haklarına saygı gösterme ve başkalarının haklarını engellememe olarak kendini gösterirken, çevre hakkında hak ve ödev birliktelik gösterir. Bireyin bu hakkın yerine getirilebilmesi için hem hakkı hem de yükümlülüğü vardır. Birey hakkı ihlal edilmesi durumunda talepte hakkına sahip, hem de çevreyi koruma yükümlülüğü altındadır (Turgut, 1998: 151). Bir diğer farklılık ise devlet ve birey arası ilişkilerde kendini gösterir. Diğer haklarda birey devletle karşı karşıyadır. Bireyler bu haklarda ya devletin uzakta kalmasını isterler ya da bir şeyler yapmasını beklerler. Çevre hakkının kullanımı ise devlet, birey, özel kuruluşlar ve kamu kuruluşlarının dayanışma içinde olmalarını gerektirir. Örneğin ilk kuşak insan hakları devletin egemenlik alanının daraltılması amacını taşımakta olup bireylere devletin karışamayacağı bir alan bırakmaktadır. İkinci kuşak haklar devleti sosyal, ekonomik, kültürel, toplumsal alanda bir edimde bulunmaya zorlamayı amaçlar. Üçüncü kuşak hakların temel özelliği ise toplumun tüm aktörlerini (birey, devlet, kamu sektörü ve özel sektör kuruluşları) göreve çağırarak onlara bazı yükümlülükler yüklemesidir.

D. Çevre hakkının yararlanıcıları

Bu hakkın ilk yararlanıcılarını bireyler oluşturmaktadır. Çevre hakkının bir insan hakkı olma niteliği bu hakka tüm bireylerin sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bireylerin çevre hakkına sahip olmaları onların bu hakkın ihlali halinde bu hakkı yükümlüye karşı öne sürerek talepte bulunma imkanını sağlamaktadır.

Çevre hakkının bireysel olma yanında kolektif bir hak niteliği de vardır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam sürdürülmesinde bireylerden oluşan tüm toplulukların çıkarı bulunmaktadır (Özdek, 2003: 108). Dolayısıyla bu haktan yararlananlar arasında tüzel kişiler de bulunmaktadır. Bu tüzel kişiler hem kamusal hem özel hukuk tüzel kişileridir. Tüzel kişiliği bulunmayan toplulukların da bu hakka sahip olmaları, hakkın tüzel kişilerle sınırlanmaması gerektiği genel olarak kabul görmektedir.

Çevre sorunlarının evrensel bir nitelik taşıması bu hakkın yararlanıcılarından birinin de devlet olmasına sebep olmuştur. Tehlikeli ve zehirli atık ihracı, nükleer silah denemeleri, bir ülkede meydana gelen çevre kirliliğinin tüm dünyayı etkilemesi devletleri ve halkları da bu hakkın yararlanıcısı konumuna sokmaktadır(Keleş ve diğ., 2002: 86). Çevre sorunlarının ulus devlet sınırları içinde çözülemeyecek kadar kapsamlı bir nitelik arz etmesi devletlere de bu hakkın ihlali durumunda talepte bulunma hakkı vermektedir

Çevre hakkı yalnızca bugünkü kuşakları içermemekte, gelecek kuşaklar da bu hakkın yararlanıcısı kapsamına girmektedir. Çünkü insanlar kültürel ve doğal değerleri kendinden sonra gelen kuşaklara miras olarak bırakmaktadır. Bugünkü kuşaklar doğaya zarar vererek aslında yalnızca kendilerinin değil, gelecek kuşakların haklarını da ihlal etmektedir.

Çevre hakkının dayanışma hakkı olma niteliği onun gelecek kuşaklarla da dayanışma içinde olmasını gerektirir. Her kuşak "*en az kendinden önce gelen kuşak kadar iyi, dengeli ve sağlıklı koşullarda yaşama hakkına*" sahiptir(Özdek, 2003: 109). Bu sebeple pratikte bu hakkın gelecek kuşaklarca nasıl kullanılacağı sorun arz etse de teorik olarak gelecek kuşaklar da bu hakkın bir tarafı olarak kendine yer bulmaktadır.

E. Çevre hakkının yükümlüleri

Çevre hakkında diğer haklardan farklı olarak hakkın tarafları ile yükümlüleri farklılık arz etmemekte, bu hakta taraflar aynı zamanda onun yükümlüsü de olmaktadır. Gelecek kuşaklar açısından da bu hakkın yükümlülüğü bugünkü kuşaklara düşmektedir (KELEŞ, 2005: 143). Bunun dışında hakkın tarafları yükümlüsü durumundadır.

Devlet diğer insan haklarında olduğu gibi çevre hakkının kullanılmasında da en büyük sorumluluğa sahiptir. Sağlıklı ve dengeli bir çevreyi bireyler için sağlayacak en önemli birim devlettir. Çevre sorunlarının önlenmesi ancak devlet gibi baskın bir mekanizma aracılığı ile mümkündür.

Çevre hakkı bireylere talepte bulunma hakkı vermenin yanı sıra diğer haklardan farklı olarak onları yükümlülük altına da sokmaktadır (Özdek, 2003: 115). Bu hakkın gerçekleşmesi bireylerin bu hakkın gerçekleşebilmesi için katkıda bulunmalarına bağlıdır.

Bireylerin sorumluluğu sadece çevrenin korunmasını değil, kirliliğin önlenmesi ve çevrenin geliştirilmesi konusunu da içermektedir. Gelecek kuşakların bu hakkını kullanabilmesi bugünkü kuşakların yükümlülüğünü oluşturmaktadır.

Bu hakkın yararlanıcısı konumunda olan tüzel kişiler ve tüzel kişiliği olmayan kuruluş ve topluluklar da çevre hakkının yükümlüsü durumundadırlar (Keleş ve diğ.: 88-89). Dolayısıyla bu kuruluşlar ile topluluklar çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda edimde bulunmak zorundadır.

II. Türk hukukunda çevre hakkı

A. Anayasalarda çevre hakkı

1. 1961 Anayasası

1961 Anayasası çevre hakkı ile ilgili çok sayıda hüküm içermektedir. Anayasanın 36. maddesi mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılmayacağını düzenlerken, 52. madde devletin toprağın kaybolmasını önlemekle yükümlü olduğu, 131. madde devletin ormanların korunması, ormanlık alanların genişletilmesi ödeviyle yükümlü olduğu ile ormanların kamu yararına uygun bir biçimde kullanılabilmesini düzenlemektedir.

Bütün bu dolaylı düzenlemeler yanında Anayasanın çevre hakkı ile doğrudan ilişkili olan hükmü sağlık hakkını düzenleyen 49. maddedir. Anayasanın bu hükmüne göre “*Devlet herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.*”

Bu hükümden hareketle temiz çevrenin sağlık ile ilişkisi dikkate alınarak temiz bir çevrede yaşamının insanın anayasal hakkı olduğu ve devletin çevre sorunlarına çözüm bulma yükümlülüğü bulunduğu ifade edilmiş, hüküm bu şekilde yorumlanmıştır (Özdek, 2003: 123). Bu yorumlama 1982 anayasasında çevre hakkı düzenlenene kadar devam etmiştir.

2. 1982 Anayasası

Özellikle 1970’li yıllarda uluslararası alanda çalışmalar yapılmış, çeşitli raporlar yayınlanmış, çevre sorunlarının boyutları ve ciddiyetini göstermeye yönelik faaliyetler birbirini izlemiştir. Dünyada meydana gelen bu olaylardan Türkiye de nasibini almış ve çevre hakkı 1982 Anayasasına bir insan hakkı olarak girmiştir.

Çevre hakkı Anayasanın 56. maddesinde “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların görevidir.*” şeklinde düzenlenmiştir.

Anayasanın çevre hakkını düzenleyen bu hükmü “Temel Hak ve Ödevler” kısmının “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı üçüncü

bölümünde yer almaktadır. Burada Anayasanın dayanışma hakkı anlayışını benimseyerek çevre hakkını ayrı bir kısımda incelemek yerine sosyal haklar içinde ele aldığı görülmektedir.

Anayasanın bu hükmü hakkın sahibini açıkça belirtmiştir: Herkes. Hakkın yükümlülere devlet ve vatandaşlar, hakkın konusu sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak; hakkın diğer yüzü olan ödev ise “çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesini önlemektir.” (Özdek, 2003: 126-127). Bu hükmün aslında doğrudan dayanışma hakkına yönelik bir düzenleme olduğu söylenebilir.

Çevre hakkı ile ilgili olarak Anayasanın 65. maddesinin de önemi bulunmaktadır. Bu hükme göre “Devlet sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile verilen görevlerini bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” Hükümden anlaşılacağı üzere devlet bu hakla ilgili görevlerini mali kaynakları elverdiği kadarıyla yerine getirecektir. Bu durumda devlet bu hakkın yükümlüsü olarak “mali kaynak” unsurunu öne sürerek görevlerinden imtina edebilecektir.

Doğrudan çevre hakkını düzenleyen bu hükümler dışında Anayasanın çevre ile ilgili başka düzenlemeleri de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Anayasanın 35. maddesi(mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılmayacağı), 43. maddesi(deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceği), 44. maddesi(devletin toprağın verimli olarak işletilmesini koruma ve sağlama, erozyonla kaybedilmesini önleme ödevi), 45. maddesi(devletin tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanımı ve tahribini önlemek ödevi), 169. maddesi(devlet organlarının mülkiyetinin devrolunamayacağını ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağı) verilebilir.

Çevre hakkının bir ülkenin en üst hukuk normu olan anayasasında düzenlenmesi yasama organını bazı yükümlülükler altına sokabilmektedir. Çevre hakkının anayasal bir hak olarak belirlenmesi onu korumaya ve ihlalleri yaptırıma bağlamaya yönelik yasalar çıkarılmasını gerektirmektedir. Ülkemizde bu hakkın düzenlenmesinin ardından hakkın korunmasına yönelik çok sayıda yasa çıkarılmıştır.

B. Yasalarda çevre hakkı

1. Çevre Yasası

1982 Anayasasında çevre hakkının düzenlenmesinin ardından 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Yasası yürürlüğe girmiş, bu yasa 26.04.2006 tarih

ve 5491 sayılı yasa ile yeniden düzenlenmiştir. Çevre yasanın amacı “*bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak*” olarak ifade edilmiştir.

Çevre Yasası tüm dünyada meydana gelen gelişmelere paralel olarak revize edilmiştir. Yeni çevre yasaı ilkeler kısmına katılımcılık esasını getirmiştir. İdare, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, bireyler, birlikler vb. çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde görev ve sorumluluk sahibidir (Çevre Kanunu Değişikliği ve Sanayiye Etkileri Semineri, 2006 : 29). Vatandaşlara da sorumluluk yükleyen bu hüküm çevre hakkının dayanışma hakkı niteliğine uygun düşmektedir.

Yasanın ilk çıktığı 1983 tarihinden sonra ortaya çıkan kavramlardan biri de “sürdürülebilir”lik kavramıdır. Bu kavram Çevre Yasasına da girmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı yasada(md. 2) sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma olarak ifade edilmiştir. Bu kavram çok ciddi sorunları da ortaya çıkarabilecek bir niteliğe sahiptir. Yasaya göre çevresel hedefler ve ekonomik değerler arasında denge sağlanmalıdır. Bu dengenin ne olduğu ve nasıl sağlanacağına tespiti de idarecilere düşmektedir. Bu hüküm idarecilere geniş takdir yetkisi tanımaktadır. İdareler uygun gördükleri takdirde ekonomik faaliyetleri bu hükme dayanarak çevreye zarar verme pahasına gerçekleştirebilecektir. Aslında bu hüküm yasada yer almadan önce de idarenin ekonomik faaliyetleri çevre pahasına tercih ettikleri ve bu durumun bazı yargı kararlarına da yansıdığı görülmektedir(Gökova Davası bu durumun en bilinen örneğidir). Bu hüküm vasıtasıyla idarenin bu konudaki takdir yetkisi yasal bir zemine kavuşmuştur.

2. Çevre ile ilgili diğer yasalar

Ülkemizde çevrenin ve çevre hakkının korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, tabii ve kültürel değerlerin ve eserlerin korunması hakkında hükümler içeren çok sayıda yasa bulunmaktadır. Bazıları doğrudan bu konu ile ilgili çıkarılmış yasalar olmakla beraber bazıları da bu hususları içeren birkaç madde içermektedir. Bunlardan bazıları; 2783 sayılı Milli Parklar Yasası (14. Maddesi), 442 sayılı Köy Yasası (13 ve 14. Maddeleri), 1618 sayılı Limanlar Yasası (4. ve 5. Maddeleri), 4721 sayılı Medeni Kanun (661, 678 ve 742. Maddeleri), 818 sayılı Borçlar Yasası (58 ve 59. Maddeleri), 6831 sayılı Orman Yasası v.s. (Kayan, 2007 : 45)

III. Türk hukukunda çevre hakkının korunmasına yönelik düzenlemeler

Ülkemizde çevre hakkının korunmasını sağlamak amacıyla Anayasa ve çeşitli yasalar aracılığıyla hak sahiplerine bazı yetkiler verilmiş, aynı zamanda hakkın ihlali yasalar yoluyla müeyyideye bağlanmıştır. Özellikle son yıllarda yürürlüğe konan yasaların çevre hakkının korunmasına yönelik önemli hükümler içerdiği görülmektedir.

Türk hukukunda çevre hakkının iki temel şekilde korunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki dilekçe ve başvuru, bilgi edinme ve katılım hakkı gibi hak sahiplerine verilen haklar iken; diğeri idari, hukuki ve cezai müeyyidelerle hak ihlalini önlemeye yönelik getirilen sorumluluklardır.

A. Haklar

1.Dilekçe ve başvuru hakkı

Bu hak Anayasanın 74. maddesinde düzenlenmiştir. Anayasanın ilgili hükmüne göre *“vatandaşlar ve karşılılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle ve kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazı ile bildirilir.”* Bu maddeye dayanarak dilekçe hakkının kullanılmasına yönelik yasa 1984’te çıkarılmıştır.

Başvuru hakkı hak sahiplerinin çevreye zarar verilmesini önlemek ya da verilen zararı ödetmek gibi taleplerle idari başvuru veya yargı yoluna başvurmak gibi yolların kullanması hakkını içermektedir

Çevre hakkı ile ilgili olarak dilekçe ve başvuru hakkına yönelik düzenleme Çevre Yasasının 30. maddesidir. Bu madde “Bilgi Edinme ve Başvuru Hakkı” başlığını taşımaktadır. Bu hüküm şöyledir: *“Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.”*

Madde metninden anlaşıldığı üzere çevrenin kirlenmesiyle herhangi bir çıkar ilişkisi olmayan ve sadece haberdar olanlara da idarî makamlara başvurma hakkı tanınmıştır. Bu hüküm katılıma ilişkin önemli bir madde olup, idarî ve yargısal başvuru için dayanak teşkil etmektedir.

2.Bilgi Edinme Hakkı

Anayasanın 74. Maddesine göre herkes bilgi edinme hakkına sahiptir. 09.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Yasası uyarınca tüm kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetleri hakkında vatandaşların bilgi

edinmesi mümkündür. Yasanın istisna olarak ifade ettiği haller dışında her türlü bilgi ve belgenin başvuruların bilgisine sunulması, başvuruların etkin, süratli ve doğru sonuçlandırılarak gerekli tedbirlerin alınması zorunludur(09.10.2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu, Resmi Gazete: 24.10.2003/25369). Herkes, 4982 Sayılı Yasa kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Ancak, açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin talepler de bu yasa kapsamında reddedilebilir.

3.Katılım Hakkı

Çevre hakkı vatandaşların sağlığını ve çevresini ilgilendiren siyasal kararlara katılımı da içermektedir. Bu katılım tepki gösterme, danışma, karara katılma ve birlikte karar alma gibi unsurlardan oluşmaktadır.

Çevre Yasası "katılım" konusunda çeşitli hükümler getirmiştir. Yasanın 1. maddesi, çevrenin "*bütün vatandaşların ortak varlığı*" olduğunu, 3. maddenin (a) bendi "*çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olduğunu*" belirtmiştir. Yeni çevre Yasası ilkeler kısmında katılımı bir ilke olarak açıkça benimsemiştir. Maddeye göre⁶ idare, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, bireyler, birlikler vb çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesinde görev ve sorumluluk sahibidir.

B. Sorumluluklar

1.İdari Sorumluluk

Anayasanın 125. maddesi gereğince idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır. İdari Yargılama Usul Kanunu (İYUK) iptal ve tam yargı davasını düzenlemiştir. Çevreye zarar vereceği düşünülen faaliyetlere ilişkin idarenin aldığı kararlar için iptal davası açılabilir. İYUK'ta 1994 yılında yapılan değişiklik ile çevre, tarihi değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren hususlarda iptal davası için kişisel hak ihlali aranmamaktadır. Dolayısıyla bu tür işlemlere hemen herkes iptal davası açabilmektedir(Gözübüyük, 2005: 133). İptal davası dışında çevre kirlilediği için zarar gören kişiler tarafından ihlal edilmiş hakkın yerine getirilmesi, uğranılan zararın giderilmesi amacıyla tam yargı davası açma yoluna da gidebilirler. Ayrıca çevre kirliliğinden haberdar olan veya zarar görenler idari makamlardan faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.

⁶ "Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetim, meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla mümkündür."(md. 3/e)

2.Hukuki Sorumluluk

Çevre Yasasının 28. maddesine göre “*çevreyi kirletenler ve zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar.*” Hukuki sorumluluk kapsamında hak sahibi eski hale getirme, zarar olasılığını önleme, yasaklama ve zararın giderilmesini isteme gibi haklara sahiptir

Yasa kusur şartı olmaksızın çevreyi kirleteni sorumlu tutmaktadır. Bununla birlikte hüküm çok fazla eleştiriye maruz olan zamanaşımı süresini de öngörmüştür. Maddeye göre zarar görenin zararı ve fiili öğrendiği tarihten itibaren 5 yıl sonra zamanaşımı süresi dolmaktadır. Bu hüküm çok ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Bazı faaliyetlerin çevreye zararı çok uzun yıllar sonra ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple sorumluluğun zamanaşımı ile sınırlandırılmaması gerekir.

Çevre sorunları ile ilgili hukuki sorumluluk bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan ilki çevreye verilen zararın tespiti ile ilgilidir. Çevreye verilen zarar küçük bir coğrafi alanda olabileceği gibi, ülke sınırlarını aşan bir nitelik de taşıyabilir. Aynı şekilde bir faaliyet gerçekleştirildiği anda çevre sorununa sebep olduğu gibi zararlı sonuçlar çok uzun yıllar sonra da ortaya çıkabilir. Ayrıca meydana gelen zararın maddi açıdan belirlenmesi de bir sorun olarak kendini göstermektedir. Diğer bir sorun da mağdur kapsamına kimlerin dahil olabileceği ve hak talebinde bulunabileceğidir. Bu da bu tür davaların en temel sorunlarındanıdır. Bu sorunun giderilmesi amacıyla pek çok ülkede yığın davaları uygulamaları söz konusu olmakla birlikte ülkemizde bu uygulamanın genel olarak benimsenmediği görülmektedir.

3.Cezai Sorumluluk

Yaygın olarak çevre hakkının korunması konusunda ceza hukukunun devreye girmesi hoş karşılanmamaktadır. Hatta ceza yasasının bu alana hiç girmemesi gerektiği şeklinde yoğun görüşler de bulunmaktadır (Şen, 1994: 73). Uygulamada genellikle çevre ile ilgili sorunların idari veya ekonomik yaptırımlarla giderilmesi yoluna gidilmektedir (Toroslu, 1982: 13). Bununla birlikte çevre sorunlarının çözümü konusunda var olan tedbirlerin yetersiz olması cezai mekanizmaları zorunlu hale getirmektedir. Bu sebeple 2005 yılında yürürlüğe giren 5237 sayılı Ceza Yasası çevre hakkının ihlaline yönelik bazı suç durumlarını düzenlemiştir. Yasanın özel hükümler bölümünde, çevreye zarar veren bazı fiiller, “Çevreye Karşı Suçlar” adı altında “suç” olarak düzenlenmiş, böylece çevrenin dolayısıyla çevre hakkının ceza hukuku ile korunmasının yolu açılmıştır. 5237 sayılı Türk Ceza Yasasında, “Çevreye Karşı Suçlar” pek çok çevre sorunundan belki de

en önemlilerini, yani atık ve artıkların çevrenin kisten (TCK m.181) ve taksirle (m.182) kirlenmesini, gürültü kirliliğini (TCK m.183) ve ülkemiz gerçekleri de dikkate alınarak özellikle kırsaldan kente göçlerle ortaya çıkan çarpık kentleşmenin sebep olduğu imar düzenine aykırı yapılmayı imar kirliliğine neden olmak adıyla (TCK m.184) "suç" saymıştır.

Ceza hukuku bağlamında sorumlulukta, özellikle tüzel kişi failer ve kusurun ispatlanması, hukuka aykırılık ve nedensellik bağının tespitinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu sorumluluk çevre korumanın iki önemli ilkesinin hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Bu ilkelerden kirlenme öder ilkesi kişilerin çevrenin bozulması ile yol açtığı zararın ödetilmesini sağlarken, kişileri gelecekte çevreyi bozucu davranışlardan alıkoyacağı için de önleyicilik ilkesini gerçekleştirmektedir.

Çevreye verilen zararlar bireysel zararlardan çok daha geniş kapsamlı bir nitelik taşımakta, yalnız günümüz değil, gelecek kuşakların da sağlığını tehdit edebilmektedir. Bu hakkın en büyük yükümlüsü olarak devlet hakkın ihlalini en uygun yollarla önlemelidir. Bu sebeple bu hakkın ihlaline yönelik yaptırımların ceza hukuku anlamında bir cezaya bağlanması ve cezanın adli para cezaya dönüştürülebilmesi gerekir. Para cezalarının yüksek oranlarda olması bir şekilde caydırıcılık sağlayabilir, fakat hürriyeti bağlayıcı cezalar kadar etkili olamayacağı açıktır. Zira şirketler bu zararı ödemek suretiyle yürüttükleri ekonomik faaliyetler ile ödedikleri cezanın çok üzerinde kazanç sağlayabilirler. Caydırıcılığı sağlaması bakımından en uygun yol hürriyeti bağlayıcı yaptırımlar öngörülmesidir. Fakat bu yaptırımların da ulus üstü bir mekanizma ile tüm ülkeler tarafından uygulanması gerekir. Çevre sorunlarının uluslar arası bir nitelik taşıması bu hakkın korunması konusunda tüm ülkelere görevler yüklemektedir. Dolayısıyla uluslar arası düzeyde önlem alınması çok daha etkin bir nitelik taşıyacaktır.

Sonuç

Özellikle son elli yıllık süreçte insanoğlu kendi eliyle kaybettiğini yasalar yoluyla tekrar elde etmeye çalışmış, bunun sonucunda bir insan hakkı olarak çevre hakkı Türkiye dahil pek çok ülkede anayasal bir hak olarak güvence altına alınmıştır.

Çevre sorunları yalnız bugünkü değil, gelecek kuşakların da sağlığını ve varlığını tehdit etmektedir. Bu sebeple bu hakkın korunması çok büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda Türkiye'de 1982 Anayasasından sonra bu hakkı korumaya ve ihlalini önlemeye yönelik çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler içinde en caydırıcı ve etkili olanın Ceza Yasası ile getirilen hükümler olduğu muhakkaktır.

Yasalarda öngörölmüş olmasından ziyade bu hakkın uygulamada ne ölçüde korunduğu daha büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde bu konuda bir zaaf olduğu söylenebilir. Zira yasadan kaynaklanan zamanasımı süresi ve idareye tanınan takdir yetkisi yanında, göz yummalar aracılığıyla da bu hak sık sık ihlal edilmektedir. Bunun temel sebebi de Türkiye'nin ekonomi-çevre ikileminde birini diğeri pahasına tercih etmek zorunda kalışıdır.

Burada devletin tüm tedbirleri alması durumunda Türk vatandaşlarının çevre hakkının tam anlamıyla korunup korunamayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Çevre sorunları evrensel bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye sınırları içinde alınan her türlü önlem, öngörölen her türlü yaptırıma rağmen vatandaşlar yine bu ihlalle karşı karşıya kalacaktır.

Bazı ülkeler ekonomik yönden gelişmek için çevreyi tahrip ederken bazı ülkelerin bu yönde tedbirler alması ekonomik açıdan dezavantajlı olmalarına da neden olmaktadır. Pek çok ülke bu sebeple ya çevre korumaya yönelik tedbir almaktan kaçınmakta ya da aldıkları tedbirleri uygulama noktasında esnek davranmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla evrensel bir hak olarak çevre hakkının çözümü de evrensel düzenlemeler ile gerçekleştirilebilir. Bu kapsamda uluslar arası düzeyde politikalar belirlenerek bu politikalara tüm ülkelerin işbirliği içinde uymaları sağlanmalıdır. Böylece ekonomik açıdan da ülkelerin adil şekilde rekabeti sağlanabilecektir.

Kaynakça

AKBULUT, İlhan (1999), İnsan Hakları, Türk İdare Dergisi, C. 71, S. 424

COŞKUN, A. Vahap (2000), İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Kapsamı ve Kültürel Rölativizm Üzerine Düşünceler, Türk İdare Dergisi, C. 72, S. 427

Çevre Kanunu Değişikliği ve Sanayiye Etkileri Semineri (2007), 8 Kasım 2006 İstanbul, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yorum Matbaacılık, Ankara

ÇOKADAR Hulusi v.d.(2005) Çevre Sorunları, Çevre Bilimi, Anı Yayıncılık, Ankara

ERTAN, Kivılcım AKKOYUNLU (1997), Kentli Hakları, Amme İdaresi Dergisi, C. 30, S. 3,

GÖRMEZ, Kemal: Çevre Sorunları ve Türkiye (2003), Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref: Yönetmelik Yargı (2005), Yirmi Üçüncü Bası, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara

KARAKOYUN, İlhan (2004), Türkiye'nin Çevre Konusunda AB Müktesebatına Uyumunu, Türk İdare Dergisi, Yıl 76, S. 445

KAYAN, Rahşan Bengi (2007), Çevre Hakkı ve Türk Ceza Kanununda Çevreye Karşı Suçlar, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya

KELEŞ, İhsan vd (2005) Çevre Kalkınma ve Etik, Alter Yayınları, Ankara

KELEŞ, Ruşen- Birol ERTAN (2002), Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitabevi, Ankara

ÖZDEK, Yasemin (2003), İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 249, Ankara

ÖZPENÇE, Özay- Ahmet ÖZEN (2004), Hızlı Şehirleşme ve Çevre Sorunları: Sorunların Çözümüne Yönelik Siyasi Erkin Rolü, Türk İdare Dergisi, Yıl 76, S. 444

ŞEN, Ersan (1994), Çevre Ceza Hukuku: Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı, Kazancı Yayınları, İstanbul

TOPÇUOĞLU, Metin (1998), Çevre Hakkı ve Yargı, Türk Çevre Vakfı Yayınları, Ankara

TOROSLU, Nevzat (1982), Ceza Hukuku ve Çevre, Türk Çevre Vakfı Yayınları, Ankara

TURGUT, Nükhet (1998), Çevre Hukuku(Karşılaştırmalı İnceleme), Birinci Bası, Savaş Yayınevi, Ankara

UZAK, Ahmet- Mehmet ALTUNTAŞ (Editörler)(2007), İnsan Hakları Nedir?, Başbakanlık Yayını, Ankara

YAĞLI, Ahmet (2007), Bergama Ovacık Altın Madeni Çevre Hakkı ve İdarenin Sorumluluğu, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

YILDIRIM, Uğur- Sevim BUDAK(2010), AB Tam Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Çevre Politikasındaki Değişimler, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.7, S.13

Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi Yayın İlkeleri

Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi, yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir.

Amaç, İçerik ve Yazım Dili

Dergide genel anlamda sosyal bilimler, özelde işletme, iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere, rapor, derleme ve benzeri bilimsel nitelikteki yazılar, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı, ilginç olgu bildirimleri, editöre mektuplar, toplantı, haber ve duyuru v.b. makale dışı yazılara da yer verilir. Bu kapsamda, dergi; iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, maliye ve yönetim bilişim sistemleri bilim alanlarından ve konuları, bu alanlarla ilgili olmak kaydıyla; felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk, iletişim başta olmak üzere çeşitli disiplinlerden yazılara açıktır. Yazarlar, yayın kurulunun belirlediği yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmış, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerindeki çalışmalarınıyla dergiye katkıda bulunabilirler. Dergi, Yayın Kurulu'nun karar ve uygulamasıyla, aynı zamanda elektronik ortamda da yayımlanabilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yayımlanan makalelerin her türlü ortamdaki yayın hakları Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisine aittir. Değerlendirme için makale gönderen yazarlar bu kuralı peşinen kabul etmiş sayılır. Makaleler, aşağıda "Yazım Kuralları" başlığı altında belirtilmiş şartlara uygun şekilde ve adetteki nüshalar halinde gönderilmelidir.

Yayımlanmak üzere gönderilen bir makale, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Bu hususu içeren "Yayın Teslim Formu" tüm yazarlarca imzalanarak makale ile birlikte sunulmalıdır (Yayın Teslim Formu, yazısını yayımlatmak isteyen yazarların talebi doğrultusunda e-posta yoluyla gönderilecektir).

Dergiye gönderilen çalışmaların öncelikle Dergi Editörlüğü tarafından dergi yayın ilkelerine uygunluğu değerlendirilir. Bu aşamaya ilişkin değerlendirme sonuçları yazarlara çalışmanın dergi editörlüğünün eline geçmesini izleyen 15 gün içerisinde bildirilir. Dergiye gönderilen ve editör tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, ilgili alanda uzmanlaşmış en az iki hakeme gönderilir. Bu süreçte hakem ve yazar kimlikleri gizli tutulur. Dergi editörlüğü hakemlerden gelen bilgiler doğrultusunda son değerlendirmeyi yapar ve hakem raporlarını yazarlara en geç 15 gün içerisinde gönderir. Son değerlendirme aşamasında düzeltme isteminde bulunulan çalışmalar için değerlendirme süreci yeniden başlar.

Editör, hakemlerden gelen nihai raporları dikkate alarak, son değerlendirmeyi yapar. Dergiye gönderilen bir çalışmanın yayımlanması, hakem değerlendirme sonuçları ve dergi editörlüğünün görüşleri doğrultusunda gerçekleşir. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. "Yayımlanabilir" kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. (Telif Formu, yazısını yayımlatmak isteyen yazarların talebi doğrultusunda e-posta yoluyla gönderilecektir). Değerlendirme süreci için hedeflenen toplam süre 60 gündür.

Değerlendirme Kriterleri

- a) Çalışmanın ilgili bilim alanına özgün katkısı, çalışmada bu katkının ne ölçüde ifade edildiği ve gerekçelendirildiği
- b) Sorunun ve çalışma amacının ortaya konuluşu, nasıl gerekçelendirildiği, çalışmanın bu amaç doğrultusunda bir bütünlük oluşturup oluşturmadığı
- c) Çalışmanın kuramsal çerçevesinin bilimsel çalışma sistematiğine uygunluğu, çalışmanın amaçlarına ne derecede odaklandığı, temel kavram, değişken, süreç ve nedensel ilişkilerin ne ölçüde açıklandığı, çalışmanın temel varsayımlarını, varsa hipotezlerini ne ölçüde desteklediği
- d) Çalışmanın varsayımlarının, varsa hipotezlerinin ne şekilde ortaya konduğu, açık bir şekilde ifade edilip edilmedikleri, çalışmanın amaçlarına uygunlukları, yeterince ve güçlü argümanlarla desteklenip desteklenmedikleri
- e) Çalışmanın ilgili literatürden yararlanma, konu ile ilgili birincil kaynaklar olarak tanımlanabilecek kaynakları uygun ve yerinde kullanma derecesi, gerekli tartışmaları yeterince içerip, içermediği
- f) Çalışmanın temel varsayım/hipotezlerinin desteklenmesi amacıyla herhangi bir araştırma gerçekleştiriliyorsa bu araştırmanın yeterince açıklanıp, açıklanmadığı, kullanılan metodolojinin amaçları, temel varsayım ve varsa hipotezlerinin sınanması açısından uygunluğu
- g) Çalışma bulgularının yeterince açıklanıp açıklanmadığı, elde edilen bulguların ve yansımalarının ne ölçüde tartışıldığı, çalışmanın temel kısıtlarına ne ölçüde değinildiği, çalışma sonucunda bilimsel/uygulamaya yönelik çıkarımlarda bulunup bulunulmadığı
- h) Çalışmanın bilimsel çalışma sistematiğine uygun bir sistematik ile hazırlanıp hazırlanmadığı
- i) Çalışmanın özetinin yeterliliği, amaç, temel varsayım, yöntem, bulgu, sonuç vb. öğeleri ne ölçüde içerdiği, çalışmanın bütünü hakkında yeterince bilgi verip vermediği, kullanılan dilin açıklığı
- j) Çalışmanın bilimsel yazım kurallarına uygunluğu
- k) Yazının başlığı ile içeriğinin tutarlılığı

- l) Yazıda kullanılan dilin anlaşılabilirliği, yazım kurallarına uygunluğu
- m) Kullanılan tablo ve şekillerin anlaşılabilirliği, çalışmanın amaçları açısından uygunluğu

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayın duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanı sıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, editörün önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir. Dergiye gönderilen tüm yazılar önce editör tarafından ön değerlendirmeye alınır. Dergi kapsamında yer alması öngörülmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, editör veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilebilir veya yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapılabilir.

Dergi Yayın Kurulu, peşinen; TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun "*Bir çalışmanın hazırlanma ve yayımlanma aşamasında etiğe aykırı kabul edilecek*" aşağıdaki davranış tanımlarını aynen benimsemiştir. Bu tanımlara uyan davranışları reddeder, bu özelliklere sahip yazı ve çalışmalarını yayımlamayı kabul etmez.

- Uydurma (Fabrication): Araştırmada bulunmayan verileri üretmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak,
- Çarpıtma (Falsification): Değişik sonuç verebilecek şekilde araştırma materyalleri, cihazlar, işlemler ve araştırma kayıtlarında değişiklik yapmak veya sonuçlarını değiştirmek,
- Aşırma (intihal) (Plagiarism): Başkalarının fikirlerini, metodlarını, verilerini, yazılarını ve şekillerini sahiplerine atf yapmadan kullanmak,
- Duplikasyon (Duplication): Aynı araştırma sonuçlarını, birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayımlamak,
- Dilimleme (Least Publishable Units): Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalar ayırarak çok sayıda yayın yapmak,
- Desteklenerek yürütülen çalışmaların sonuçlarını içeren sunum ve yayınlarda destek veren kurum veya kuruluş desteğini belirtmemek,
- Araştırma ve makalede ortak araştırmacı ve yazarların yazılı görüş birliği olmadan, araştırmada ve makalede aktif katkısı bulunanların isimlerini çıkartmak veya yazarlıkla bağdaşmayacak katkı nedeniyle yeni yazar(lar) eklemek veya yazar sıralamasını değiştirmek.

Dergideki yazılar resmi değildir, makale sahibinin adıyla yayımlanır ve sahibinin düşüncelerini yansıtır. Fakültenin düşüncelerini yansıtmaz. İncelemede, imkân haricinde gözden kaçmış şekilde yukarıdaki özelliklere uyan (yani yayın etiğine uymayan) çalışmalar dergide yer alırsa, bundan da çalışmanın sahibi sorumludur.

Dergide yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir. Yazının içeriğinde olabilecek çarpıtmalardan alıntı yapan ve yayımlayan kişi ya da kuruluşlar yasalar karşısında sorumludur.

Yayın Kurulu, yazıda gerekli gördüğü sözcükleri değiştirebilir.

Dergide yayımlanan yazılar için herhangi bir ücret (telif) ödenmez. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın ya da yayımlanmasın geri gönderilmez. Yayımlanan makale ve çalışmaların telif hakkı Dergi'ye, hukuki ve bilimsel sorumlulukları yazarlarına aittir.

Yazım Kuralları

Dergiye gönderilecek yazıların;

Sayfa Sayısı Ekler ve Kaynakça dahil 18 sayfayı geçmemesi gerekir.

Makale Adı: İlk harfler büyük diğerleri küçük Arial 13punto bold

Yazar adı: İlk harfler büyük diğerleri küçük Arial 10 punto bold

E-posta adresi: Tüm harfler küçük Arial 8 punto

Özet, anahtar kelimeler, abstract ve keyword 90-120 kelime arasında olmalıdır. Yazı tipi: Arial, 10 punto, italik

Ana yazıdaki Yazı tipi: Arial, 10 punto

Paragraf aralığı en az ve 12 nokta

Üst boşluk: 6 cm

Sol boşluk: 4,5 cm

Alt boşluk: 5 cm

Sağ boşluk: 4,5 cm

Dipnot Yazı Tipi: Arial, 8 punto

Yazıların iki adet basılı kopyası posta ile dergiye gönderilmelidir. Ayrıca yazının bir elektronik kopyasının posta ile ya da iibfergi@bartin.edu.tr elektronik posta adresine ekli dosya olarak gönderilmesi gerekmektedir.

Makalelerin her biri ayrı bir sayfada başlamak kaydıyla aşağıdaki bölümleri içermelidir:

-Başlık sayfası (Yazar/ların tam adları ve çalıştıkları kurumlar, iletişim bilgileri, makale üst başlığı)

-90-120 kelime arası Türkçe özet ve 3-5 arası anahtar kelime

-90-120 kelime arası İngilizce özet ve 3-5 kelime arası anahtar kelime

-Ana makale metni

-Kaynaklar

-Ekler, tablolar, şekiller

Atıflar: Harvard usulü kaynak göstermenin benimsendiği dergimizde atıflar metinde parantez içerisinde yazar soyadı ve yayım yılı şeklinde verilmelidir.

Örneğin; Konuyla ilgili bazı çalışmalar (Balcı, 1998; Coskun, 2001; Yıldız 1999) Atıflarda noktalama işaretlerine ve alfabetik sıraya dikkat edilmelidir.

Doğrudan alıntı yapılan durumlarda, yayım yılı ve (:) işaretinden sonra sayfa numarası verilmelidir. Örneğin: (Taşdelen, 2001: 42) Eğer atıfta bulunulacak kaynak birden daha fazla yazarlı ise birinci yazarın soyadı ve diğerlerini ise diğerleri anlamına gelen "ve diğ." şeklinde verilmelidir. Örnek: (Altunışık ve

diğ., 2001). Ancak, sözkonusu kaynak kaynakça bölümünde tüm yazarların isimleri verilerek yazılmalıdır.

Metnin içinde atıfta bulunulan kaynaklar, makalenin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında toplanır. Kaynakçadaki kaynaklar, yazarın (ya da derleyeninin) soyadı, çok yazarlıysa ilk yazarın soyadı, kaynak bir kuruma (örneğin, Merkez Bankası) ya da süreli yayına aitse (örneğin, Business Week), kurum ya da süreli yayının adının baş harfi dikkate alınarak alfabetik sıraya göre düzenlenir. Bir yazarın ya da yazar grubunun birden fazla yayınına atıfta bulunulmuşsa, bu kaynaklar yayım tarihi temel alınarak sırayla verilir (yayım yılı önce olan önce verilir). Bu kaynaklar aynı yılda yayımlanmışsa, yayım yılının yanına a, b, c gibi harfler konarak sıralanır. Kaynakça'da kitap veya dergi isimleri ya italik veya normal koyu olarak ilk harfler büyük olarak yazılır.

Kitaplar

Tek Yazarlı Kitaplar

ATAÖV, Türkkaya (1989), Bilimsel Araştırma El Kitabı , 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.

İki Yazarlı Kitaplar

TUNA, Orhan ve Nevzat Yalçıntaş (1976), Sosyal Siyaset , Filiz Kitabevi, İstanbul.

İkiden Fazla Yazarlı Kitaplar

ALTUNIŞIK, R., R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım (2002), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya Kitabevi, Adapazarı.

Şayet kitap bir çeviri ise o taktirde şu şekilde yazılabilir:

DURKHEIM, Emile (1985), Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları, Çev., Celal Baki Akal, Bilim-Felsefe-Sanat Yayınları, İstanbul.

Eğer kitap editörler tarafından hazırlanmışsa (derlenmişse) ve kitabın içinden bir bölüme referansta bulunuluyorsa:

DEMİRKOL, Şehnaz (2002), Değişim Mühendisliği, Editörler: COŞKUN, R., ve R. Altunışık, Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları , Beta, s. 163 (ya da ss. 163-176)

Yazar Adı Olmayan Kitaplar

Kurumlar tarafından hazırlanan rapor veya eserler yazarsız olabilmektedir. Bu durumda varsa kurum adı yoksa doğrudan kaynakça yazımına başlanır.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1984), Türkiye'de Sanayileşme Sorunları , DPT Yayınları-102, Ankara. veya Encyclopedia Britannica , Turkey, Vol. 22, s.125-140. SARÇ, Ömer Celal, (1973), ?Milli Gelir?, İktisat Ansiklopedisi , Cilt 2, Ak Yayınları, İstanbul.

Süreli Yayınlar

AHISKA, Yalçın (1990), Ticaret Bankalarının İşlevleri, Banka ve Ekonomik Yorumlar , Yıl 27, Sayı 12, Aralık, s.37-44.

NEILSON, G., P.A. Pasternack ve D. Mendes, (2000), The Four Faces of Organizational DNAs, Management, Vol. 45, No. 3, s.45-53.